

SZERKESZTETTE:
GYÖNGYÖSSY MÁRTON

NUMOPHYLACIUM NOVUM

AZ I. FIATAL NUMIZMATÁK
KONFERENCIÁJA TANULMÁNYAI

*f***NK** 2018

NUMOPHYLACIUM NOVUM

NUMOPHYLACIUM NOVUM

Az I. Fiatal Numizmaták Konferenciája
(2018)
tanulmányai

Szerkesztette
Gyöngyössy Márton

BUDAPEST, 2019

A konferenciát és a kötet megjelenését támogatták:

Fő támogatók

MINISZTERELNÖKSÉG

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

Nemzeti Kulturális Alap

Támogatók

Szerkesztette:

Gyöngyössy Márton

A szerkesztő munkatársai:

Nagy Balázs

Nagy Zsolt

Tőreki Milán

A tanulmányokat szakmailag lektorálta:

Torbágyi Melinda

Garami Erika

Gyöngyössy Márton

© Szerzők, 2019

© Szerkesztő, 2019

ISBN 978-963-489-071-3

www.eotvoskiado.hu

Felelős kiadó: az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar dékánja

Kiadói szerkesztő: Brunner Ákos

Projektvezető: Sándor Júlia

Tipográfia: Szauer Gyöngyi

Borító: Csele Kmotrik Ildikó

Nyomdai kivitelezés: CCPrintig Kft.

TARTALOM

ELŐSZÓ	7
---------------------	---

ÓKOR

Hadrian goes online. The imperial coins of Emperor Hadrian (117 to 138 AD) in the Coin Cabinet of the Kunsthistorisches Museum in Vienna and their digitalisation <i>Julia Sophia Hanelt</i>	11
---	----

Römische Münzen in antiken Gräbern des Burgenlandes <i>Emmerich Szabo</i>	21
--	----

Small change in the Roman provincial world. Bronze denominations in Pergamum conventus between 96 and 138 AD <i>Barbara Zając</i>	30
--	----

KÖZÉPKOR

The Hungarian gold coin in the medieval Moldavia (14 th – 16 th centuries) <i>Monica Dejan</i>	45
---	----

„Búcsújárás, pénzpazarlás”. A pápai piactér pénzforgalma az éremleletek tükrében (előzetes jelentés) <i>Gálvölgyi Orsolya</i>	55
--	----

Circulation of European coins in the Bulgarian Lands (12 th – 14 th century) <i>Nevyan Mitev</i>	69
---	----

KORA ÚJKOR

A fohreggi dénárlelet. Megfigyelések Szapolyai János dénárjain <i>Élő Katalin</i>	79
--	----

Az érem- és kincsleletek horizontja a mohácsi vésztől a törökök kivonulásáig <i>Nagy Balázs</i>	86
--	----

Néhány gondolat a 16–17. századi lengyel–magyar pénzforgalomhoz <i>Nagy Zsolt Dezső</i>	102
--	-----

ÚJKOR

Delhaes István éremgyűjteménye <i>Pallag Márta</i>	117
---	-----

Elfeledett kincsek a szegedi Régészeti Tanszékről: egy éremgyűjtemény revíziója <i>Pórszász Anna</i>	127
---	-----

Nőábrázolások a bankjegyeken, különös tekintettel a magyar bankjegygrafikákra <i>Tőreki Milán</i>	133
--	-----

A KONFERENCIÁRÓL	147
-------------------------------	-----

ELŐSZÓ

A Fialat Numizmaták Konferenciája (a továbbiakban: FNK) a rokontudományok hasonló rendezvényeinek mintájára a fiatal kutatók számára kíván évről-évre lehetőséget biztosítani kutatási eredményeik bemutatására. A numizmatika helyzete hazánkban azért különleges, mert e nemes történeti segédtudománnyal foglalkozó fiatalok egyelőre történeti, régészeti, művészettörténeti, esetleg interdiszciplináris konferenciákon adhatnak elő. Ezeken a fórumokon viszont sokszor nem kapnak szakmai segítséget, igazi kritikát, hiszen a megjelentek többsége csupán érintőlegesen foglalkozik numizmatikával.

Az FNK célja egyrészt tematikus megnyilatkozási felületet nyújtani a pályájuk elején járó kutatóknak, másrészt elősegíteni az ígéretes tehetségek szakmai fejlődését. Célja továbbá az is, hogy a legújabb kutatási eredmények minél szélesebb körben váljanak ismertté és alkalmazottá. Az FNK előadója lehet bármely bölcész, aki tudományosan megalapozott numizmatikai kutatásokkal foglalkozik, elvégezte legalább az alapképzést (BA), vagy hat félévet sikeresen abszolvált a tanárszakos képzésben, és a konferencia időpontjáig a 40. életévét még nem töltötte be (tudományosan indokolt esetben ezen szabályoktól eltérünk).

Az FNK első, egynapos konferenciájának 2018. október 11-én az ELTE Bölcsészettudományi Kara adott otthont, a Történelem Segédtudományai Tanszék szervezésében. A helyszínválasztás azért volt különösen indokolt és szimbolikus, mert 1777-ben ezen a karon jött létre a honi numizmatika első tudományos műhelye. A konferencia szervezésével hagyományt kívántunk teremteni: szeretnénk elérni, hogy az elkövetkező években – újabb és újabb helyszíneken megrendezve – a magyar numizmatika kiemelkedő jelentőségű fórumává váljon. Terveink szerint páros években az ELTE, páratlan években egy-egy, jelentősebb numizmatikai gyűjteménnyel rendelkező vidéki múzeum lesz a házigazda. Ezúton szeretném őszinte köszönetemet kifejezni Dr. Sonkoly Gábor dékán úrnak (ELTE BTK), illetve Dr. Latorcai Csaba közigazgatási államtitkár úrnak (EMMI), akik megnyitó beszédeikkel rangot adtak az eseménynek. Hasonló kiemelt köszönettel tartozom Dr. Torbágyi Melindának, Dr. Garami Erikának és Dr. Ulrich Attilának, akik szekcióelnökökként részvételükkel járultak hozzá, hogy a konferencia a hazai numizmatikai szakma legrangosabb seregszemléinek sorába kerülhessen.

Hagyományt kívánunk teremteni azzal is, hogy az FNK előadásainak szerkesztett változatát nyomtatott kötet formájában jelentetjük meg. Ennek a könyvsorozatnak az első darabját, az első FNK konferenciakötetet tartja most kezében az Olvasó. Kötetünk bécsi, krakkói, budapesti, szegedi, sucevai és Veliko Tarnovo-i kötődésű szerzői tágabban vett kelet-közép-európai régióink fiatal numizmata generációját képviselik. Konferencia-előadásaikból készült tanulmányaikban saját, az ókori, középkori és újkori pénztörténet speciális részterületein folytatott kutatásaikat mutatják be. A tág történelmi és tematikus merítésnek köszönhetően a kötet izgalmas utazásra kalauzolja az olvasót Magyarország, illetve szűkebb-tágabb földrajzi környezete változatos korszakaiba és vidékeire, méltán tartva számot nemcsak a történész szakma, hanem az érdeklődő nagyközönség figyelmére is.

Dr. Gyöngyössi Márton

ÓKOR

HADRIAN GOES ONLINE. THE IMPERIAL COINS OF EMPEROR HADRIAN (117 TO 138 AD) IN THE COIN CABINET OF THE KUNSTHISTORISCHES MUSEUM IN VIENNA AND THEIR DIGITALISATION

Julia Sophia Hanelt

Münzkabinett, Kunsthistorisches Museum Wien

With 2,678 specimens,¹ the collection of Roman imperial coins from the reign of Emperor Hadrian (117 to 138 AD) in the Coin Cabinet of the Kunsthistorisches Museum in Vienna is the largest of its kind in the world. In numerical terms, it outnumbers other important collections such as that of the Staatliche Museen in Berlin (1,878 coins), the American Numismatic Society in New York (2,155 coins), the British Museum in London (2,356 specimens) and the Bibliothèque Nationale in Paris (2,538 coins).²

For the second edition of RIC II.2 (Hadrian), currently being edited by Richard Abdy (British Museum), the Viennese Collection is therefore of great importance. The new edition will present ca. 500 specimens from this collection, primarily due to their excellent state of preservation. In the course of this revision, the project “Hadrian goes online” was launched, co-financed by donations. The collection of Hadrian’s coins published in the interactive catalogue of the KHM aims to facilitate access to objects for both researchers and collectors.

The collection consists of 153 *aurei*, 3 half-*aurei*, 1,202 *denarii*, 29 *quinarii*, 579 *sestertii*, 89 *dupondii*, 506 *asses*, 27 *dupondii* or *asses*, 26 *semisses*, 3 *quadrantes*, and 26 medallions.

The earliest documented provenances date back to 1729 and comprise six coins. With the Tiepolo collection, a larger number of 133 items entered the Coin Cabinet in 1821 and in 1875 the total stock amounted to 1,234 coins. Half a century later, in 1930, the Coin Cabinet received a generous donation, part of the collection of Ernst Herzfelder, who died in 1923. This included Herzfelder’s Hadrian collection, which comprised 925 silver and bronze coins.³ In 1966, a part of the Roman coin hoard from Erla was purchased and a further 207 gold and silver coins from the time of Hadrian’s reign were added to the collection.⁴

The digitalisation of Hadrian’s coins went through a multi-level procedure. First, each coin was added to the internal database of the Coin Cabinet (*Fig. 1*). Not only the technical data, denomination and description of the obverse and reverse, as well as the literature and locations were recorded, but also high-resolution photographs were made, edited and attached to the database. The classification was subject to several steps and underwent a further control procedure in order to eliminate errors. For every single step of this work flow, each coin had to be taken out of the tray and inspected. In order to be able to guarantee a high quality of digitalisation, close work with the objects was essential.

1 The number does not include falsa.

2 References by curators.

3 PINK 1930: 146.

4 About the coin hoard, cf. JUNGWIRTH 1967: 26–28.

In a further step, the interactive catalogue was fed with the data (Fig. 2). This application provides public access to the coin.⁵ Once again, all records were checked before they were finally released online.

The last step included linking the data of each individual specimen to the online portal OCRE (Online Coins of the Roman Empire).⁶ This project of the American Numismatic Society and the Institute for the Study of the Ancient World of the New York University is a digital corpus of Roman coins from Augustus to Zeno and aims to collect all published Roman coin types of this period. The basis for this is the series of the standard reference work *The Roman Imperial Coinage* (RIC). Coins of numismatic collections that are available online, are assigned to the respective coin type and linked.

In all cases, only the RIC serves as the base for the classification. This entails some disadvantages, which will be demonstrated below in three examples.

A peculiarity of Hadrian's coins is an extraordinarily wide variety of bust types. The busts vary from portraits with and without laurel wreath, with and without drapery (or aegis) to the above variations in combination with cuirass and/or drapery on one shoulder. Most notable, however, is an unusually high number of busts facing to the left, which are rare in the Roman Imperial period.⁷

This variety of different busts was also introduced in the RIC Volume II. The bust variant is attached to the type number by adding a letter. Unfortunately, the RIC system proves to be inconsistent, since the numbering of the bust is different in each group. This can be demonstrated by the *aes* coins of group B (125–128)⁸ and the subsequent group C (132–134).⁹ While in group B the description “Bust, laureate, r.” is connected to (c), the same decoration is numbered (d) in group C. In addition, the bust (g) of group C (“Bust, draped, cuirassed, laureate, r.”) is not even mentioned in group B.

The different numbering depending on the groups complicates the work with the RIC, since the user has to become familiar with a new alphabetical order of the bust in every sub-group. This is not only much more time-consuming but inevitably runs the risk of a potential increase in the error rate due to confusion. It would rather be useful to introduce a unified numbering system for these bust variants which applies consistently across all groups or to the entire coinage of Hadrian. In this way, it would be much easier to understand which bust underlies the numbering.

Moreover, this has effects on the digitalisation process. An example for this is a denarius (Fig. 3), which depicts the *Genius Populi Romani* standing to the left, sacrificing with a *patera* over an altar and holding a *cornucopia*. More relevant in this case, however, is the obverse, which shows a bust of Hadrian facing right with a laurel wreath and drapery on his left shoulder. The RIC designates this bust as variation (b). Consequently, the RIC number should be 88 (b). However, the RIC lists only the bust variants (a) (Bust, laureate, r.) and (c) (Bust, laureate, draped and cuirassed, r.) in combination with the reverse type 88. The connection to variant (b), in this special case, does not exist according to the RIC.

5 www.ikmk.at (accessed 20 December 2018).

6 <http://numismatics.org/ocre> (accessed 22 December 2018).

7 About the bust types on coins in the Roman Imperial period in general, see: BASTIEN 1992.

8 RIC II: p. 423–429.

9 RIC II: p. 430–435.

Since OCRE cites only those types explicitly mentioned in the RIC, the problem arises that the number 88b does not exist in the OCRE catalogue. This problem affects not only this coin. On several occasions it was not possible for me to connect the dataset correctly. This resulted in two options: a connection to a bust variant that best resembles the coin in question, or to make no connection at all.

As a correct connection with OCRE is not always possible, the situation runs the risk of losing some information. If coins not listed in the RIC according to their type are excluded, the data for these respective coins are unfortunately lost to the users of OCRE.

For this reason, it would be advisable to revise the current numbering system either exclusively in accordance with the criteria of the RIC or to include the bust variants by subcategories of the individual type numbers. This would make it possible to link those busts to the OCRE catalogue that have not been listed in the first edition of the RIC published in 1926. Another suggestion would be the inclusion of further reference works, such as the *Studies on the Roman Imperial Coinage of Hadrian* by Paul Strack.¹⁰

Similar to the problem explained above is the case of the rather rare legend HADRIANVS – AVGVST as opposed to the much more frequent HADRIANVS – AVGVSTVS. It occurs in the Viennese collection once on an *aureus* (Fig. 4) with suckling she-wolf with the twins Romulus and Remus, and again on a *denarius* with a seated Concordia holding a *paterna* to the left on its reverse (Fig. 5). Two further examples, also a *denarius* and an *aureus*, could be found in the trade.¹¹ Yet another specimen with this legend was available in the collection of the British Museum,¹² but this *denarius* depicts Libertas to the left on its reverse. All these coins bear the reverse legend COS III.

In the abovementioned study by Paul Strack published in 1933, these coins are recorded as distinct types of their own. In addition, Strack points to the connection of the HADRIANVS AVGVST obverse with a reverse depiction of Diana, Roma and Spes and also bearing the legend COS III.¹³ All the mentioned reverse types are also known with the much more common HADRIANVS AVGVSTVS obverse.¹⁴ Strack identifies this rare variant of legend not as a random mistake of a die-cutter, but rather as a small additional issue of aurei and denarii.¹⁵ A comparative examination of the aforementioned specimens from the Kunsthistorisches Museum, the British Museum and from the trade supports Strack's interpretation, since they show no die-links among each other.

However, the RIC lists this type as a variant of the HADRIANVS AVGVSTVS legend in a footnote, and this only in connection with the aureus type; the other types are not recorded.¹⁶ This results in a problem similar to that of the bust types above: HADRIANVS AVGVST cannot be found in such a database as OCRE. I chose to link the coins in Vienna to the HADRIANVS AVGVSTVS types, so that they are at least available in OCRE, although incorrectly. In doing so, I also checked the HADRIANVS AVGVSTVS coins of the other collections. It was noticeable

¹⁰ STRACK 1933.

¹¹ CGB.fr, Monnaies 53, 2012, lot 291 (aureus); Auctions GmbH, eAuction 45, 2016, lot 106 (denarius).

¹² BM 1932,0306.1.

¹³ STRACK 1930: no. 140–145.

¹⁴ STRACK 1930: no. 152, 167, 169, 175, 177 and 195.

¹⁵ STRACK 1930: 16.

¹⁶ RIC II: p. 362, footnote 193.

that the abovementioned *denarius* from the British Museum was not included in the OCRE catalogue. Relevant information concerning this coin is thus lost to OCRE users.

Furthermore, users of OCRE do not have the possibility to search for this kind of legend through the search mask because it only accesses the descriptions published in the RIC by OCRE itself and not those of the individual collections or individual coins.

It is undisputed that the primary purpose of OCRE is the completeness of all known coin types. Even so, it certainly would be useful to provide a platform for types or variants not listed in the RIC, such as the introduction of a “variants” category. This would facilitate the integration of the standard work of unknown types (variants) and would result in significant scientific benefit.

Finally, two coin types, an *aureus* (Fig. 6)¹⁷ and a *denarius* (Fig. 7),¹⁸ which are very similar in their appearance, merit mention as a further example. Both show Hercules sitting on a pile of military objects; on the *aureus* frontally and on the *denarius* turned to the right. In the right hand, Hercules holds a club supported on one or more shields.

The item held by Hercules in his left hand deserves special interest. According to the description in the RIC, it is to be identified as a distaff, a device used in spinning wool or flax. A closer examination of the item, however, makes it clear that obvious differences in the design of the object between the *aureus* and the *denarius* can be found: on the former we can see an elongated, possibly two-part object, while on the other a short object, rather reminiscent of a staff (see reverse Fig. 6 and Fig. 7). Magnifications of other specimens in the Viennese Collection and their comparison also show the two different depictions (Fig. 8).

However, the question arises whether the object can be identified as a distaff at all and, above all, whether the distaff can be linked to Hercules.

The potential connection is found in the Omphale myth. As a punishment for the murder of Iphitos, the oracle of Delphi charges Hercules for three years into slavery and he is therefore sold to the Lydian queen Omphale as a servant. When she finds out who her slave is, she marries him. In blind love, Hercules consents to put on women’s clothes, spin wool, and do other women’s work, whereas Omphale wears Hercules’ lion skin and wooden club. By the time the three years have passed, their love has faded away and Hercules therefore leaves Omphale.¹⁹

In most cases, contemporaneous artworks represent the myth by combining both figures. Often Omphale and Hercules are shown shortly after their change of clothes. The Lydian queen is usually naked, equipped only with the lion skin and a club. Hercules wears the *peplos* of his wife and holds a spindle and distaff in addition. Moreover, sole representations of Omphale with the attributes of Hercules are well-known; but not the other way around.²⁰

Since no depictions of an Omphale and Hercules couple with distaff²¹ or any other similar figure, personification or scenery with distaff are known from ancient coins, an example from another object must be used comparatively. Therefore, a mosaic in the National Archaeological

17 RIC II: no. 55.

18 RIC II: no. 149.

19 BOARDMAN 1994: 45–53; contemporary source e.g.: Ovid Ars 2, 217–222.

20 The attribution of spindle and distaff are not essential, cf. SCHAUENBURG 1960: 63–64; Schauenburg names it simply as a spindle.

21 Depictions of Omphale on coins (also in connection with Hercules) are verifiable only for Greek coins but, based on the missing distaff, they are irrelevant for this discussion, cf. SCHAUENBURG 1960: 62–63.

Museum in Madrid, originally from Liria, which dates back to the third century AD (*Fig. 9*)²² serves as an example. A closer look at the distaff reveals clear discrepancies with the object on the coins (see *Fig. 6, 7 and Fig. 9*). In addition, the distaff is usually shown only in conjunction with a spindle, which is completely missing on the coins. Furthermore, in the case of the Omphale myth, a *peplos* would have been expected. Moreover, the representation of Omphale herself is missing completely from the coin. The depiction on the coins shows Hercules in a purely military context with a pile of weapons, armour and shields. Therefore, an interpretation of the representation as Hercules Victor would make much more sense and thus exclude the identification of the object as a distaff.

We must conclude that the interpretation as a distaff is incorrect. Hence, the question arises where the idea of a distaff comes from. In the footnotes of the short descriptions of the *aureus* RIC 55,²³ there is reference to Cohen “C. 1081. Hercules as holding club and arrows”, but C. 1082, quoting “an imperfect description from Wiczay”, gives “club and distaff”. The RIC refers to Cohen in this case and points out two possible interpretations, on the one hand the already discussed distaff and on the other hand the identification as arrows.

Quite interesting is the wording “an imperfect description”, with which the author of the RIC suggests a somewhat doubtful assessment of the description of the coin type. Why the interpretation as a distaff was finally chosen remains unclear.²⁴

Both Cohen and the RIC mention the “Wiczay” collection, which refers to the object as a distaff (Cohen: “une quenouille”).²⁵ A closer look at the publication of the collection, written by Felice Carroni and published in Vienna in 1814, shows that the definition of the object as a distaff is mentioned here for the first time. Carroni describes the reverse of the *aureus* as a Hercules sitting on a rock frontally (*rupes*) with a lion skin (*pellis leonis*) and holding a club (*clava*) and distaff (*colus*).²⁶

This description does not match the actual specimen described by Carroni, especially with respect to the rock. Furthermore, there is no further explanation for the identification of the attributes given, and no drawing of the coin is attached. All these pose the question if it is the same type of *aureus* as described in the RIC at all. Since the collection of Count Wiczay was sold after his death, it is difficult to identify the current location of the coin described.

To conclude, an interpretation of the object as a distaff does not seem reasonable, since its depiction does not initially resemble a distaff and it does also not make sense in the military context of the coin image (cuirass, shield, etc.). Moreover, the question must be raised whether it shows one or two different objects. Cohen, however, suggests an identification as arrows, which is well worth considering, at least with regard to the two-part object. Even here, the short form of the putative “arrows” is discouraging. If one uses comparative coin images, which clearly show such identifiable arrows as, for example, an attribute of Diana (*Fig. 10*), a clear discrepancy is visible.

22 SCHAUBENBURG 1960: 59–60.

23 RIC II: p. 347, footnote 55; p. 358, footnote 149.

24 The description of RIC II 149 at least contains an interrogation sign after the word “distaff”, which marks the doubts of the authors.

25 C. 1082.

26 Coll. Wiczay: no. 278.

On the basis of the discussion above, a neutral naming of the attribute as an “unknown object” seems, in my opinion, the most reasonable solution,²⁷ which is what we find in Paul Strack’s work on the coins of Hadrian, as well as in Franziska Schmidt-Dick’s *Typenatlas*.

Most of the collection catalogues, such as *The Coins of the Roman Empire in the British Museum* (BMC²⁸), as well as the specimens of other collections (ANS, BM, etc.) available online and as OCRE, still describe the object as a distaff. Changing this misleading description would be well justified and advisable.

Summary

With a total of 2,678 specimens, the Coin Cabinet of the Kunsthistorisches Museum has the largest collection of Roman Imperial coins struck under Hadrian. Their complete digitalisation as part of the project “Hadrian goes online” ensures a broad public use of the collection, which is particularly relevant to the second edition of RIC II.2. The current numbering system of the bust variants in the RIC, and consequently in OCRE as well, should be reconsidered. A reorganisation of the numbering system would be beneficial for the users of the RIC and could also have a positive impact on those of OCRE. In general, capturing more reference works and variants would be a step in the right direction for using OCRE.

The problem of the Hercules types and the identification of the object reveal two important issues in the determination and digitalisation of coins of the Roman Empire. First, the problem sheds light on the incontestability of the RIC and an often lacking readiness in numismatic science to critically question the information in the standard works. As in the case of the Hercules types, this can lead to the adoption of erroneous descriptions without checking their correctness. second, this inevitably has an unwelcome influence on the digitalisation of every numismatic collection, where the scientific quality of each digitalised coin rather than quantitative targets should be in the foreground. Only in this way can the currently ongoing digitalisation process provide a benefit for numismatic research.

²⁷ STRACK 1933: 16; SCHMIDT-DICK 2011: 126.

²⁸ BMC 343.

Figures

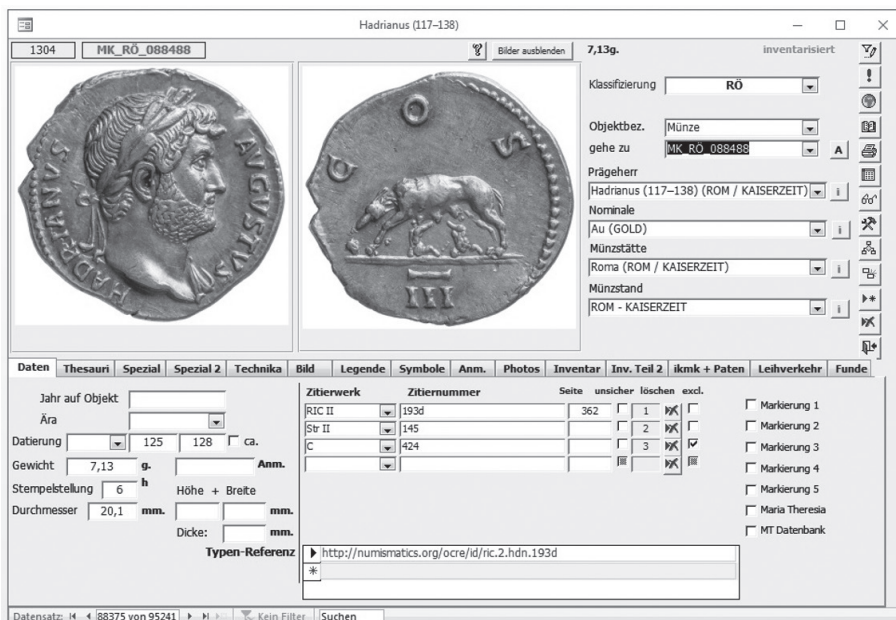

Fig. 1. Screenshot (accessed 11 April 2018).

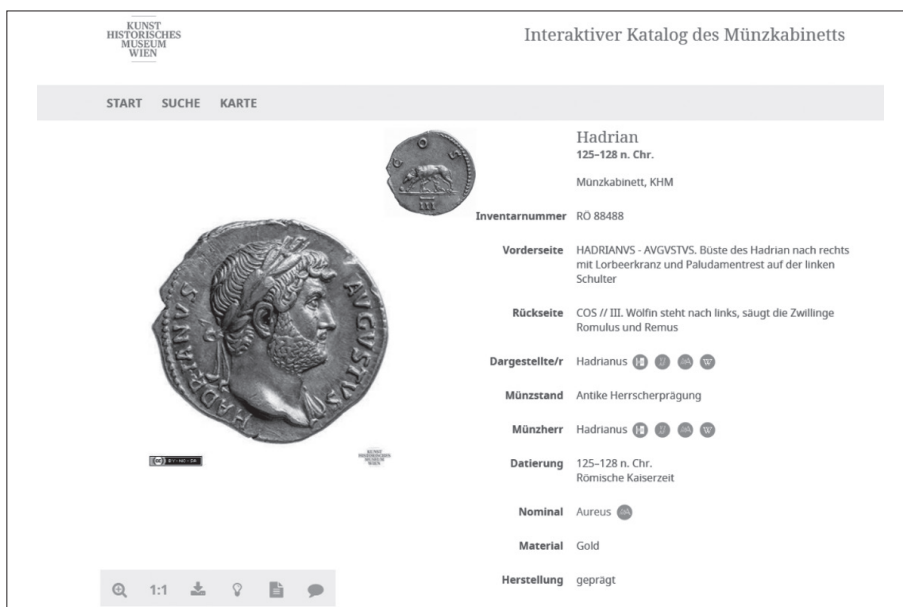

Fig. 2. Screenshot. <http://ikmk.at/object?lang=de&id=ID1304> (accessed 11 April 2018)

Fig. 3. KHM, RÖ 88533, Denarius, Mint: Rome, 3,27 g, 6 h, 18,5 mm. Copyright by KHM-Museumsverband

Fig. 4. KHM, RÖ 8886, Aureus, Mint: Rome, 7,18 g, 6 h, 19,3 mm. Copyright by KHM-Museumsverband

Fig. 5. KHM, RÖ 35754, Denarius, Mint: Rome, 3,27 g, 6 h, 19,4 mm. Copyright by KHM-Museumsverband

Fig. 6. KHM, RÖ 9048, Aureus, Mint: Rome, 7,19 g, 6 h, 19 mm. Copyright by KHM-Museumsverband

Fig. 7. KHM, RÖ 41018, Denarius, Mint: Rome, 2,96 g, 6 h, 19 mm. Copyright by KHM-Museumsverband

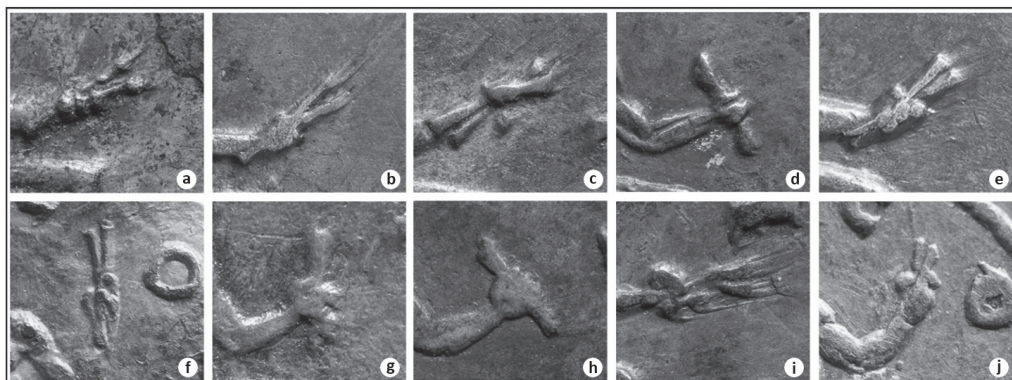

Fig. 8a. KHM, RÖ 8851 (detail of reverse); *Fig. 8b.* KHM, RÖ 8852 (detail of reverse); *Fig. 8c.* KHM, RÖ 8853 (detail of reverse); *Fig. 8d.* KHM, RÖ 8854 (detail of reverse); *Fig. 8e.* KHM, RÖ 8855 (detail of reverse); *Fig. 8f.* KHM, RÖ 9047 (detail of reverse); *Fig. 8g.* KHM, RÖ 9048 (detail of reverse); *Fig. 8h.* KHM, RÖ 41018 (detail of reverse); *Fig. 8i.* KHM, RÖ 88568 (detail of reverse); *Fig. 8j.* KHM, RÖ 88569 (detail of reverse). Copyright by KHM-Museumsverband

Fig. 9. Archaeological Museum of Madrid, Photo by Carole Raddato, 2015. Available at <https://commons.wikimedia.org/wiki> (accessed 11 april 2018)

Fig. 10. KHM, RÖ 1016, Denar, Mzst.
Rom, 3,26 g, 6 h, 18 mm. Copyright by
KHM-Museumsverband

Abbreviations

C	Cohen 1859
OCRE	Online Coins of the Roman Empire
RIC II	Mattingly – Sydenham 1926
BM	British Museum, London
Slg. Wizcay	Carroni 1814

Bibliography

- BASTIEN, Pierre (1992): *Le buste monétaire des empereurs romains*. Vol. I. Éditions Numismatique Romaine: Essais, Recherches et Document XIX., Wetteren.
- BOARDMAN, John (1994): Omphale. In: *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC)*. Vol. VII. Artemis & Winkler Verl., Zurich – Munich. 45–53.
- CARRONI, Felice (1814): *Musei Hedervarii in Hungaria numos antiquos Graecos et Latinos*. M. Wiczay, Vienna.
- COHEN, Henry (1859): *Description historique frappés sous l'empire romain*. Vol. II. Rollin & Feuardent, Paris.
- JUNGWIRTH, Helmut (1967): Der Münzschatzfund von Erla. *Numismatischer Zeitschrift* 82. 26–28.
- MATTINGLY, Harold – SYDENHAM, Edward A. (1926): *The Roman Imperial Coinage*. Vol. II. Vespasian to Hadrian. Spink & Son, London.
- PINK, Karl (1930): Die Sammlung Herzfelder im Wiener Münzkabinett. In: *Mitteilungen der österreichischen numismatischen Gesellschaft XVI*. Vienna. 146.
- SCHAUENBURG, Konrad (1960): Herakles und Omphale. *Rheinisches Museum für Philologie* 103. 57–76.
- SCHMIDT-DICK, Franziska (2011): *Typenatlas der römischen Reichsprägung von Augustus bis Aemilianus*. Band 2. Geographische und männliche Darstellungen, Austrian Academy of Science, Vienna.
- STRACK, Paul (1933): *Untersuchungen zur römischen Reichsprägung des zweiten Jahrhunderts II: Die Reichsprägung zur Zeit des Hadrian*. Verlag von W. Kohlhammer, Stuttgart.

RÖMISCHE MÜNZEN IN ANTIKEN GRÄBERN DES BURGENLANDES

Emmerich Szabo

Institut für Numismatik und Geldgeschichte, Universität Wien / Landesmuseum Eisenstadt

Das Burgenland als jüngstes Bundesland Österreichs besteht in seiner heutigen Form erst seit 1922/23 und ist das Ergebnis der Friedensverhandlungen nach dem 1. Weltkrieg.¹ Dieses Gebiet von ca. 3.960 km² ist seit der Antike dicht besiedelt, was sich in der Menge und Materialvielfalt der Funde im Burgenländischen Landesmuseum in Eisenstadt widerspiegelt. In fast allen der 171 Gemeinden des Burgenlandes können Spuren der Antike nachgewiesen werden, weshalb das Depot des Landesmuseums, welches übrigens erst seit 1925 besteht, in seinem Umfang nur von den großen Wiener Museen übertroffen wird.

Münzen als Bestandteil des Handelsverkehrs sind im Burgenland ab dem Übergang von der Mittel- zur Spätlatènezeit, und zwar ungefähr von 180 v. Chr. an, feststellbar. Die Kroisbacher Tetradrachmen und Drachmen (*Rákosi típus*) der Kelten gelten als älteste Fundmünzen des Burgenland,² gefolgt von ebensolchen Münzen des *Velemer* Typs. Die beiden namensgebenden Fundorte, *Fertőrákos* (Kroisbach) und *Velem*, liegen dabei nur wenige Kilometer außerhalb der burgenländischen Grenze. Während das Burgenland in dieser Zeit dem Einflussbereich des *Regnum Noricum* zugerechnet wird, bestanden durch das Vorkommen von Eisen im Mittelburgenland und dessen Verarbeitung rege Handelsbeziehungen mit Rom, sodass auch republikanische Denare im Burgenland zu finden sind. Mit der Gründung der römischen Provinz *Pannonia* in der 1. Hälfte des 1. Jahrhunderts n.Chr. blieb das Burgenland als Ganzes Teil der jeweiligen Provinzverwaltungseinheit (*Pannonia* → ab 103/106 *Pannonia Superior* → ab 308 *Pannonia Prima*) des römischen Imperiums und übernahm dessen Geldwirtschaft bis zu deren raschem Erliegen ab dem Einfall der Markomannen/Sueben um 397. Nur kurz danach, im Jahr 433, wurde die Provinz *Pannonia* an die Hunnen abgetreten. Die nachfolgenden Völker der Langobarden (bis 568) und Awaren (bis 803) hatten keine eigene Münzprägung, verwendeten aber vorhandene und gefundene römische Münzen zu neuen postmonetären Zwecken, nämlich als Schmuck, Wert- und Gebrauchsgegenstand.

All die genannten Völkerschaften haben ihre Spuren im Boden des Burgenlandes hinterlassen, die im Falle von Gräbern die letzten Reste ihres Lebens dokumentieren. Unter diesen persönlichen Besitztümern begaben sich auch Münzen als Begleiter auf die letzte Reise der Toten. Obwohl die Münzen beschriftete und bebilderte Zeitdokumente repräsentieren, blieb eine umfassende und analytische Zusammenstellung der antiken Grabmünzen des Burgenlandes noch ausständig. Die Thematik wurde erstmalig im Rahmen der Gesamtdarstellung des spätrömischen Gräberfeldes von Halbturn (Grabungen 1988–2002) aufgegriffen, in welcher den 45 gefundenen Grabmünzen ein eigenes Kapitel gewidmet worden war.³

1 Verträge von St. Germain und Trianon.

2 STOPFER 2014: 43, 50.

3 VONDROVEC – WINTER 2014: 237–254.

Archäologische Bearbeitung von Grabmünzen

Der Anfang der archäologischen Forschung im Burgenland, der mit der Bergung von Münzen aus Gräbern verbunden ist, datiert in das Frühjahr des Jahres 1851, als Freiherr Eduard von Sacken, der spätere Direktor des Wiener Münzkabinetts, in Bruckneudorf Körpergräber der Römerzeit ausgrub und dabei auch 14 römische Münzen dokumentierte. Diese Münzen kamen gemäß den damaligen Vorschriften in das zuständige Komitatsmuseum, in diesem Fall nach Moson (heute Hansági Múzeum, Mosonmagyaróvár), wie auch die nachfolgend geborgenen Grabmünzen aus dem Burgenland dorthin und ins Museum nach Sopron kamen. Grabmünzen aus dem burgenländischen Teil des ehemaligen Komitates Vas, welche im Savaria Museum in Szombathely zu deponieren gewesen wären, sind nicht bekannt. Jedoch wird eine sehr wichtige Grabmünze mit- samt dem Grabinventar im Nationalmuseum in Budapest aufbewahrt. Dieses Brandgrab lässt sich anhand der elbgermanischen Keramikbeigaben an das Ende des 2. Drittels des 1. Jahrhunderts n.Chr. datieren und wurde 1898 im Ungarischen Nationalmuseum als Grab eines Quaden aus der Gegend von Eisenstadt inventarisiert.⁴ Die darin vorgefundene Bronzemünze des Augustus ergänzt sich mit den elbgermanischen Grabinventaren des 1. Jahrhunderts n.Chr. Dieses Grab ist somit eines der ältesten „Münzgräber“ im Raume des Burgenlandes.

Dies auch deshalb, weil in den pannonischen Gräbern der Kelten im Unterschied zu Rätien und Noricum keine Grabmünzen vorgefunden worden waren. Aus späteren römischen Gräbern hingegen konnten keltische Münzen sowohl in Carnuntum als auch im Gräberfeld Seggau- berg-Perläcker/Stkm⁵ geborgen werden, nicht jedoch im Burgenland.

Grab- und Bestattungsarten

Von der äußeren Erscheinung her bezeugen Hügel- und Flachgräber den Bestattungsritus der römischen Zeit, wobei auch die Flachgräber durch die Errichtung von Grabgärtchen, Grabmonumenten und Grabstelen dem römischen Gedanken der Präsenz der Toten und deren sichtbare Hinterlassenschaft Rechnung tragen konnten. Unglücklicherweise liegt in dieser Zurschaustellung von Macht und Reichtum der oftmalige Grund für den Verlust von bedeutenden Artefakten, zumal sie das Motiv vieler Grabräuber zur Bereicherung an vermuteten mitgegebenen Schätzen förderte. Dabei sorgte der Zeitfaktor bei Flachgräbern für einen rascheren Schutz, indem die Grabsteine bald entfernt wurden oder in die Erde kamen.

Im Burgenland ist bei der Beigabe *Grabmünze* in den unterschiedlichen Grabarten eine Grenze festzustellen. Während im Nord- und Mittelburgenland nur sehr wenige Münzen in Hügelgräbern vorkommen, ist es im Südburgenland, dem Teil des ehemaligen Komitates Vas, genau umgekehrt. Hier ist das norisch-pannonische Hügelgrab die vorherrschende Bestattungsform und Münzen werden durchwegs in diesen gefunden, während weiter östlich die Flachgräber die Münzen enthalten. Der Band 3 der RAMMU – Reihe zum Komitat Vas – nennt nur mehr drei Münzen aus Hügelgräbern, nämlich die bei Ivánc.⁶

4 BÓNA 1963: 244.

5 SCHACHINGER 2006: 145.

6 PROHÁSZKA – TORBÁGYI 2017: 35.

Zur Frage der Bestattungsart kann festgehalten werden, dass in Pannonien die Brandbestattung im 1. bis zum 3. Jahrhundert überwog. Die Einäschung als vorherrschende Bestattungsart hatte die Körperbestattung in Hockerstellung im 1. Jahrhundert v. Chr. im römischen Raum abgelöst. Der dabei verwendete Scheiterhaufen (rogus) ist ein wiederkehrendes Münzmotiv der Konsekrationsprägungen, welches gleichzeitig die staatsrechtliche Situation darstellt, indem es dem Kaiser nur erlaubt war, mittels Brandbestattung beigesetzt zu werden.

Neben der Brandbestattung war die Körperbestattung in unseren Breiten weiterhin praktiziert worden, wobei sich diese von den vorrömischen Körpergräbern durch die Ablage der lang gestreckten Leiche auf dem Rücken und dem Anlegen oder Kreuzen der Arme unterscheidet. Die stärkere Verbreitung der Körpergräber im Laufe des 2. Jahrhunderts n. Chr. und die Dominanz ab der Mitte des 3. Jahrhunderts n. Chr. werden in der Literatur vorwiegend mit religiösen Vorstellungsänderungen begründet.⁷ Für die Bestimmung des Hinterlegungszweckes einer Grabmünze bietet ein Körpergrab eine höhere Informationsquelle.

Was bedeutet eine Münze in einem Grab?

- Die Münze an sich ist bereits als *Träger von Bild und Schrift* ein *Dokument*: Lediglich Herstellertempel und figurale Motive auf Keramiken sowie Gravuren auf Metallgegenständen bieten eine ähnliche Aussagekraft.
- Durch die Darstellung eines Herrschers und dessen Titelnennung lässt sich eine Münze in Verbindung mit den bekannten Herrscherdaten weitaus genauer als Keramik oder eine Fibel datieren und bildet somit eine Obergrenze für die Zeitstellung des gesamten Grabes, den sog. *terminus post quem*.
- Grabmünzen sind *absichtlich hinterlegte* Münzen. In der bewussten Hinterlegung verbirgt sich ein Gebrauch der Münze (Typeneinteilung nachfolgend) nach ihrem Ausscheiden aus dem Geldverkehr.
- Die Münze liegt in einem Fundkomplex und kann in diesem eingebettet eine weitere Auswertung des Fundensembles zur *Datierung* als auch zur *kulturellen Zugehörigkeit* anderer Grabbeigaben eröffnen.
- Der Fundkomplex eines Grabes ist in der Regel *archäologisch* erschlossen, weshalb die Aussagekraft der Münze durch ihre Fundörtlichkeit und Fundsituation steigt.
- Ein Grab ist Teil einer in der Nähe befindlichen Wohnsituation von Menschen, weshalb die Grabmünze *Informationen zum Geldverkehr* einer villa, eines vicus oder einer Stadt beinhaltet.
- Aus der Zeitstellung der Grabmünzen lässt sich der aktuelle Geldumlauf zwar nicht ablesen, dennoch können Erkenntnisse zur *Dauer der Verwendung älteren Geldes* sowie des *Münzumlau-fes* gewonnen werden.
- Manche Grabmünzen entsprechen nicht dem lokalen Geldnominal und weisen dadurch auf das *Einbetten von fremdem Geld* in den lokalen Münzverkehr hin.
- Grabmünzen haben *eine belegte Provenienz*. Bei der archäologischen Bergung, der anschließenden Konservierung und der Zuweisung der gesamten Grabinhalte an ein Museum werden die Münzen kategorisch erfasst, sodass deren Herkunft in der Regel über die Inventarbücher

⁷ NIERHAUS 1959: 31–45.

feststellbar ist. Daran anknüpfend kann der Standort einer Münze innerhalb eines Museums (Depot, Schausammlung, Münzsammlung, Entlehnung) jederzeit lokalisiert werden.

Übersicht der römischen Grabmünzen im Burgenland

Die Zahl der feststellbaren Münzen aus burgenländischen antiken Gräbern hat die augenblickliche Größe von 340 Stücken, die Großteils in Buntmetall, aber auch in Silber ausgeprägt worden sind. Goldmünzen wurden in Gräbern bis jetzt nicht gefunden.

Die Nominale der Silberprägungen sind Denare, Antoniniane, ein Miliarense und eine Drittel-Siliqua. In Buntmetall wurden zum einen die offiziellen Reichsnominale wie Asse, Dupondien, Sesterze, Folles, Maiorinae sowie Centenionales und Halb-Centenionales beigegeben, zum anderen aber auch Besonderheiten wie provinziale Gepräge aus Pautalia in Thrakien, Alexandria sowie Viminacium. Ferner fanden sich bei den Toten Limesfalsa (örtlich angefertigte Großbronzen) und subärate Denare, die offensichtlich dem lokalen Geldverkehr entstammten.

Der Prägezeitraum der Grabmünzen erstreckt sich über einen Zeitraum von 400 Jahren: als älteste Münze wurde ein republikanischer Legionsdenar von Marcus Antonius in einem Sarkophag deponiert, und als jüngste waren Ziegelplattengräbern Halb-Centenionales des Gratianus beigegeben worden.

Zum postmonetären Gebrauch von Münzen – Einteilung der Grabmünzen

Da Grabmünzen ihre Rolle im Geldverkehr aufgeben und im Grab zu einem bloßen Stück Metall mutieren, kann die übliche Einteilung in Nominale aufgegeben werden. Nunmehr zählt nicht mehr der Wert, sondern die Funktion der Münze. Damit ist eine Klassifizierung auf Grundlage der Emission nicht mehr denkbar, da eine Geldversorgung an den Kreis bestimmter Empfänger nicht mehr besteht und folglich ebenso wenig eine propagandistische Verbreitung von Bild und Text.⁸

Das Feststellen des genauen postmonetären Zweckes der Münze in ihrer Funktion als Grabbeigabe ergibt sich im Körpergrab in erster Linie an der Fundlage, während bei den Münzen in Brandgräbern die Konzentration auf der Münzbeschaffenheit liegt.

Es können somit 5 Typen von Grabmünzen unterschieden werden, die sich einerseits an der Lage im Grab und andererseits an ihrer Beschaffenheit orientieren, ergänzt um einen Sondertypus, welcher als Trägerkorpus von antiken Textilien das Spektrum einer Grabmünze erweitert.

Typ A: Amulett, Glücksbringer

Kennzeichen dieser Münzen sind technische Veränderungen an der Münze durch eine Lochung und der Anbringung von Ösen. Damit konkurrieren sie mit den Schmuckmünzen (Typ D), weshalb der tatsächliche Zweck aus den sonstigen Beigaben herauszulesen ist. Die Löcher werden dabei so angebracht, dass das Bildmotiv weitgehend erhalten bleibt. Diese Münzen werden im Hals- und Oberkörperbereich gefunden.

⁸ GöBL 2000: 41.

Typ B: Barschaft

Durch die Deponierung von mehr als zwei Münzen neben dem Körper unterscheidet sich eine mitgegebene Barschaft vom üblichen Totenobol. Die Münzbeigabe kann dazu eine größere Zahl von Münzen erreichen, die sich dann in der Zeitstellung recht weit voneinander unterscheiden können. In Ausnahmefällen kann eine Barschaft auch am Körper gefunden werden, die dann in der Kleidung verwahrt oder an einem Beutel hängend, dem Toten mitgegeben worden war.

Typ C: Charonsgeld, Fährgeld, Totenobol

Die Münzen des Typ C sind die weitaus häufigsten in den römischen Gräbern der Antike, was auf die aus dem griechischen Raum übernommene religiöse Jenseitsvorstellung fußt, welche sich über Jahrhunderte festgesetzt hat. Dabei werden einzelne oder maximal zwei Münzen im Bereich des Kopfes (Augen, Mund, Stirn) oder bei einer Hand des Toten deponiert.

Typ D: Dekor, Schmuck

Falls sich Manipulationen an einer Münze durch angelötete Ösen oder mehrfacher Durchlochung zeigen, weisen diese auf deren Anbringung an der Kleidung oder Verwendung als Umhängeschmuck hin. In nachrömischer Zeit wird dieser Typ in Korrespondenz mit dem Verflüchtigen der römischen Jenseitsvorstellungen zum häufigsten Münzzweck.

Typ E: Gebrauchsgegenstand

Ebenfalls in der nachrömischen Zeit werden Münzen zu Gebrauchsgegenständen, vorwiegend Münzwaagschalen oder Waagegewichte, umfunktioniert.

Sondertyp: Träger von Textilelementen

Heute werden die an Metallen anhaftenden Textil- und Stoffreste der Antike genauer untersucht, wozu vorwiegend an Gewändern anliegende Metallobjekte wie Fibeln oder Waffen in Frage kommen. Erst in jüngster Zeit wurde dieser Blick auf die Münzen erweitert und diese anhaftenden Reste von Kleidungs- oder Beutelstoffen analysiert.

Die einzelnen postmonetären Münztypen werden anhand der aktuellsten Funde,⁹ welche in Unterloisdorf, im mittleren Burgenland gemacht worden waren, nochmals im Detail erläutert.

Das römische Gräberfeld des 3. bis 4. Jh. in Unterloisdorf

Im Jahre 2014 wurde im Zuge des Straßenprojektes (B61a – der Verbindung Oberpullendorf nach Szombathely) in Unterloisdorf vom burgenländischen Grabungsverein Pannarch ein kleines spätrömisches Gräberfeld mit insgesamt 29 Brand- und Körpergräbern gefunden, wobei dieses Gräberfeld in mancherlei Hinsicht Interessantes bot. Vorerst einmal sind in den Körpergräbern keine Knochen erhalten geblieben, da der Boden sehr kalkarm ist. Das Gräberfeld liegt im Hinterland ca. 5 km vom römischen Militärlager Strebersdorf und ca. 7 km südöstlich von der Bernsteinsstraße entfernt und repräsentiert die Hinterlassenschaft einer lokalen Elite.

⁹ Zu sehen in der LANDESAUSSTELLUNG BURGENLAND 2018 in Eisenstadt.

Das Gräberfeld Unterloisdorf verhält sich zu anderen römischen Gräberfeldern, was die Anzahl der Grabmünzen betrifft, höchst asymmetrisch. Münzen kommen in Gräberfeldern des pannonischen Raumes üblicherweise in 5–8% der Gräber vor und dann nur 1–2 Münzen pro Grab. Hier sind es insgesamt 40 Münzen in 10 verschiedenen Körpergräbern, die zudem in zwei Bereichen des Gräberfeldes konzentriert beieinander liegen. Die Ausgrabung sämtlicher Gräber erfolgte im Mai und Juni 2014.

Typ A: Amulett, Glücksbringer

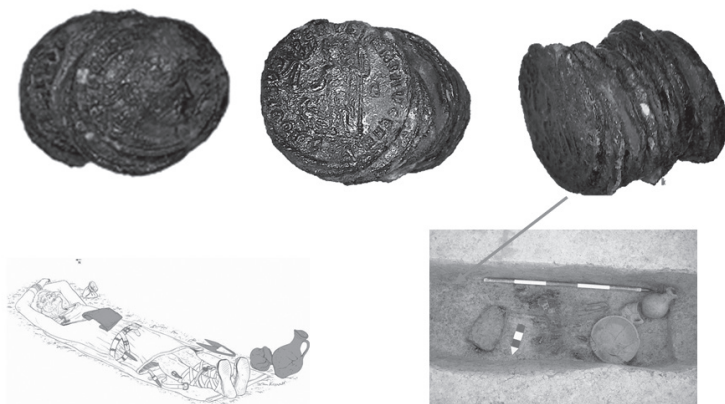
Im Grab 1 fand sich eine gelochte Münze, die einerseits anhand des Hinweises bei der Auffindung (Faden im Loch) und andererseits durch die Lochung auf die Verwendung als Talisman schließen lässt. Interessant ist die Position der Lochung, die eine Bildzerstörung vermeiden wollte.

1. Bild. Trebonianus Gallus (251–253), Ant, Rom, Stkr1PCh n.l.; steh. Felicitas lehnt an Säule mit Merkurstab und Szepter; FELICI-TASPVBLICA; RIC 34A; 1.86 g; 21 mm; 12 h. Eigene Abbildung

Typ B: Barschaft

Das Grab 16 wird als sog. Vampirgrab bezeichnet und zeigt die Bestattung eines Mannes, der gefesselt und mit einer Pflugschar beschwert begraben worden war. Neben einem Geldstapel befanden sich noch drei Gürtel, ein Fingerring, Eisenreste von Scheren, Messer und Waffen sowie eine Zwiebelknopffibel nebst drei Vorratsgefäßen im Grab. Von den Gürteln lässt sich einer in das 4. Jh. datieren.

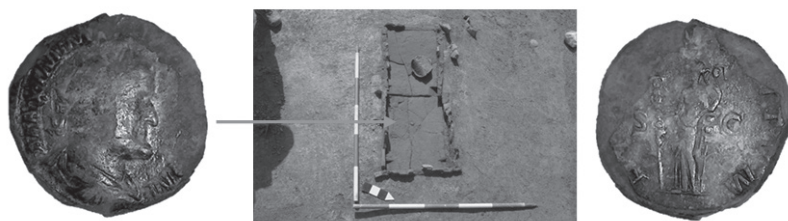

2. Bild. Eigene Abbildung bzw. Martin Krammer [Zeichnung] (HERDITS 2018: 131) und PannArch (HERDITS 2018: 130)

Das zusammenkorrodierte Follespaket von neun Münzen weist auf eine beigegebene Barschaft hin. Für den Numismatiker enthält die Zusammensetzung solcher Münzstapel die Möglichkeit zu sehen, welches Alt- und Neugeld gleichzeitig im Umlauf war bzw. welches alte Geld im Alltag in Verwendung stand. Dieser Stapel enthält zeitnahe Münzen des Licinius I. und Constantinus I. (Magnus) mit dem *Iovi Conservatori* Motiv aus dem 2. und 3. Jahrzehnt des 4. Jahrhunderts.

Typ C: Charongeld, Fährgeld, Totenbol

Im Ziegelplattengrab 25 wurde ein Mann mit der ältesten Münze des Friedhofes, einem Sesterz des Maximinus I. Thrax, welcher zwischen Nov. 236 – März 238 geschlagen worden war, bestattet. Der Sesterz kann aufgrund der Keramikbeigabe und der Grabbeschaffenheit in eine spätere Zeit gelegt werden, wobei die Fundlage in der Körpermitte eine Verwendung als Fährgeld impliziert.

3. Bild. Maximinus I. Thrax (235–238), Sesterz, Rom, 236/238, LkPCh n.r.; n.l. steh. Fides mit je einem Feldzeichen; FIDES MILITVM / S-C; RIC 78 11.35 g; 27 mm; 1 h. Eigene Bilder und PannArch (HERDITS 2018: 130)

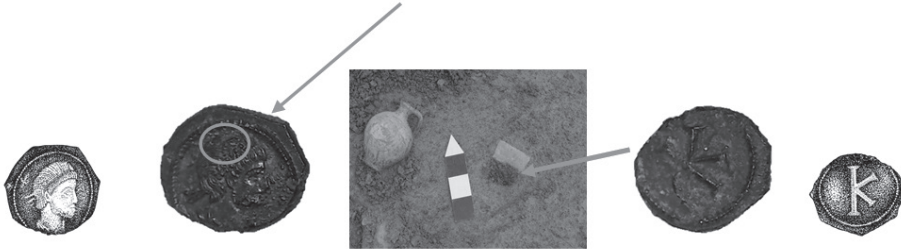
Typ D: Dekor, Schmuck

Die Auffindungssituation der Münze im Grab 2, inmitten der Holzreste eines Schmuckkästchens auf einem grünen Porphyrtisch, welcher offensichtlich als Bodenplatte dieser Schatulle gedient hat, weist auf eine Schmuckfunktion der Münze hin. Diese selber ist ebenfalls ein Schmuckstück, nämlich eine silberne Drittelsiliqua, die ab 330 n.Chr. als Gedenkprägung aus Anlass der Erhebung von Konstantinopel zur Hauptstadt am 11.05.330 für die Städte Konstantinopel (Kappa) und Rom der alten Hauptstadt (Rho) ausgegeben worden war. Die römische Siliqua hatte ein Sollgewicht von 3,41 g (=1/96 libra), womit dieses Stück etwas untergewichtig ist, was auf die gut erkennbare Materialbeschnidung zurückzuführen sein wird.

Dieses Münznominale ist eine Seltenheit, denn Silbermünzen in Gräbern des 4. Jh. werden kaum gefunden und ein derartiges Münznominale ist zudem erstmals in Österreich in einer archäologischen Grabung zu Tage gekommen. Das Portrait der bis ins 6. Jh. periodisch ausgeprägten Drittelsiliqua entspricht im vorliegenden Fall der Anfangszeit des 4. Jh.¹⁰ Weitere Funde im Grab waren eine gläserne Halsperlenkette und drei Gefäßbeigaben, womit das Grab umso mehr als Frauengrab ausgewiesen wird.

Das doppelte Perlendiadem mit der runden Ausbuchtung nach oben kommt nur bei dieser römischen Drittelsiliqua vor.

¹⁰ Lt. Meinung Prof. Hahn (Uni Wien).

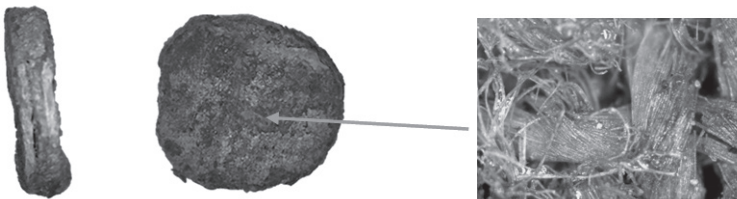
4. Bild. Constantinus I. (Magnus) (306–337), Drittel-Siliqua, Konstantinopel, ab 330, Konstantinopel mit doppeltem Perlendiadem mit Ausbuchtung n. oben; K (kappa) in Perlkreis; Bendall Nr. 4, Ramsköld Abb. 11, RIC – 1.06 g; 12 mm; 5 h. Eigene Abbildung bzw. Paul Gerstl (HERDITS 2018: 123) und Pan-nArch (HERDITS 2018: 122)

Typ E: Gebrauchsgegenstand

Der Gebrauch einer Münze als Münzwaage ist im Burgenland bis heute nicht belegt, aber im 15 km entfernten Hegykő südlich des Neusiedler Sees. Bei den Ausgrabungen eines langobardischen Friedhofs des 6. Jh. wurde 1960 im Männergrab 34 eine Geldwechsler Waage in Form einer byzantinischen gleicharmigen Feinwaage vorgefunden, bei welcher als Gewichte eine stark abgenutzte Traianus-Großbronze sowie ein schalenförmiges Bleigewicht in Verwendung waren.¹¹

Sondertyp: Träger von Textilelementen

Eine besondere außermonetäre Funktion der Münze als Trägercorpus organischer Reste – hier antiker Stoffreste eines Beutels oder Behältnisses – lässt sich im Grab 15 feststellen. Zu erkennen sind drei zusammenkorrodierte Münzen, die von Gewebe ummantelt sind. Daneben waren noch drei weitere Folles des Constantinus I. (Magnus) im Grab verstreut vorgefunden worden. In diesem Grab (Geschlecht unbek.) befanden sich noch ein Henkeltopf, Eisenreste von Geräten und eine große silberne Ringfibel. Das Follespaket beinhaltet ebenfalls Constantinus I. (Magnus) Münzen bzw. solcher seiner Söhne.

5. Bild. Eigene Abbildungen bzw. Karina Grömer (GRÖMER 2018)

Die mikroskopische Untersuchung zeigt ein mittelfeines, leinwandbindiges Textil, welches den ganzen Münzstapel bedeckt und sich auch über die Kante schlägt, jedoch nicht zwischen den

¹¹ BÓNA 1961: 134–135.

Münzen befindet. Der Stoff ist auf der einen Seite sehr gut und sogar organisch erhalten und nicht vollständig durchmineralisiert. Die Fasern sind noch elastisch, womit dieses Stoffstück das bis heute am besten erhaltene antike Gewebe ist. Zur Farbe und zum Material lässt sich sagen, dass es sich um Flachs handelt, der ehemals „naturhell“, jetzt aber teilweise bräunlich verfärbt ist.¹²

Quellen

- BENDALL, Simon (2002): Some comments on the anonymous silver coinage of the fourth to sixth centuries A.D. *La Revue Numismatique* (6)158. 139–159.
- BÓNA István (1961): VI. századi germán temető Hegykőn II. *Soproni Szemle* (15)2. 131–140.
- BÓNA, István (1963): Beiträge zur Archäologie der Quaden. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 15. 244–247.
- GÖBL, Robert (2000): *Die Münzprägung der Kaiser Valerianus I./Gallienus/Saloninus (MIR 36)*. Veröffentlichungen der numismatischen Kommission, Band 35. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.
- GRÖMER, Karina (2018): *Untersuchungsbeschreibung der am 18.09.2018 vorgelegten Münzpakete*. Unveröffentlicht. Naturhistorisches Museum (NHM), Wien.
- HERDITS, Hannes (Hrsg.) (2018): *Neue Straßen auf alten Pfaden. Archäologie und Straßenbau im Burgenland*. Ausstellungskatalog. Eisenstadt.
- NIERHAUS, Rolf (1959): Das römische Brand- und Körpergräberfeld „Auf der Steig“ in Stuttgart – Bad Cannstatt. Die Ausgrabungen im Jahre 1955. In: *Veröffentlichungen des Staatlichen Amtes für Denkmalpflege Stuttgart*. Heft 5. Verlag Silberburg, Stuttgart.
- PROHÁSZKA, Péter – TORBÁGYI, Melinda (2017): *Regesten der antiken Fundmünzen und Münzhorte in Ungarn*. Band 3. Komitat Vas (RAMMU), Budapest.
- VON SACKEN, Freiherr Eduard (1851): Ueber römische Alterthümer: „Bericht über die römischen Gräber bei Bruck an der Leitha“. *Sitzungsberichte der phil. hist. Classe der k. k. Akademie der Wissenschaften*. Juniheft.
- SCHANINGER, Ursula (2006): *Der antike Münzumlauf in der Steiermark, Die Fundmünzen der römischen Zeit in Österreich*. Abt. IV: Steiermark. Denkschriften 341 = Veröffentlichungen der Numismatischen Kommission 43 = Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark 49, Wien.
- STOPFER, Leonhard Alfred Pankraz (2014): *Die keltischen Münzen der Kroisbachergruppe*. Diplomarbeit. Universität Wien.
- VONDROVES, Klaus – WINTER, Heinz (2014): Die Münzen aus den Brand- und Körpergräbern sowie den Grabgärtchen und Flurgräben von Halbtorn. In: DONEUS, Nives (Hrsg.): *Das kaiserzeitliche Gräberfeld von Halbtorn, Burgenland*. Teil 1: Archäologie, Geschichte und Grabbrauch. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Band 122, 1. Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz. 237–254.

12 GRÖMER 2018: Untersuchung am Naturhistorischen Museum am 18.09.2018.

SMALL CHANGE IN THE ROMAN PROVINCIAL WORLD. BRONZE DENOMINATIONS IN PERGAMUM CONVENTUS BETWEEN 96 AND 138 AD

Barbara Zając

Institute of Archaeology, Jagiellonian University, Kraków

Asia had special status among the Roman provinces. She was one of the oldest and richest provinces of the Empire, under the control of the Senate. The proconsulship of Asia was a prestigious award for which only former consuls were eligible.¹ The territories belonging to the province were quite extensive, including such regions as Mysia, Troas, Aeolis, Ionia, Lydia, Caria, part of Phrygia and the Aegean Islands without Crete.² Hence, to facilitate the management of the province and the judicial procedure, it was divided into smaller administrative units called *conventi*. In the second century AD, the province was divided into fourteen such smaller units (Cyzicus, Adramyteum, Pergamum, Smyrna, Ephesus, Miletus, Halicarnassus, Alabanda, Cibyra, Philadelphia, Sardis, Apamea, Synnada and Philomelium).³ One of the most important of these was the *conventus* with Pergamum at its centre.

Between 96 and 138 AD, 129 cities in the province of Asia issued coins. Minting activity increased compared to that of the Flavian dynasty.⁴ The subject of this paper is to look more closely at the denominations of individual centres in this region, as well as to capture certain similarities and differences. The analysis is focused primarily on the period of Trajan's and Hadrian's reign, 98–138 AD but, in order to draw the correct conclusions, one should follow the denominational traditions of former periods as well. This topic is part of a larger project on denominations in Asian *conventi*, carried out during the 64th Numismatic Summer Seminar of the American Numismatic Society.

Character of Provincial Denominations

We know relatively little about the functioning of individual monetary systems in the eastern centres of the province. Based on the available epigraphic sources and the registered coins, it can be seen that systems and exchange rates differed from one another, depending on the period and the region. An attempt to create a homogeneous system or pattern corresponding to all centres is impossible due to their wide diversity. Transactions were based mainly on silver and bronze coins.⁵ The *Salutaris* inscription⁶ from Ephesus in 104 AD provides information about denominations

1 MAGIE 1951: 376, 415–416; SARTRE 1997: 24.

2 MITCHELL 1993: 29.

3 BURTON 1975: 92, 94; HABICHT 1975: 67–70.

4 AMANDRY – BURNETT et al. 2015: 817–819.

5 IVE 27; BUTCHER 1988: 31–33; JOHNSTON 2007: 1–2.

6 IVE 27.

and their values.⁷ Furthermore, based on the Pergamum inscription from the reign of Hadrian we know about the possibility that some products could be bought only for bronze coins, while others only for silver ones.⁸ In this period, the moneychanger bought denarii for 17 and sold them for 18 *assaria*. This rule probably applied in most provinces in the East.⁹

The system was based on the Roman *as* or *assarion*, but a certain distinction should be made between them. Already in the inscriptions we can find reference to Italian *asses*, which suggests differences in comparison with the local *assarion* in particular regions.¹⁰ In fact, if we look at the metrological parameters of both units dated to the beginning of the second century AD, it seems that the Roman *as* was a heavier and larger coin (av. 26–27 mm, av. 11 g) compared to the unit struck in Chios (av. 20–23 mm, av. 5–6 g). Due to the lack of unit names and differences in dimensions, it is very difficult to say what the denomination of a coin actually is. We should also keep in mind the fiduciary character of bronze coins.¹¹ There is still a question over the adoption of the Roman system in particular areas of the Roman Empire. Historical and epigraphic sources inform us about the penetration of individual units.¹² I agree with other researchers that some questions are impossible to answer, such as the use of individual denominations in daily life or their names.¹³ It seems that the emission of some units indicates their use; however, it can also be determined by their recipient and time.

In the first century AD a certain pattern emerges, despite many exceptions. In this period, two denominations dominate, the larger one 18–20 mm (4–6 g) and the smaller 15–16 mm (3–3.5 g).¹⁴ The introduction of larger standards can be observed already in the time of Augustus.¹⁵ They became more popular during the reign of Nero in the south of Asia.¹⁶ During the reign of the Flavians, the “fashion” for larger denominations spread in many centres.¹⁷ In the period of Hadrian, there is an increase in the number of denominations; moreover, heavier and larger coins appear.¹⁸ In the later period of the Antonine dynasty, the dominance of larger denominations, and thus also a greater variety of iconographic types is visible.¹⁹

The distinction and identification of the issues of individual bronze denominations is quite problematic, due to the large variety of weights, sizes, alloys and iconographical types. In the first and second centuries AD, usually no denomination names or marks were placed on bronze coins,

7 1 cistophorus = 4 drachmai = 3 denarii (but from the reign of Hadrian – 4?); 1 denarius = 8 obols = 16 assaria = 96 chalkoi; 1 drachma = 6 obols = 12 assaria = 72 chalkoi (AMANDRY – BURNETT et al. 2015: 814).

8 OGIS 484.

9 BUTCHER 1988: 26; CRAWFORD 1970: 42.

10 IGRR III, 1056; BUTCHER 1988: 33; MAC DONALD 1989: 121.

11 CRAWFORD 1970: 40–41; MEVILLE JONES 1971: 104; MAC DONALD 1989: 122; KATSARI 2011: 72–75.

12 Messene tax inscription – obols and chalkoi; Thessalian inscription – obols for the smaller denominations, Athens inscriptions – leptou drachma (AMANDRY – BURNETT et al. 1992: 32); Bible – assarion, xodrantis, lepton (Mark 12.42); Ephesus – tetrachalkia (HABICHT 1975: 64).

13 AMANDRY – BURNETT et al. 1992: 30.

14 AMANDRY – BURNETT et al. 1992: 372–373.

15 Magnesia ad Sipylum, Tralles, Cos, Chios, Aezani.

16 AMANDRY – BURNETT et al. 1992: 375.

17 AMANDRY – BURNETT et al. 1999: 24, 124.

18 AMANDRY – BURNETT et al. 2015: 818–819.

19 Based on the electronic database available rpc.ashmus.ox.ac.uk.

which indicates that there was no such necessity.²⁰ They were placed on coins much more regularly in the third century AD.²¹ For the period 96–138 AD, we have few exceptions: coins issued in Chios, Rhodes, Cyme, and perhaps in Alexandria. There is a large variety also here.²² In some regions, nine different denominations can be distinguished on the basis of metrological values.²³

How did the people distinguish values of money back then? Nowadays, the correct recognition of the value of individual units is facilitated by several determinants. On the coins we have there are, above all, signs of value, and each denomination has a certain size or alloy and different designs. If we look at the times of the Roman Empire, it can be seen that there was a distinction in Rome between the denominations struck in brass and copper.²⁴ However, in the provinces no such a pattern existed. A lot of bronze coins were struck with lead additions, which also raised the weight of coin. The lack of a clear distinction between denominations and metals excludes coin recognition on the basis of the alloy.²⁵ Researchers in the Roman Provincial Coinage project tend to distinguish the denominations according to weight and type.²⁶ Ann Johnston (a researcher *inter alia* into Greek denominations in Roman provinces) emphasised the importance of diameter and image.²⁷ In my opinion, the determinants allowing correct identification are all three features, and it is necessary to interpret them together in the light of the place and time.

Mint production in the Pergamum *conventus*

Among the Asian *conventi*, the largest number registered from the years 96–138 AD falls to the *conventus* of Pergamum (1353 coins).²⁸ This is not unusual due to the state of research into this region and the importance of the centre itself. This amount represents 25% of the recorded coins from the provinces of Asia in this period.²⁹ Based on the coin finds, it can be seen that most of the coins were issued with portraits of Trajan and Hadrian. No emission of coins are known with a portrait of Nerva (96–98 AD), which does not mean a lack of production in this period. Pseudo-autonomous coins, often without a well-defined chronology, will be discussed in the next chapter.

The reasons for mint production are often reflected in the history of the individual city. Coins were issued due to the commemoration of special events, such as arrival of the emperor, or receiving privileges or a charter. Increased production could have its reasons in military expeditions.

20 AMANDRY – BURNETT et al. 2015: 814.

21 JOHNSTON 2007: 1–2.

22 AMANDRY – BURNETT et al. 2015: 814.

23 Smyrna (AMANDRY – BURNETT et al. 2015: 238).

24 CRAWFORD 1970: 43–44.

25 Coins from brass in some cases could emphasizing some special character of them, not exactly indicate denominations. Use of various metal was fashion (AMANDRY – BURNETT et al. 1992: 371–372; AMANDRY – BURNETT et al. 1999: 122–123; AMANDRY – BURNETT et al. 2015: 814).

26 AMANDRY – BURNETT et al. 2015: 814.

27 JOHNSTON 1997: 207.

28 Registered amount of coins in database of project Roman Provincial Coinage (rpc.ashmus.ox.ac.uk), as well as materials not yet included in the database from excavations and auctions.

29 It should be emphasized that this number may change due to new noted coin finds.

Nevertheless, one of the main reasons was simply the local demand of the city,³⁰ e.g. adequate coin supply for the number of inhabitants in a city such as Pergamum,³¹ which perhaps was also a centre for striking coins for nearby smaller towns, such as Allianoi.³² Being awarded the holy *nekoros* title³³ or Hadrian's arrival in the province³⁴ could also influence a city's emissions of coins. One should remember the rivalry between the centres, which may also be the reason for the issuing of various units, thus emphasising their individual character. Many cities had had a long history, distinguishing themselves according to their importance, commercial values and places of worship. For the inhabitants of certain regions, the figures or symbols visible on the coins were clear. Similarly, it relates to the denominations. A lack of marks indicating value means that it was nevertheless easy for the contemporary user to recognise them.

Minting activity in the province of Asia between 96 and 138 AD increased compared to previous periods. In the *conventus* of Pergamum in the period of the Julio-Claudian dynasty, coins were issued from 8 mints,³⁵ but during the reign of the Flavians from 11.³⁶ Fifteen mints have been identified from between 96 and 138 AD.³⁷ During the reign of Trajan, production mostly continued in the centres from earlier times. Stratonicea and Hermocapelia started to issue coins during this period.³⁸ During the reign of Hadrian minting activity was started in Came.³⁹ Some of the nearby towns may have had a similar, but not identical, monetary system. Elaea, the port of Pergamum, was adjacent to Pitane. Both centres issued smaller denominations. During the reign of Trajan, Elaea was hit by an earthquake:⁴⁰ perhaps this was the reason for the small-scale production in Elaea in this period and the larger one in Pitane. Similar denominations were issued by Apollonis and Came during Hadrian's reign.

Denominations in the Pergamum *conventus* in the first and second century AD

The pattern of denominations established in the period of the Flavian dynasty was largely continued. If we compare the units issued in both periods (*Fig. 1* and *2*),⁴¹ a remarkable increase can be noted in the weight and diameter of coins during Hadrian's reign. A new format of 35–39 mm in diameter was introduced. Researchers at the Roman Provincial Coinage project have suggested

30 AMANDRY – BURNETT et al. 2015: 868–873; BUTCHER 1988: 25–26; KATSARI 2011: 48–54.

31 WEISSER 2007: 135–136.

32 On the basis of archaeological research, coins from Pergamum were also found. TEKIN – EROL-ÖZDIZBAY 2014: 296; TEKIN – EROL-ÖZDIZBAY 2013: 302.

33 BURRELL 2004: 23; WEISSER 2007: 139–141.

34 AMANDRY – BURNETT et al. 2015: 868–873.

35 AMANDRY – BURNETT et al. 1992: 361.

36 AMANDRY – BURNETT et al. 1999: 117.

37 Mytilene, Perperene, Pergamum, Attaos, Germe, Stratonicea, Nacrassa, Thyatira, Apollonis, Came, Hierocaesarea, Hermocapelia, Pitane, Elaea, Chios (AMANDRY – BURNETT et al. 2015: 203).

38 AMANDRY – BURNETT et al. 2015: 215, 225.

39 AMANDRY – BURNETT et al. 2015: 222.

40 SMITH 1854. www.perseus.tufts.edu (access 24. 10. 2018).

41 Analyses prepared on the data from the RPC database and library query.

that a new alternative monetary system was possibly introduced as well.⁴² Value was indicated only on denominations in Chios in this period.⁴³ If we look at individual denominations on Chian coins, we can see differences in size and weight (up to 10 g). The images on the coins did not have much diversity, which probably further complicated the correct identification. Thus, the names placed simply indicated the correct currency and value of the coin, especially considering there were six different combinations.⁴⁴

If we follow a certain production sequence for particular periods and centres, we can see a constant tradition modified to local needs or the prevailing cult. During the reign of the Julio-Claudian dynasty, two smaller denominations were mainly issued in the *conventus* of Pergamum (c. 20–23 mm, c. 5–6 g and 16–19 mm, 3–4 g). Their striking continued in the period of the Flavians and at the beginning of the second century AD. The situation was similar in Sardis and other cities as well.⁴⁵ In comparison to the emissions from Chios, their metrology corresponds to the values of *assarion* and *hemiassarion*. Based on currently registered coins, larger denominations (29 mm, 16–17 g and 26 mm, 10–11 g) appeared in Mytilene during the period of Tiberius' reign.⁴⁶ Among the coin effigies, one can notice the dominant share of portraits of members of the imperial family or significant personages. One of the rules for distinguishing the denomination may have been placing busts on smaller coins⁴⁷ or using various portraits (pseudo-autonomous coins).⁴⁸ Some of the denominations have common images on the reverse (Perperene – bunch of grapes;⁴⁹ Thyatira – double axe;⁵⁰ Elaea – poppy between two ears of corn⁵¹), thus changing only the image of the obverse. This is not common to all centres. During this period, stylistic similarities and the use of the same border-line motif are visible on Pergamum, Perperene, Pitane and Elaea coins.⁵² The recognition and functioning of individual denominations was perhaps based on the size of the coin and effigies, depending on the local tradition.

During the reign of the Flavians, some centres, such as Pergamum, Nacrassa, Thyatira, Hierocaesarea, Elaea and Pitane continued to issue coins of similar weight and size as in the former period. Production also started in Germe in this period, which repeated the striking of two denomi-

42 AMANDRY – BURNETT et al. 2015: 818–820.

43 LAGOS 1998, MAVROGORDATO 1918.

44 Tria assaria (32–35 mm, 11.57–21.46 g); obolos (26–28 mm, 7.21–16.47 g); assarion hmicy (22–24 mm, 3.3–10.22 g); assarion (20–23 mm, 4.57–6.66 g); hemiassarion (16–17 mm, 1.77–4.39 g); dichalkon (15–17 mm; 1.88–3.33 g).

45 Thyatira, Magnesia-ad-Sipylum, Apollonia Salbace, Heraclea Salbace, Tripolis, Hierapolis, Eumeneia, Acmonia and Aezani, Adramyteum, Perperene, Hierocaesarea, Pitane, Elaea, Aegae, Cyme, Phocaea, Temnus, Mostene, Erythrae, Maeonia, Philadelphia, Blaundus, Julia, Dionysopolis, Appia, Cadi, Coiaum and Amorium (AMANDRY – BURNETT et al. 1992: 372–373).

46 RPC I 2343, 2344.

47 See Mytilene, Pergamum, Thyatira, Hierocaesarea, Pitane, Elaea.

48 See Perperene, Pergamum, Thyatira, Hierocaesarea, Elaea.

49 RPC I 2350–2353.

50 RPC I 2379, 2381–2382.

51 RPC I 2398–2409.

52 AMANDRY – BURNETT et al. 1992: 376.

nations with the same parameters as most of the cities.⁵³ It seems that the same two denominations were also struck in Mytilene; these, however, are heavier, perhaps due to a change in alloy, from brass to bronze/leaded bronze.⁵⁴ Larger size coins were issued in Pergamum during the time of the *strategos* Kephalion (30 mm, 17 g and 25 mm, 12 g).⁵⁵ The heavier unit commemorates the alliance between Pergamum and Ephesus. Apollonis also began production in this period, but, due to the pseudo-autonomic character of its coins, accurate dating is not possible. Smaller coins (15–16 mm, 2–3 g) show a portrait similar to Domitia,⁵⁶ although the legend relates to the Senate. Some cities tended to put the image of the emperor on larger denominations, the empress on smaller ones.⁵⁷ Presumably larger units with the representation of the Senate (25 mm, 8 g and 20 mm, 6 g)⁵⁸ should be dated to the beginning of second century AD. It is also worth noting that, on the reverse of smaller coins, the same motifs (tripod, lyre)⁵⁹ are also present on the coins located near the cities of Nacrassa⁶⁰ and Thyatira.⁶¹ During the reign of the Flavians, certain stylistic similarities can be observed. A similar character can be seen in portraits, which may testify the activities of the same itinerant engravers in different cities, even in the absence of common dies between the centres (possibly with the exception of Daldis and Mostene⁶²). Similar portraiture and lettering can be seen in the centres of Pergamum, Ephesus, Smyrna and Sardis.⁶³

During the reign of Trajan (98–117 AD), some cities, such as Perperene, Elaea and Pitane, continued to issue only smaller basic units. Perhaps the same two denominations were introduced at the start of minting activity in Attaos and Stratonicea, where the images of the Senate and Rome were placed on the smaller units.⁶⁴ Hermocapelia also issued two main denominations, of which the smaller units are pseudo-autonomous coins; the larger one was made in the 33 mm and 14 g standard.⁶⁵ The standards introduced in the previous period were continued in Mytilene (two denominations)⁶⁶ and Pergamum (four denominations).⁶⁷ Coins were still struck in Germe, Nacrassa, Thyatira and Hierocaesarea, but in this period new formats appeared in these centres. Two similar units can be found among them (28–32 mm, 15–17 g⁶⁸ and 23–27 mm, 9–12 g⁶⁹). The first of them does not have a good equivalent among the Chios denominations or the imperial currency

53 AMANDRY – BURNETT et al. 1999: 145; EHLING 2001: 24–25.

54 AMANDRY – BURNETT 1999: 142.

55 RPC II 920–921.

56 RPC II 950–952.

57 AMANDRY – BURNETT et al. 1999: 122; HEUCHERT 2007: 45–46.

58 RPC II 953–954.

59 RPC II 950–951.

60 RPC II 933, 935.

61 RPC II 941, 944, 945–949.

62 Identification by A. Johnston, AMANDRY – BURNETT et al. 1999: 125.

63 AMANDRY – BURNETT et al. 1999: 125.

64 RPC III 1755–1756; RPC III 1774–1775.

65 RPC III 1870–1872, 1877–1879.

66 AMANDRY – BURNETT et al. 2015: 204.

67 AMANDRY – BURNETT et al. 2015: 207.

68 Germe RPC III 1761, Thyatira RPC III 1815–1819; Hierocaesarea RPC III 1847.

69 Germe RPC III 1762, Nacrassa RPC III 1790, Thyatira RPC III 1820–1824; Hierocaesarea RPC III 1846.

but the latter is similar to the Italian *as*. Both units were also issued in Pergamum,⁷⁰ which seems to have been able to set trends in the issue of coins, but, for the first time in this convention, they had already been introduced in Mytilene during the reign of Tiberius.⁷¹ The images on the coins of the *conventus* of Pergamum during the period of Trajan's reign are more varied in relation to former periods, but some general and common trends are evident. Among them the images of Artemis,⁷² Apollo,⁷³ Zeus,⁷⁴ Nike,⁷⁵ Tyche⁷⁶ and Demeter dominated hereafter.⁷⁷ In this period, Pergamum held the title of *neokoros* for the second time, hence the emphasis and placing of the image and title on the coins.⁷⁸ Some denominations were issued in brass,⁷⁹ which could emphasise the prestige of the city.

Many centres issued only a few bronze denominations, so it seems that everyday transactions did not bring any problems. Sometimes, however, there is a quite overwhelming assortment, which raises questions about their recognition and use. The larger number of denominations in some cities appeared in the Trajan period, but we see an even greater variety in the next period under Hadrian's reign (Fig. 1 and 2). The situation was probably related to the arrival of the emperor in the province. New, larger denominations were introduced in three cities of the *conventus*

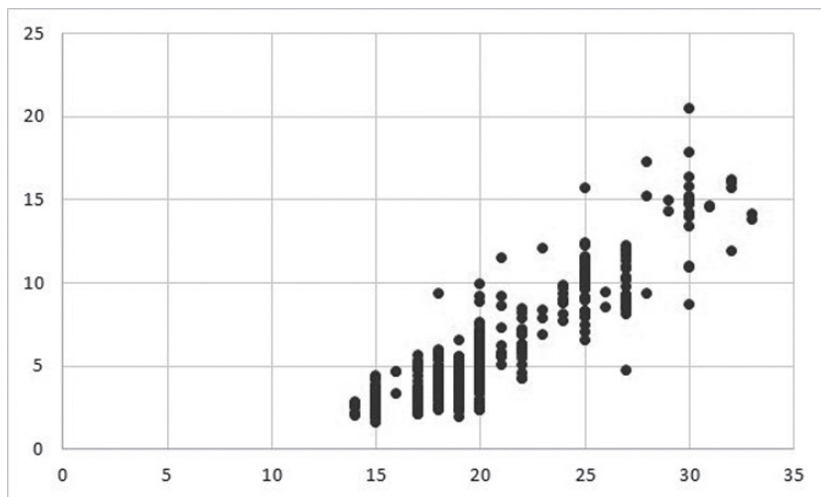

Fig.1

70 RPC III 1704, 1711–1714, 1716–1717, 1720–1723.

71 RPC I 2343–2344. It could be changed by a new coin finds.

72 Mytilene RPC III 1683; Thyatira RPC III 1820; Hierocaesarea RPC III 1845–1847.

73 Germe RPC III 1763, 1765; Nacrassa RPC III 1789–1790, 1796; Thyatira RPC III 1815, 1818–1819.

74 Attaos RPC III 1752, 1754; Stratonicea RPC III 1772; Thyatira RPC III 1816–1817; Pitane RPC III 1881.

75 Stratonicea RPC III 1773; Nacrassa RPC III 1800; Thyatira RPC III 1825; Pitane RPC III 1880.

76 Pergamum RPC III 1720–1724; Thyatira RPC III 1826, 1828, 1831; Hierocaesarea RPC III 1849–1850.

77 Mytilene RPC III 1684; Hermcapelia RPC III 1872.

78 HOWGEGO 2007: 4; WEISSER 2007: 139–141.

79 RPC III 1702–1703.

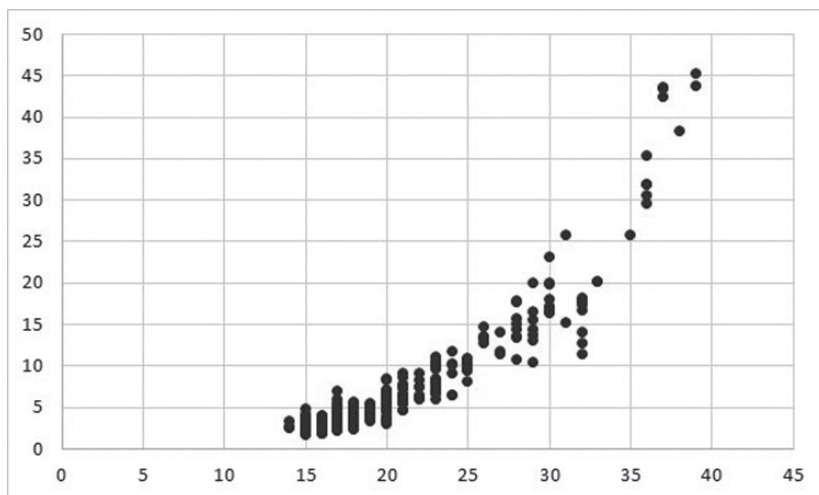

Fig.2

of Pergamum: Mytilene,⁸⁰ Pergamum⁸¹ and Stratonicea.⁸² In some cities, such as Pergamum, Germe, Thyatira and Elaea, the production of earlier denominations continued. The distinction between smaller units was ensured by images: portraits of members of the imperial family on both sides of the coin, or personifications, heroes or deities. In some of the cities, Mytilene, Perperene, Attaos, Stratonicea, Apollonis and Came, larger coins appeared more widely in the Trajan period (23–27 mm, 9–12 g) during this period.⁸³ Attaos, Stratonicea and Nacrassa also introduced a larger unit (27–30 mm, 17 g).⁸⁴ In this period Came started minting activities, which it had not done before this time in the Roman period.⁸⁵ It seems that there were two denominations in circulation according to the metrology. Smaller units corresponded to the local *assarion*. Researchers from the Roman Provincial Coinage project suggested an alternative system of denominations in Asia, in line with the shift and increase in the parameters of monetary units.⁸⁶ For some centres, this change is correct. The production of smaller cities, such as Perperene, Apollonis and Came, would focus primarily on the issue of basic units. Maybe the purpose was to align the local *assarion* a bit more to the imperial currency? According to this hypothesis, the basic unit in this period would be a coin with parameters of 23–24 mm and 9–12 g, and its half unit of 18–20 mm and 3–5 g for some of the centres. However, the assumption that a new alternative system of denominations had been introduced is not fully justified. On the other hand, if we return to the Ephesus inscription, the conversion applies to *obolos*, *assarion* and *chalkus*. Maybe one type (28–33 mm, 15–17 g) should be interpreted as an *obolos*, and thus the other (23–24 mm, 9–12 g) as 2 *assaria*?

80 RPC III 1686.

81 RPC III 1736, 1738, 1742–1743.

82 RPC III 1786, 1788.

83 Mytilene, Perperene, Attaos, Stratonicea, Apollonis and Came, period (23–27 mm, 9–12 g).

84 Attaos, Stratonicea and Nacrassa (27–30 mm, 17 g).

85 AMANDRY – BURNETT et al. 2015: 222.

86 AMANDRY – BURNETT et al. 2015: 818–820.

Due to the individuality of the system and the fiduciary character of bronze coins⁸⁷ it is difficult to create a general and correct pattern for all centres.

In this period, the images on coins very often repeated previous themes, but new ones were also introduced. Artemis,⁸⁸ Apollo,⁸⁹ Dionysus,⁹⁰ Demeter,⁹¹ Zeus,⁹² Heracles⁹³ and the Senate⁹⁴ were still popular images on coins. It is also worth paying attention to the coins of some *strategoï* of individual cities in the *conventus* of Pergamum between 98 and 138 AD, which were slightly larger and heavier. This is not a permanent rule; however, it may show some willingness to mark a new administration in the city.⁹⁵ During the reign of the Antonine emperors, the larger denominations predominate. The canon of the images placed on coins was also extended.

Pseudo-autonomous coins in Pergamum conventus

Coins without imperial heads from this period also deserve special attention. Pseudo-autonomous coins during the Roman Empire were struck between the reign of Augustus and the third century AD. Accurate dating of these coins is very difficult, especially with regard to understanding their pattern of production and significance in particular regions. A comparison of some material features, stylised effigies or changes in letters or legends and sometimes the name of magistrates provides important help in their proper attribution.⁹⁶ Pseudo-autonomous coins are to be found in all sizes, small, middle and large. It has sometimes been suggested that these coins were only for lower denominations, in line with Roman practice. Roman coins did not bear portraits on coins smaller than an *as*. However, the coin material is inconsistent with this practice. Ann Johnston emphasised two advantages of putting other effigies on the obverse; first, they could indicate the denomination and second, they had the practical benefit of enabling a longer use of the dies. It was not necessary to produce coins for each new emperor, which was probably especially important in the third century AD. If so, pseudo-autonomous coins could be more universal as a

87 MEVILLE JONES 1971: 104; MAC DONALD 1989: 122.

88 Mytilene RPC III 1686, 1689, 1691; Apollonis RPC III 1839; Nacrassa RPC III 1802.

89 Mytilene RPC III 1692; Germe RPC III 1768–1769; Nacrassa RPC III 1801.

90 Perperene RPC III 1698–1699; Pergamum RPC III 1742; Stratonicea RPC III 1783; Apollonis RPC III 1840; Came RPC III 1841.

91 Perperene RPC III 1700; Hermocapelia RPC III 1876; Elaea RPC III 1889.

92 Pergamum RPC III 1726–1727; Attaos RPC III 1758; Stratonicea RPC III 1780.

93 Pergamum RPC III 1738, Germe RPC III 1767; Thyatira RPC III 1832.

94 Pergamum RPC III 1735; Attaos RPC III 1759; Stratonicea RPC III 1776–1778.

95 Came: Iou. Tryphon (27 mm, 12 g); Pergamum: Cl. Cephalion (28–30 mm, 17 g), A. Quadratus (30–31 mm, 15 g); Cl. Aismos (30 mm, 23 g); I. Pollion (30–31 mm, 26 g); Mytilene: Lesbos (37–39 mm, 45 g); Perperene: Bassos (24 mm, 12 g); Germe: Iou. Artemidoros (28–32 mm, 15 g); Stratonicea: Candidus (30 mm, 17 g; 36 mm, 32 g); Nacrassa: Iou. Artemidoros (27 mm, 14 g); Thyatira: Cn. Pedanius Fuscus Salinator (28–31 mm, 21 g); L. Dasumius Hadrianus (28–30 mm, 13–14 g); L. Baebius Tullus (28–30 mm); Apollonis: Gab. Longeinos (27–29 mm, 12 g); Hierocaesarea: Ti. Iulius Ferox (27 mm, 12 g); Hermocapelia: Po archon (33 mm, 14 g).

96 JOHNSTON 1985: 89, 106; BENNETT 2014: 19–40; BENNETT 2017: 193.

form of currency in the provinces.⁹⁷ In his recent article Robert Bennett revised Johnston's work from thirty years earlier and suggested the coins proclaimed civic independence, irrespective of the status of the city.⁹⁸

Looking at the coin production in the province of Asia, only 29 mints out of 163 did not strike pseudo-autonomous coins. At the beginning of the second century AD, coins without an imperial head were struck by 60 cities in Asia.⁹⁹ In the *conventus* of Pergamum, coins without imperial head were not struck by Attaos, Apollonis and Came. The majority of such coins were issued by Hierocaesarea.¹⁰⁰ In this *conventus*, the small denominations had representations of the head of the Senate and Rome,¹⁰¹ or one of the images is the Senate.¹⁰² According to Johnston this effigy was really helpful as a mark of value. This, however, maybe was not the only purpose of the practice. Due to their production in several centres, very often in the same format, these coins could have a rather universal and wide range of uses during transactions in many cities. The theory that putting the image of the Senate on the coins could refer to administrative control is not confirmed by coins from other senatorial provinces. However, considering the different and individual character of each province, this possibility should not be rejected completely, especially not for Asia. Other images on the coins of this period are of Pankratides,¹⁰³ Dada,¹⁰⁴ Heracles,¹⁰⁵ Tyche,¹⁰⁶ Artemis,¹⁰⁷ Zeus Ammon¹⁰⁸ or Athena.¹⁰⁹ Some of them were very common and popular in several centres.¹¹⁰ The popularity of coins with images of Artemis Persica in Hierocaesarea emphasised the special importance of the deity for both the residents and the centre itself.¹¹¹ Some of the images may reflect a growing interest in the local history of cities and may have been well known to the citizens.¹¹²

Conclusions

Looking at the output of individual centres in the *conventus* of Pergamum, some general and dominant trends can be noticed despite many exceptions. The differences can be attributed to many

97 JOHNSTON 1985: 101–106.

98 BENNETT 2017: 193.

99 JOHNSTON 1985: 89, 97–100; BENNETT 2017: 185; AMANDRY – BURNETT et al. 2015.

100 AMANDRY – BURNETT et al. 2015: 224–225.

101 Pergamum RPC III 1725, 1748–1751; Stratonicea RPC III 1774–1775, 1748; Nacrassa RPC III 1813–1814; Hermicopolis RPC III 1877–1879.

102 Germe RPC III 1770–1771; Nacrassa RPC III 1811; Thyatira RPC III 1833–1838; Hierocaesarea RPC III 1864–1865.

103 Mytilene: RPC III 1684.

104 Mytilene: RPC III 1685.

105 Nacrassa: RPC III 1812.

106 Hierocaesarea: RPC III 1849–1850.

107 Hierocaesarea: RPC III 1851–1863.

108 Pitane: RPC III 1881.

109 Pitane: RPC III 1882; Elaea: RPC III 1890–91.

110 HEUCHERT 2007: 47.

111 PETRIDES 1910 www.newadvent.org (accessed 24 October 2018).

112 HEUCHERT 2007: 52; HOWGEGO 2007: 5.

factors, e.g. the traditions, needs or abilities of the centres. Therefore, individual monetary systems should be considered more individually for each city. Pergamum probably was a centre that could dictate some trends in coinage due to its size and importance. At the end of Trajan's reign, not only the older traditions of coin types were continued, but two larger sizes were more widely used. During the period of Hadrian, they were also spread to other *conventus* centres; in addition, larger coins were introduced in Mytilene, Pergamum and Stratonicea. During the reign of Antonine dynasty, larger coins dominated the local monetary systems.

The circulation of bronze coins was mainly local, which is confirmed by the archaeological material.¹¹³ There are coin finds from non-local mints but this is not surprising. An interesting situation can be seen in Sardis, where around 50% of the coin finds came from foreign mints.¹¹⁴ It is worth considering in this respect what denominations functioned in those centres which did not issue any coins during this period. Thus, either coins minted in the previous period circulated or, due to the lack of production facilities, they were imported from another nearby mint. It seems that the production of similar denominations does not exclude the possibility of their use in other cities. In some sites non-local coins are registered from this period, but they do not represent a large quantity. Coins from the later periods are mostly recorded. Further research and publications will perhaps allow a more accurate exploration of this topic.

Bibliography

- AMANDRY, Michel – BURNETT, Andrew et al. (1992): *The Roman Provincial Coinage, vol. I: From the death of Caesar to the death of Vitellius (44 BC – AD 69)*. British Museum Press/ Bibliothèque Nationale, London – Paris.
- AMANDRY, Michel – BURNETT, Andrew et al. (1999): *The Roman Provincial Coinage, vol. II: From Vespasian to Domitian (AD 69–96)*. British Museum Press/ Bibliothèque Nationale, London – Paris.
- AMANDRY, Michel – BURNETT, Andrew et al. (2015): *The Roman Provincial Coinage, vol. III: Nerva, Trajan and Hadrian (AD 96–138)*. British Museum Press/ Bibliothèque Nationale, London – Paris.
- BENNETT, Robert (2014): *Local Elites and Local Coinage: Elite Self-Representation on the Provincial Coinage of Asia 31 BC – AD 275*. Royal Numismatic Society, London.
- BENNETT, Robert (2017): Ann Johnston and the So-called 'Pseudo-Autonomous' Coins Thirty Years on. *Numismatic Chronicle* 177. 185–200.
- BURRELL, Barbara (2004): *Neokoroi. Greek cities and Roman Emperors*. Cincinnati Classical Studies, New Series, Volume 9. Brill, Leiden.
- BURTON, G. P. (1975): Proconsuls, Assizes and the Administration of Justice under the Empire. *The Journal of Roman Studies* 65. 92–106.
- BUTCHER, Kevin (1988): *Roman Provincial Coins: An Introduction to the Greek Imperials*. Seaby, London.

113 KATSARI 2011: 28–29.

114 40% Aphrodisias; 30% Ephesus; 25% Side; 6% Athens (JOHNSTON 2007: 5–6).

- CRAWFORD, Michael (1970): Money and Exchange in the Roman World. *The Journal of Roman Studies* 60. 40–48.
- EHLING, Kay (2001): *Die Muenzprägung der mysischen Stadt Germe in der romischen Kaiserzeit*. Dr Rudolf Habelt GmbH, Bonn.
- HABICHT, Christian (1975): New Evidence on the Province of Asia. *The Journal of Roman Studies* 65. 64–91.
- HEUCHERT, Volker (2007): The Chronological Development of Roman Provincial Coin Iconography. In: HOWGEGO, C. – HEUCHERT, V. (eds): *Coinage and Identity in Roman Provinces*. Oxford University Press, Oxford: 29–56.
- HOWGEGO, Christopher (2007): Coinage and Identity in the Roman Provinces. In: HOWGEGO, C. – HEUCHERT, V. (eds), *Coinage and Identity in Roman Provinces*. Oxford University Press, Oxford. 1–17.
- JOHNSTON, Ann (1997): Greek Imperial denominations in the province of Asia. In: NOLLÉ, J. – OVERBECK, B. – WEISS, P. (eds), *Internationales Kolloquium zur kaiserzeitlichen Münzprägung Kleinasien. 27.–30. April 1994 in der Staatlichen Münzsammlung München*. Ennerre, Milano. 205–229.
- JOHNSTON, Ann (2007): *Greek Imperial Denominations, ca. 200–275. A Study of the Roman Provincial Bronze Coinages of Asia Minor*. Royal Numismatic Society, London.
- KATSARI, Constantina (2011): *The Roman Monetary System: the Eastern Provinces from the First to the Third Century AD*. Cambridge University Press, Cambridge – New York.
- LAGOS, Constantinos (1998): *A study of the coinage of Chios in the Hellenistic and Roman periods*. Durham. <https://core.ac.uk/download/pdf/108242.pdf> (accessed 21 May 2018).
- MAC DONALD, David (1989): The Worth of the Assarion. *Zeitschrift für Alte Geschichte* (38)1. 120–123.
- MAGIE, David (1951): *Roman Rule in Asia Minor*. Princeton University Press, Princeton.
- MAVROGORDATO, John (1918): *A Chronological Arrangement of the Coins of Chios*. Printed by F. Hall. Numismatic Chronicle 1915–18. Oxford University Press, Oxford.
- MEVILLE JONES, John R. (1971): Denarii, Asses and Assaria in the Early Roman Empire. *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 18. 99–105.
- MITCHELL, Stephen (1993): *Anatolia: Land, Men, and Gods in Asia Minor. Volume I. The Celts and the Impact of Roman Rule*. Clarendon Press, New York.
- PETRIDES, Sophrone (1910): Hierocæsarea. *The Catholic Encyclopedia*. Vol. 7. Robert Appleton Company, New York. <http://www.newadvent.org/cathen/07344a.htm> (accessed 24 October 2018).
- SARTRE, Maurice (1997): *Wschód rzymski. Prowincje i społeczeństwo prowincjonalne we wschodniej części basenu Morza Śródziemnego w okresie od Augusta do Sewerów (31 r.p.n.e. – 235 r. n.e.)*. Translated by S. Rościcki. Ossolineum, Wrocław.
- SMITH, William (1854): Ae'olis. In: *Dictionary of Greek and Roman Geography*. LLD. Edition. <http://www.perseus.tufts.edu> (accessed 24 October 2018).
- TEKIN, Oguz – EROL-ÖZDIZBAY, Aliye (2013): Coins from Allianoi Excavations: Campaign of 1999. *Colloquium Anatolicum* 13. 299–331.
- TEKIN, Oguz – EROL-ÖZDIZBAY, Aliye (2014): Coins from Allianoi Excavations: Campaign of 2000. *Colloquium Anatolicum* 13. 293–336.
- WEISSER, Bernhard (2007): Pergamum as Paradigm. In: BURNETT, A. – HEUCHERT, V. – HOWGEGO, C. (eds): *Coinage and Identity in the Roman Provinces*. Oxford University Press, Oxford. 135–142.

KÖZÉPKOR

HUNGARIAN GOLD COINS IN MEDIAEVAL MOLDAVIA (14TH – 16TH CENTURIES)¹

Monica Dejan

Muzeul Bucovinei, Suceava (Romania)

Issued for the first time at the end of the 14th century, Moldavian coins were able to cover only a part of the needs of the Moldavian markets. As archaeological discoveries have proved, many foreign coins were in circulation on Moldavian territory, especially the currencies of the neighbouring countries. Hungarian coins were in use in the local market and there was a direct connection between the presence of foreign coins coming from West and the financial situation in the Hungarian Kingdom. Monetary reforms and the minting of a new coin in Hungary were felt in Moldavia, not only because of the geographical connection, but also because of the old economic and political relationships between the two countries.

In Moldavian medieval documents, gold coins were mentioned using different names but, in most cases, the Slavic term *zlot* could cover Venetian ducats and their imitations, Hungarian florins, Turkish gold coins (*altân*) or other gold coins. Starting in the 15th century, an account gold coin called the “Tartarian zlot” was in use in Moldavia and the large transactions were concluded based on this monetary system coming from the East.²

In the 14th century, Hungarian coins were not common in Moldavia, but the situation was different at the beginning of the 15th century. The long reign of Sigismund of Luxemburg (1387–1437) was also important in Moldavia. From the numismatic point of view, his rule represented the starting point of a long domination of Hungarian coins over the Moldavian economy. Findings including coins from the reign of Sigismund, especially those from the second part of his reign, were discovered throughout the country of Moldavia. Mostly, they were change coins, quartings and obols. At the same time, the Hungarian gold coin became known and it was in use until the 18th century. The first domestic mention dates from 1421, when the prince of Moldavia, Alexander (1400–1432), gave to his former wife, Rimgaila, an allowance of 600 gold coins per year. The text specifies that the dowry will be paid in “golden ducats or in the Hungarian golden reddish coins”.³ The colour of the Hungarian coins was slightly different from other gold coins. The document mentioned that it was real gold but a little reddish.

During the 15th century, these золотых оугорских (*zolat’ih ougorsk’ih*) were known in the documents from the Moldavian princely chancery. The most important document was issued in 1456 when Mihail, a Moldavian nobleman, was sent by the prince Peter Aron and his counsellors

1 I would like to thank dr. Ernest Oberländer-Târnoveanu (The National History Museum of Romania, Bucharest), dr. Ana Boldureanu (The National History Museum of Moldavia, Chişinău, Republic of Moldavia) and dr. Adriana Miron (The History Museum of Moldavia, Iaşi, Romania) for helping me in the preparation of this paper. My gratitude goes also to Elena Axinte, who helped me with reviewing the English translation.

2 OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1991a: 192.

3 CIHODARU et al. 1975: 69–70.

(including the Metropolitan priest) to pay tribute to the Ottoman Empire as the price of peace. It was the first time that Moldavia had agreed to make that kind of payment to the Ottomans and Peter Aron wrote that Mihail should seek to make an agreement to pay less than 2,000 Hungarian gold coins, but if this was not possible, he was entitled to give the entire amount of 2,000 coins. The justification in the document is very clear: “we will pay to have peace and not to lose our country”.⁴ It was a historical decision and all who signed the treaty understood that. During the 15th century, the tribute continued to be paid in Hungarian gold coins. In a document preserved in the archives from Topkapı Palace, dated in the first years of the 16th century, there is information about the *kharatch* requisite by the Ottomans: the payment was 5,000 florins (*flori*) per year. Initially, the coins were Latin florins, but during the reign of Bayezid (1481–1512), the tribute was in Hungarian florins (*Ungurusiyye*).⁵ The tribute increased in the meantime and in 1687 an unknown Dutch traveller in Moldavia wrote that Moldavia had to pay 18,000 florins per year to the sultan.⁶

Because of the value of a gold coin, it was used only in transactions involving large amounts, such as some commercial transactions or donations made by the prince or important noblemen. In 1423, Prince Alexander put a penalty of 100 Hungarian gold coins on any person who broke his decision on a process of inheritance.⁷ In a document from Stephen the Great (1457–1504) about a donation in gold coins to the Zografu Monastery from Mount Athos, the name of the coins is *доукат оугърских* (*dukat ugărskih*).⁸ During the 15th century, the princes of Moldavia and the noblemen of the Princely Council frequently donated to the churches villages, liturgical vessels and money (in Hungarian gold coins).⁹

Private correspondence between the Moldavian merchants and the merchants from Lvyv (Lwów in Poland at that time) and Bistrița (Beszterce in Hungary at that time) proves the links between them: they often borrowed money from each other and made payment agreement contracts. In 1467, Shimco and Hreor, two Armenian merchants from Siret (Suceava county, Romania), borrowed 240 Hungarian gold coins, “*florinos hungaricales*”, from a merchant from Lwów. They returned the money after a year.¹⁰ In 1487 Migolos from Suceava (Romania) admitted that he had a debt of 80 florins to Thelak, an Armenian from Lwów.¹¹ The documents show the common presence of the Hungarian gold coin not only in Poland, but also in other countries from the north.¹²

The correspondence between Moldavian authorities and the city governments of Transylvania reveal a lot of problems involving money, in particular regarding Hungarian florins. A letter sent by Vlad, the ruler of Wallachia between 1431 and 1432, to the magistrate of Brașov (Brassó in Hungary at that time) requests the punishment of some Moldavian merchants because his servant was robbed and kept prisoner in Moldavia. For the release of that servant, the Moldavians Aldea

4 ȘIMANSCHI et al. 1976: 85–87.

5 MEHMET 1967: 273.

6 HOLBAN et al. 1980: 522.

7 CIHODARU et al. 1975: 80–81.

8 ȘIMANSCHI et al. 1976: 192.

9 ȘIMANSCHI et al. 1976: 145, 193, 311, 314.

10 IORGA 1900: 20.

11 IORGA 1900: 26.

12 HUSZÁR 1967–1968: 57–58.

and Albul demanded 1,000 Hungarian florin.¹³ In 1433, Elias, Prince of Moldavia, asked the city government of Brassó to repay a debt of more than 50 florins in the name of Laurentius, Moldavia's financier. The debtor was Johannes, the son of Valentinus, the magistrate of Brassó.¹⁴ A document from 1504 (dated initially in 1404) written from Suceava by Jurj, the treasurer of Moldavia, and Ulrich Pergawer to Fabian, the magistrate of Beszterce, reveals a debt of 22 Hungarian gold coins, which had to be paid by a citizen from Beszterce (Marcus Hewssell) to the Moldavian officials.¹⁵ Another very important document, associated with Hungarian-Moldavian relations, was issued in 1412 by Stibor of Stiboricz, the voivode of Transylvania during the reign of Sigismund of Luxemburg. Because of some unfair customs duties regarding commerce with Moldavia, the cities of Rodna Veche (Óradna in Hungary at that time) and Beszterce became poorer and the voivode tried to establish new rules for customs at the Hungarian-Moldavian border, including the tax paid by Transylvanian merchants for cloth and pepper, which was half a florin.¹⁶ In 1552 Alexander Lăpuşneanu (1552–1561, 1564–1568), the ruler of Moldavia, wanted to receive “good saffron” for 20 florins from the merchants from Beszterce.¹⁷ In 1635, Basil Lupu (1634–1652) asked for 20,000 nails and he paid 116 florins.¹⁸

In the medieval documents from the later medieval period, a new name appears: *ughi*.¹⁹ The shortening from *zolat'ih ougorsk'ih* was eventually made because the coins were well known and the parties who made the agreement clearly understood what was meant.²⁰ Interesting information about what kind of coins were used for land purchases can be found in a document preserved in Bucovina Museum from Suceava (Romania). In 1587, the Moldovița Monastery (Suceava county) bought part of a village from Stephen the Deacon. The monks paid “37.5 silver thalers, 9 yellow Hungarian gold coins (*ughi* – уги) and 180 Tartarian gold coins”.²¹ The prices paid for villages, lands or gipsy slaves varied: some settlements were valued at 100 gold coins, while others at 1000.²² Of course, the most expensive transactions were made by the prince and his relatives, and when a prince bought something it is mentioned in the purchase document that he paid the money before his court, whose members also signed the document as witnesses.

The above survey presents but a few documents on the importance of Hungarian gold coins in the 15th – 17th centuries, in order to highlight the role that this coin played in the period, as far as this can be seen from written sources. In fact, such written mentions of Hungarian gold are more numerous in the contemporaneous documents.²³

13 PASCU et al. 1977: 287.

14 PASCU et al. 1977: 303–304.

15 PASCU et al. 1977: 179.

16 PASCU et al. 1977: 191.

17 IORGA 1899: L.

18 IORGA 1899: XCVI.

19 ILIESCU 1970: 49.

20 Sometimes *ughi* was related with other gold coins, like *Tartarian ughi* or *Venetian ughi*, and in this case the term represents any kind of gold coin OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1991a: 192–193.

21 JITĂREANU 2012: 26.

22 Because in the documents the payments were calculated in the account coins, it is hard to evaluate the real price paid for a certain propriety, OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1991a: 205.

23 OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1991a: 192–193; BUTNARIU 2017: 252–255.

Analysing the Moldavian medieval documents, we can observe the large amount of money that was used to buy land, villages and gipsy slaves, to make donations to the churches or to pay valuable commercial transactions. It remains uncertain, however, whether the actual payment was made in the coins mentioned in the documents.²⁴ In such documents the buyer (in some cases the ruler of Moldavia) emphasises that the money was paid when the document was written: for example, in a document Stephen the Great affirms that “I have paid all this money, 125 Hungarian gold coins, into the hands of Sima and his children”.²⁵ The object of the transaction was half of a village, Grigorești (Suceava county). (Likewise, in 1499 Stephen paid 65 Hungarian gold coins, named as “red” in the document, for a vineyard in Hârlău, Iași county.²⁶) At the same time, we know that account coins were used as measurement units for good or lands. This kind of financial custom was common in a market using very different coins. An account coin had definite value in the real coin, although there were difficulties in using two systems for financial operations. In most cases, it is impossible to prove what type of money was actually given to the seller.²⁷

Material findings reveal the scarcity of gold coins. Even though Moldavian documents contain numerous names for the gold coins used in transactions, only a few pieces have been discovered from that time. Obviously, the value of gold coins does not decrease and the data regarding most discoveries remain unknown but, in this situation, any discovery and any known place of discovery of a gold coin is important. The rarity of the coins is explained not only by their value, but by the fact that the *kharatch*, or poll-tax, levied by the Ottomans was paid in Hungarian gold coin and most of these valuable coins went abroad for political payments or for the great commercial transaction in which important Moldavian noblemen and also the prince were involved.²⁸

The first Moldavian coins were struck during the reign of Petru I (1374–1391). The coins were made from silver and are mentioned in the documents as *grosh*, the Slavic name for money. At the beginning of the 15th century, bronze change coins were issued during the reign of Alexander I (1400–1431). The Moldavian rulers did not mint gold coins with only one exception. In the middle of the 16th century, Despot (Iacob Heraclid) (1561–1563) issued ducats and thalers.²⁹ The ruler of Moldavia tried to pay his mercenaries with coins they were familiar with. For that purpose, Despot confiscated the treasures sheltered in churches and ordered the melting of the liturgical vessels made from silver and gold into coins.³⁰ The coins were minted by Wolfgang the Goldsmith, who came from Transylvania, because in Moldavia “no one knew how to mint coins”.³¹ These coins are among the rarest in the world. The ducat issued by Despot in 1563 is known only in two specimens, one in Vienna and one in Budapest, at the Hungarian National Museum.³²

24 For the most part the transactions were calculated in the account coins mentioned below, and only in some of them are particular types of coin mentioned. About the type of the gold coins and their presence in the Moldavian documents see OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1991a: 194–204.

25 ȘIMANSCHI et al. 1976: 104.

26 ȘIMANSCHI et al. 1976: 145.

27 OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 2003: 180–184.

28 OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1991b: 167–180, MAXIM 2005: 49, 53–54.

29 BUZDUGAN et al. 1977: 88–89.

30 KIRITESCU 1997: 97–98.

31 DIACONESCU 1998: 65, 75.

32 I would like to thank Dr. Tóth Csaba for the opportunity to analyse this numismatic rarity at the Hungarian National Museum in Budapest.

The lack of local gold coins was compensated by coins coming from the West. One of the most interesting situations was the scarcity of Polish coins³³ although Moldavia and Poland were linked by strong political and economic relations, with the commercial road from Lwów to Bilhorod-Dnistrovskyi (Cetatea Albă, Moncastro, Akkerman) crossing Moldavia from the North to the South.³⁴ From the end of the 14th century to the middle of 16th century, the most common coins used in the local market were Hungarian currency and their importance increased after the monetary reform of king Matthias Corvinus (1468).³⁵ This observation also applies to Hungarian gold coins, which was the most frequent type mentioned in commercial transactions of the 14th to 16th centuries in Lwów and the numerous documents about payments prove that Hungarian gold in this era came not only from the west (Hungary), but also from the north (Poland).³⁶ In the Polish kingdom, discoveries of the Hungarian florins are numerous, including great hoards with dozens of items. The earliest coins discovered here were issued during the reign of Louis the Great, but the increasing quantity of florins can be noticed from the end of 14th century and during the 15th century, when the commercial route from the north (The Baltic Sea) to the south (the Black Sea) began to develop.³⁷

In Moldavia, the first important discovery is the hoard from Brăești (Botoșani county, Romania) which contains 106 gold coins: Venetian ducats, imitations of Venetian ducats, one genovine, a tankah from India and seven Hungarian florins: two from the reign of Louis the Great, two from Mary and three from Sigismund of Luxemburg. The hoard was dated between 1312 (the Venetian coins) and 1401 (the Hungarian coins).³⁸

The gold coins from Hungary, dating from the 15th century, so far discovered in historical Moldavia,³⁹ probably started to come here during the reign of Matthias Corvinus, after 1480.⁴⁰ One exception could be the coin issued during the reign of Albert of Habsburg (1438–1439) unearthed during the archaeological research made at the Princely Court of Suceava.⁴¹ This coin is associated with a particular historical moment when the Hungarian influence was at its most important in mediaeval Moldavia.⁴² In the treaty concluded in 1450 between John Hunyadi and Bogdan II (1449–1451), the father of Stephen the Great, there is a very clear remark: “your country (Hungary) and my country (Moldavia) are one”.⁴³ After the death of Alexander (1432), his sons started to fight one another, some of them trying to obtain support in Poland, some of them in Hungary.⁴⁴ In that case, some Hungarian gold was very useful.

33 OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 2004: 63.

34 PANAITESCU 1933: 172–193.

35 ILIESCU 1987: 365.

36 OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1991a: 193.

37 MIKOŁAJCZYK 1989–1990: 80–81; KUBIAK 1998: 84–310, 334.

38 ILIESCU 1962: 249; ILIESCU 1977: 359; PETAC – PREDA 2006: 568.

39 The former medieval state of Moldavia is now divided between Romania, Ukraine and the Republic of Moldova.

40 OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 2004: 81, footnote 4.

41 DEFAN 2013–2014: 879.

42 GOROVEI – SZÉKELY 2005: 27.

43 PASCU et al. 1977: 411.

44 ȘIMANSCHI et al. 2004: 23–24.

The only coin issued during the reign of Sigismund of Luxemburg belongs to the hoard of coins and ornamental objects from Schinetea (Vaslui county). The hoard also contains a florin issued in 1470 during the reign of Matthias Corvinus, imitations of Venetian ducats dated in the first half of 15th century, Ottoman coins issued during the reign of Mehmed II and ornamental objects. On the whole, the most important treasure from the 15th century discovered on the territory of Moldavia consists of 72 objects and it was probably hidden around 1470, when a Tartar attack targeted the country.⁴⁵

Florins from the second half of the 15th century have been found in several places in Moldavia situated on the medieval commercial road between Lwów (Poland) and Cetatea Albă (Moldavia). As we pointed out earlier, on the “Moldavian commercial road” big transactions were paid in gold (as the documents show) and a lot of coins were used, but especially Hungarian coins.⁴⁶ On this road, at Snyatin, a locality situated near the Polish-Moldavian border but in Poland, a Moldavian fair was mentioned in 1424⁴⁷ and we can notice from the placement of the discoveries that most of them were in the northeast part of historical Moldavia, close to the Polish border.

A hoard with Bohemian, Polish, Tartar, Moldavian and Hungarian coins was discovered in Podolia, the Polish region near Moldavia. The Hungarian gold coin belongs to the reign of Sigismund of Luxemburg. In the same region, another hoard with more than 1000 coins was unearthed in 1896, containing a gold coin from Matthias Corvinus.⁴⁸

Started from the North of mediaeval Moldavia, the first discovery was unearthed at Chortoryya (Ciortoria, Chernivtsi Oblast, Ukraine), on the right shore of the river Cheremosh, which was the former Moldavian-Polish border. The florin from Matthias was found during the archaeological research made at the ruins of the mediaeval church of the village.⁴⁹ On the other side of the river, at Nepelokivtsi (Chernivtsi Oblast, Ukraine), another golden coin was discovered by chance.⁵⁰ The place where the two coins appeared is significant, because both localities are near Snyatyn (Snjatin, Ivano-Frankivsk Oblast, Ukraine), where the customs house was and also a court for border disputes between Moldavian and Polish subjects. From Snyatyn, merchants crossed the Moldavian border and entered Moldavia to follow the road to Chernivtsi (Cernăuți).⁵¹

Another two florins from Matthias were discovered in the Chernivtsi Oblast between 1999 and 2004 and the coins belong to a private collection.⁵² At Hlyboka, also in Chernivtsi Oblast, close to the Romanian-Ukrainian border, two Hungarian gold coins from Matthias Corvinus and Louis II were found by chance.⁵³ Close by, but in today's Romania, a florin from Matthias, issued between 1471 and 1481 at Baia Mare (Nagybánya in Hungary at that time), was found at Lunca (Botoșani

45 OBERLÄNDER-TÄRNOVEANU 2004: 65.

46 MIKOŁAJCZYK 1989–1990: 80; OBERLÄNDER-TÄRNOVEANU 2004: 78.

47 IORGA 1900: 8.

48 KOTLIJAR 1971: 75, 78.

49 OGUJ 2009: 264.

50 OGUJ 2009: 259.

51 PONCEA 1999: 146.

52 OGUJ 2009: 262.

53 OGUJ 2009: 260.

county) by chance.⁵⁴ Another discovery was made in Iași (Iași county) where the same kind of coin was unearthed, but it was minted in Kremnica (Körmöcbánya in Hungary at that time).⁵⁵

The second Hungarian gold coin discovered at Suceava was a florin from Matthias Corvinus issued before 1470 at the Nagybánya mint. This piece was found during the archaeological investigations made in the mediaeval Catholic graveyard in a common grave with 5 skeletons and 18 silver coins, Moldavian and Hungarian.⁵⁶

It is possible that all these discoveries are connected with the new positive relationships between Matthias Corvinus and Stephen the Great after a long period of tension. Stephen became vassal of the Hungarian king in 1475 and he received from Matthias, a few years later, two proprieties in Transylvania: Csicsó-Ciceu (Harghita county, Romania) and Küküllővár-Cetatea de Baltă (Alba county, Romania).⁵⁷

The hoard from Bălța (Criuleni district, Republic of Moldavia) was discovered in 1962 in the area between the Prut and Dniester rivers. A. A. Nudelman, who first wrote about the hoard in 1991, mentioned two gold coins, one from Matthias Corvinus and one from Vladislav II,⁵⁸ however, in his later publication in 1994 V. Butnariu made no mention of these coins.⁵⁹ Finally, the last gold coin from the 15th century was unearthed during the archaeological digs in 1974 at Bilhorod-Dnistrovskiy, in the mediaeval fortress. It was a florin from Matthias Corvinus.⁶⁰

The presence of gold coins in the discoveries dating from the 16th and 17th centuries is different, because the most part of them belong to large hoards with more coins. The hoard discovered at Seliște-Mileanca (Botoșani county) contains 146 coins (45 gold coins from Poland, the Netherlands, the Ottoman Empire, the Habsburg Empire and Transylvania, thalers from Poland and the Netherlands and coins of 6 groshen from Poland (101 silver coins), 1 ducat issued in Transylvania by Stephan Bathory in 1576, and three ducats issued by the Habsburg Empire in the name of the Hungarian crown by Rudolf II in 1580, 1582 and 1605).⁶¹

The hoard from Bălța (Criuleni district, Republic of Moldavia) mentioned earlier contains 282 coins in total with 18 gold coins issued in the Netherlands, the Habsburg Empire in the name of the Hungarian crown (1552, 1554) and one imitation of a Hungarian ducat minted in the Netherlands between 1582 and 1586.⁶²

The hoard from Buhăieni (Iași county) contains 6150 silver coins, 9 gold coins and ornamental objects. The hoard was even mentioned 40 years ago and the silver coins were presented in a paper; about the gold coins we know only that they were minted in Poland, the Habsburg Empire and Transylvania. The most part of the treasure consists in Hungarian silver coins, dinars, issued

54 BUTNARIU et al. 2010: 99.

55 BUTNARIU et al. 2001: 148.

56 VÎLCU et al. 2006: 46, 212.

57 GOROVEI – SZÉKELY 2005: 240.

58 NUDELMAN 1991: 138.

59 BUTNARIU et al. 1994: 34–37.

60 NUDELMAN 1991: 139. For a complete inventory of the discoveries (including Hungarian coins) made at Bilhorod-Dnistrovskiy see Boldureanu – BACUMENCO-PÎRNĂU 2011: 221–245.

61 FOIT 1967: 23–319.

62 BUTNARIU et al. 1994: 34–37.

during the reign of Matthias Corvinus – 4435 such pieces.⁶³ The hoard has been dated after 1574, on the basis of the most recent coin.

In conclusion, Hungarian coinage, and gold coins in particular, had an important presence in the Moldavian currency of the 15th century and the first half of the 16th century. In the 15th century single findings prevailed, but in the 16th century large treasures with hundreds of coins and ornamental objects were unearthed on the territory of Moldavia. They are evidence of the political instability and military conflicts that were frequent in that epoch, but also of the existence of some owners who were able to amass a huge amount of money. At the same time, starting with the middle of the 15th century, the political payments to the Ottoman Empire affected the local market, as this large amount of money leaving the country represented “the price of peace”.

Bibliography

- BOLDUREANU, Ana – BACUMENCO-PÎRNĂU, Ludmila (2011): Un lot de monede medievale și moderne descoperite la Cetatea Albă. Observații preliminare. *Arheologia Moldovei* 34. 221–245.
- BUTNARIU, Viorel (2017): *Bibliografie numismatică*. Stef, Iași.
- BUTNARIU, Viorel – NICOLAE, Eugen – BOLDUREANU, Ana – PAIUL, Vera – NICULITĂ, Ana – TABUICA, Raisa (1994): *Tezaure din muzeele orașului Chișinău secolele XVI-XVII*. Universitas, Chișinău.
- BUTNARIU, Viorel (éd.) (2001): *Monnaies et parures du Musée d'Histoire de la Moldavie de Iași*. Vasiliana'98, Iași.
- BUTNARIU, Viorel (éd.) (2010): *Monnaies et parures du Musée Départemental de Botoșani*. Terra design, Gura Humorului.
- BUZDUGAN, George – LUCHIAN, Octavian – OPRESCU, Constantin (1977): *Monede și bancnote românești*. Sport-Turism, Bucharest.
- CIHODARU, Constantin – CAPROȘU, Ioan – ȘIMANSCHI, Leon (1975): *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova*. 1 (1384–1448). Academia Română, Bucharest.
- DEJAN, Monica (2013–2014): O monedă ungurească de aur descoperită la Curtea Domnească din Suceava. *Cercetări numismatice* (19–20). 83–92.
- DIACONESCU, Traian (ed.) (1998): *Johannes Sommer Pirnensis, Antonius Maria Gratianus, Viața lui Despot vodă. Istoriografia Renașterii despre români*. Institutul European, Iași.
- FOIT, Grigore (1967): *Noi tezaure medievale descoperite în regiunea Suceava*. Muzeul national, Suceava.
- GOROVEI, Ștefan – SZÉKELY, Maria-Magdalena (2005): *Princeps Omni Laude Maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*. Sfânta Mănăstire, Putna.
- HOLBAN, Maria – ALEXANDRESCU DERSCA BULGARU, Maria – CERNOVODEANU, Paul (1980): *Călători străini despre țările române*. 7. Științifică și Enciclopedică, Bucharest.
- HUSZÁR, Lajos (1967–1968): Magyar mintára vert idegen aranypénzek. *Numizmatikai Közlöny* (66–67). 57–72.

63 ȘTIRBU et al. 1978: 42–82; MIHĂILESCU-BÎRLIBA – BUTNARIU 1988: 319; MURGESCU 1996: 329.

- ILIESCU, Octavian (1962): Une monnaie indienne du Moyen Age, decouverte en Moldavie. *Studia et Acta Orientalia* (4). 249–251.
- ILIESCU, Octavian (1970): *Moneda în România*, Enciclopedică, Bucharest.
- ILIESCU, Octavian (1977): La monnaie vénitienne dans le pays roumains de 1202 à 1500. *Revue des Études Sud-Est Européennes* (15)2. 355–361.
- ILIESCU, Octavian (1987): Pinegi: nume de monedă în izvoare istorice slavo-române (secolele XVI–XVII). *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”* (24)2. 363–367.
- IORGA, Nicolae (1899): *Documente românești din arhivele Bistriței*. Socex Publishing House, Bucharest.
- IORGA, Nicolae (1900): *Relațiile comerciale ale țărilor noastre cu Lembergul. Regestre și documente din arhivele orașului Lemberg*. Marinescu & Șerban, Bucharest.
- JITĂREANU, Benonia (2012): *Documente voievodale (secolele XV–XIX)*. Karl A. Romstorfer Publishing House, Suceava.
- KUBIAK, Stanisława (1998): *Znaleziska monet z lat 1146–1500 z terenu Polski*. Inwentarz, Wydawnictwo Z. Bartkowiak, Poznań.
- KIRITESCU, Costin C. (1997): *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*. 1. Enciclopedică Publishing House, Bucharest.
- KOTLIAR, N. F. (1971): *Hroshovij obih na teritorii Ukraine dobe feudalizmu*, Kyiv.
- MAXIM, Mihai (2005): Ștefan cel Mare și Înalta Poartă. *Acta Moldaviae Septentrionalis* 4. 46–57.
- MEHMET, Mustafa A. (1967): Un document turc concernant le kharatch de la Moldavie et de la Valachie aux XVe – XVIe siècles. *Revue des Études Sud-Est Européennes* (5)1–2. 265–274.
- MIHĂILESCU-BÎRLIBA, Virgil – BUTNARIU, Viorel (1988): Descoperiri monetare din Moldova (I). *Arheologia Moldovei* 12. 311–320.
- MIKOŁAJCZYK, Andrej (1989–1990): Hungarian coins in the Polish medieval and modern finds. *Numizmatikai Közöny* (138–139). 77–83.
- MURGESCU, Bogdan (1996): *Circulația monetară în țările române în secolul al XVI-lea*. Enciclopedică Publishing House, București.
- NUDEL'MAN, A. A. (1991): Zolot'ie monet'i v denezhnom obrashcenii Moldov'i. *Arheologiceskie issledovanija v Starom Orhee* 113–156.
- OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU, Ernest (1991a): “Tartarian zlots” – a Golden Horde legacy in the monetary terminology and practice of Medieval Moldavia and its neighbouring countries. *Revue Roumaine d'Histoire* (30)3–4. 189–220.
- OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU, Ernest (1991b): Moldavian merchants and commerce in Constantinople in the 15th century in the “Book of Accounts” of Giacomo Badoer. In: POPESCU, Emilian – ILIESCU, Octavian – TEOTEOI, Tudor (eds): *Études Byzantines et Postbyzantines* 2. Academia Română, Bucharest. 165–180.
- OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU, Ernest (2003): *Monedă și societate pe teritoriile de la sud și est de Carpați (secolele VI–XIV)*. Nereamia Napocae, Cluj-Napoca.
- OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU, Ernest (2004): Componenta pontică în circulația monetară moldovenească din vremea lui Ștefan cel Mare. *Revista muzeelor* (40)3. 63–85.
- OGUJ, O. D. (2009), *Istoriia obihu grošovyh odynyts' ta yih najmenuvan' na Bukovini*. 1 (1370–1475). Chernivtsi National University, Chernivtsi.

- PANAITESCU, Petre P. (1933): La route commerciale de Pologne à la Mer Noire au Moyen Âge. *Revista istorică română* (3)2–3. 172–193.
- PASCU, Ștefan – CIHODARU, Constantin – GÜNDISCH, Conrad G. – MIOC, Damaschin – PERVAİN, Viorica (1977): *Documenta Romaniae Historica. D. Relații între țările române*. 1 (1222–1456). Academia Română, Bucharest.
- PETAC, Viorel – PREDA, Constantin (2006): Tezaurul cu monede de aur din secolul al XIV-lea descoperit la Brăești, jud. Botoșani. In: *Gabriel Ștrempel la 80 de ani ... o viață dedicată cărții*. Satu Mare Museum, Satu Mare.
- PONCEA, Traian Valentin (1999): *Geneza orașului medieval românesc în spațiul extracarpatic*. Biblioteca Bucureștilor, Bucharest.
- ȘIMANSCHI, Leon (1996): Criza politică din Moldova între anii 1432–1437. *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”* 33. 23–34.
- ȘIMANSCHI, Leon – IGNAT, Georgeta – AGACHE, Dumitru (1976): *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova*. 2 (1449–1486). Academia Română, Bucharest.
- ȘTIRBU, Constanța – PETOLESCU, Carmen Maria – STANCU, Paraschiva (1978): Un tezaur din secolul al XVI-lea descoperit în satul Buhăieni, com. Andrieșeni, jud. Iași. *Cercetări numismatice* 1. 42–82.
- VÎLCU, Aurel – ISVORANU, Theodor – NICOLAE, Eugen (2006): *Les monnaies d'or de l'Institut d'Archéologie de Bucarest*. Moneta, Wetteren.

„BÚCSÚJÁRÁS, PÉNZPAZARLÁS”.

A PÁPAI PIACTÉR PÉNZFORGALMA AZ ÉREMLELETEK TÜKRÉBEN (ELŐZETES JELENTÉS)

Gálvölgyi Orsolya

ELTE BTK Régészettudományi Intézet

Bevezetés

A Veszprém megye északnyugati részén elhelyezkedő Pápa város természetföldrajzi adottságait tekintve is kedvező feltételeknek volt kitéve gazdasági fejlődés és városiasodás szempontjából. Hiszen két, természetileg és gazdaságilag eltérő adottságú táj, a Bakony és a Pápai-síkság találkozásánál fekszik, az ilyen adottságú területeken pedig mindig város szokott kialakulni.¹ A késő középkor folyamán kiépülő mezőváros egy fő közlekedési útvonal tengelye mentén alakult ki, a Veszprém- és Győrt összekötő út mentén; központja pedig a nyugat felé futó, Kéttornyúlak, Ság és Cell irányába vezető út mellett feküdt. A forgalmas főutak nagyban hozzájárultak növekedéséhez, de terjeszkedését természeti tényezők sem korlátozták lényegesen.²

A mai város központi helyén, a Fő tér területén 2010 és 2011 között folyt régészeti feltárások a település eddigi legnagyobb ívű régészeti ásatási sorozatává váltak, amelynek az első szakaszát Szvath Márton vezette, ekkor tíz szelvényt nyitottak meg,³ majd 2011-ben Mordovin Maxim vette át az ásatás irányítását, aki a kutatást összesen hat nagyobb felületen kezdte meg (I–VI. felületek), ahol az előkerült leletek öt nagyobb kronológiai egységbe illeszkedtek bele: *(i)* Árpád-kori falusias település emlékei; *(ii)* a késő középkori piactér burkolata és feltöltési rétegei; *(iii–v)* 16., 17. és 18. századi térbeépítés bizonyítékai *(1. kép)*.⁴ Az ásatásoknak köszönhetően egy mezőváros középkori és kora újkori gazdasági és társadalmi központját sikerült azonosítani. A leletek része a megközelítőleg 730 darab pénzérme, amelyek feldolgozása képezi leendő mesterképzéses szakdolgozati témámat.

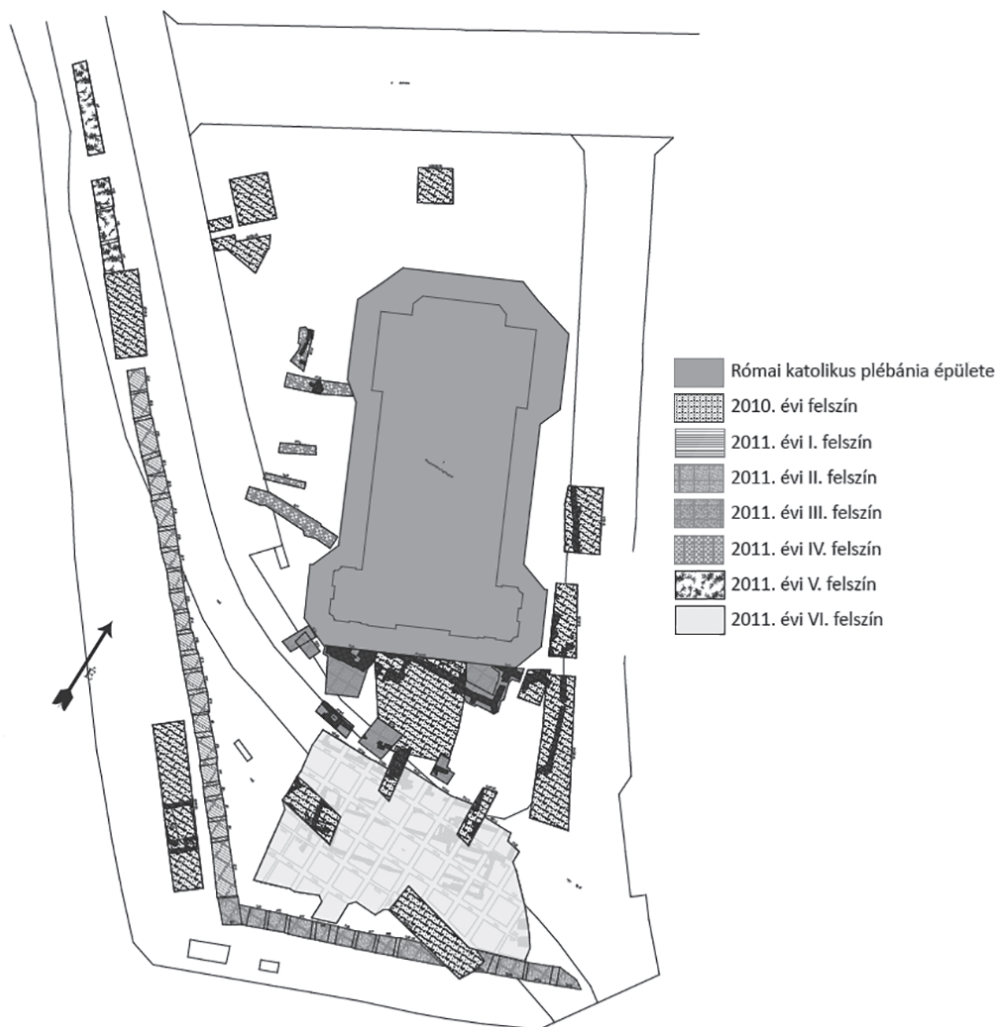
A feldolgozás egyenlőre még zajlik: eddig 273 darabot vizsgáltam meg. Dolgozatom célja egyrészt a Pápa, Fő tér lelőhelyen előkerült numizmatikai anyag minél teljesebb elemzése, illetve a település éremleletek alapján rekonstruálható pénzforgalmának bemutatása. Ezen információk kiegészíthetők a történeti forrásokkal, ezáltal egy komplex kép kialakításához járulhatnak hozzá a piactér működésével, Pápa mezőváros kereskedelmével és gazdaságával kapcsolatban.

1 KUBINYI 1994: 56.

2 HARIS 1994: 31–32.

3 SZVATH 2010: 321–322.

4 MORDOVIN 2012: I–I3.

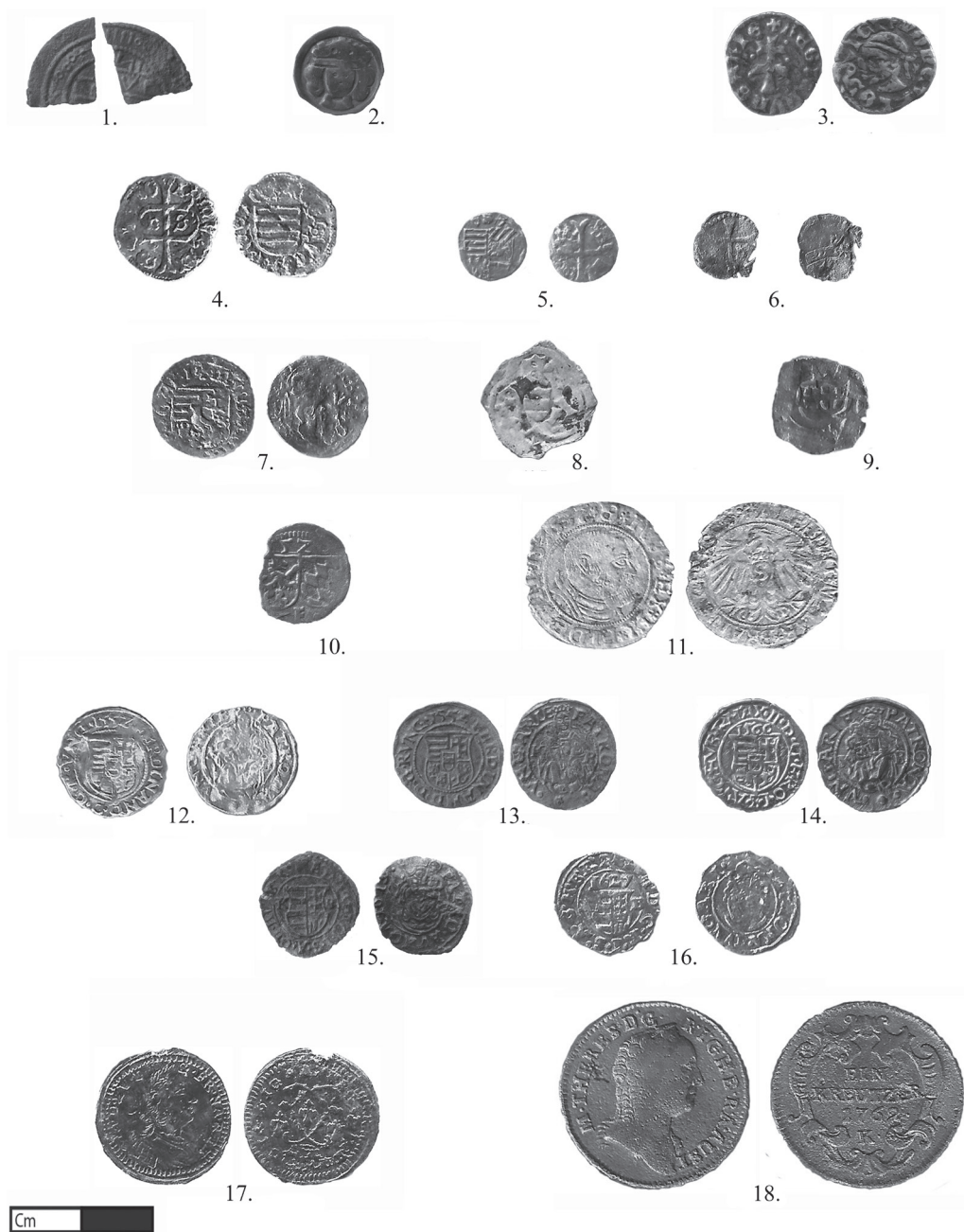

1. kép. Térkép

A numizmatikai anyag értékelése

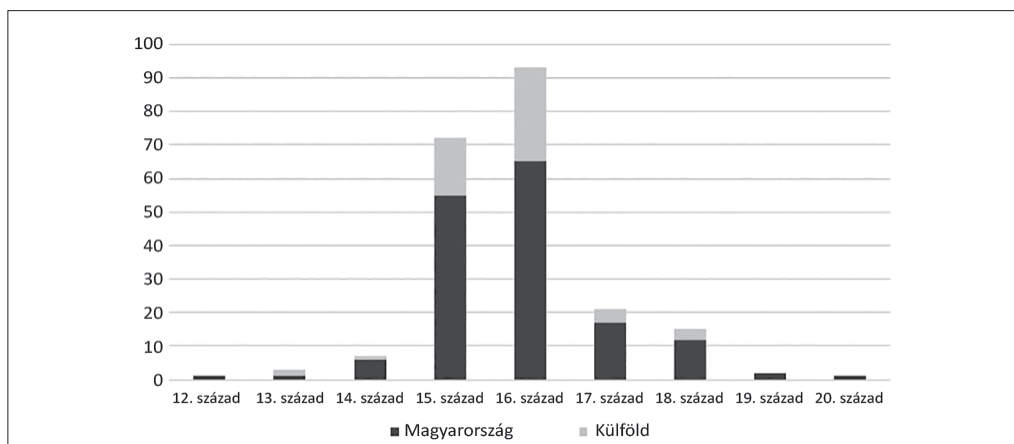
Az anyag legkorábbi periódusát a szórványként megjelenő antik pénzérmék jelentik,⁵ amelyek viszont nem képezik a kutatásom tárgyát. A középkortól keltezhető pénzek (2. kép) a 12. századtól indulnak és egészen a 20. századig datálható a numizmatikai anyag, bár a 19–20. századból csupán két szórványérem került elő: az egyik Ferenc József (1867–1916) rossz állapotú, így nehezen

5 III. Gordianus (238–244), I. Constantinus (324–337) és II. Constantius (337–361) bronzérméi. (Azonosítósám: 4340. és 3561.)

2. kép

meghatározható pénze, a másik egy 1972-ben készült **H 2333** típusú 20 filléres. Három zsetont⁶ leszámítva a pénzérmék ezüstből vagy rézből készült kisebb címletek, amelyek a mindennapi pénzforgalomban játszottak szerepet. Kronológiailag azonban egyenlőtlen megoszlás tapasztalható: a 15. és 16. századra keltezhető érmék száma magasan meghaladja a többi időszakból származó pénzmennyiséget, amely a lelőhelyhasználat és a pénzforgalom megélénkülésével függhet össze, ezentúl minden időszakban jellemzően a magyarországi veretek képviselik magukat legnagyobb számban (*1. diagram*). Az érmék térbeli eloszlását tekintve a legtöbb lelet a VI. felületről származik, amely a burkolt piactér területével esik egybe, ugyanakkor a legnagyobb felületen feltárt része is a lelőhelynek.

1. diagram

Árpád-kor

A település korai történetével kapcsolatban Kubinyi András az írásos adatok alapján egy területileg széttagolt preurbánus települést rekonstruált, ahol főesperesség, királyi vagy királynéi udvarház és udvarnokispáni székhely működött, az ipari szükségleteket pedig a környék szolgálonépi falvai látták el.⁷ A kevés fennmaradt középkori oklevélből több falu nevét is ismerjük, amelyek a mai Pápa város területére lokalizálhatók. Ezeknek más-más jogállása és földesúri birtokosa volt, és eltérő módon kapcsolódtak a központi Pápa településhez, ahogy élettartamuk is különböző volt.⁸ A régészeti bizonyítékok ezt a felvetést részben igazolják, hiszen a mai Pápa területén feltételezhető tizenegy

6 I. Ferdinánd osztrák hercegként (1521–1564) kiadott **Neumann 983** típusú zsetonjából 2 darab is előkerült, mindkettő 1562-ből való. XV. Lajos francia király (1711–1774) katalógushivatkozás nélküli zsetonja (*2./17. kép*) is előkerült (azonosítószám: 4617).

7 KUBINYI 1994: 46–48.

8 HARIS 1994: 26.

falusias település közül némelyiknek régészeti bizonyítéka is előkerült.⁹ A mai Fő téren a 2010–2011. évi ásátások alkalmával az eddigi legnagyobb összefüggő és legkorábbi Árpád-kori településrészt találták; itt legkésőbb a 11. század második felétől lehetett a megtelepedéssel számolni.¹⁰ A lelőhelyen feltárt terület egyharmadában érte el az Árpád-kori objektumok szintjét, amelyek elhelyezkedése alapján a korai településmag a mai barokk templomtól délre lévő területen feküldhetett.¹¹ Változatos kialakítású tűzelőberendezéseket, különböző funkciójú gödröket, cölöplyukakat és veremházakat lehetett megfogni a lelőhelyen, amihez nagy mennyiségű kerámiaanyag is kapcsolódott.¹²

Az Árpád-kori pénzeknek, amelyeket eddig meghatároztam, vagy ismeretlen az eredeti kontextusa, vagy másodlagos helyzetből előkerült szórványok. A legkorábbi időszakból előkerült pénz egy töredék, amelyet részletei alapján egy **H 73** típusú rézpénzként lehet meghatározni. Ezt a negyedtöredéket – amelynek az elő- és hátlapján jól felismerhetők a kufikus arab szövegimitáció részletei – III. Béla (1172–1196) uralkodására teszi jelenleg a kutatás, és a leggyakoribb Árpád-kori pénznek tekinthető *2./1. kép*.¹³ Az Árpád-kor legvégére tehető a **H 339** típusú magyarországi bécsi denár utánveret, amelyet IV. (Kun) László (1272–1290) uralkodása alatt vertek *(2./2. kép)*. A magyar pénzforgalomban nagy mennyiségben megjelenő bécsi denárok hatással voltak a magyar királyi veretek éremképére; IV. László korától elkezdték a bécsi denárok utánvereteit készíteni, s így próbálták kiszorítani a beáramló eredeti pfennigekeket.¹⁴ Két bécsi pfennig is gyarapítja a késő Árpád-korra keltezhető pénzek számát: II. Ottokár (1251–1278) két bécsi verdéből származó **CNA B 167** és **CNA B 178** típusú pénzei kerültek elő, bár ezek csupán a később felépült gótikus templomhoz csatlakozó temető földjéből, másodlagos helyzetből származtak.

Késő középkor

A falusias jellegű település a 13–14. század fordulóján hirtelen megszűnt, amit a rétegsorai felett húzódó faszenes-hamus réteg is jelölt.¹⁵ A késő Árpád-kori objektumokat tervszerűen feltöltötték, a maradványokat elplanírozták, és egy döngölt kavicsos-köves térburkolatot alakítottak ki, amelyet egészen a 18. századig folyamatosan megújítottak, ennek köszönhetően jött létre a városias jellegű piactér a mai Fő tér déli felén.¹⁶ A tér közepén a térburkolat kialakításával egy időben emelhették az első gótikus templomot.¹⁷ A templomhoz csatlakozó temető körítőfalának, amely északi irányból határolta a teret, egyes szakaszait és teljes vonalát is sikerült lokalizálni. A középkor végére a körítőárkot tervszerűen, rövid idő alatt betöltötték, és erre a területre is kiterjedt a burkolt piactér.¹⁸

9 MRT 4: 61./1a.; HERBST 2016: 11–84.

10 MORDOVIN 2012: 3.

11 HERBST 2016: 17–18.

12 HERBST 2016: 86–89.

13 V. SZÉKELY 2014: 248.

14 GYÖNGYÖSSY 2012: 29; V. SZÉKELY 2001–2002: 128.

15 HERBST 2016: 88.

16 MORDOVIN 2012: 4–5.

17 MORDOVIN 2012: 7.

18 MORDOVIN 2012: 5.

A megfogott változások összefüggésben lehetnek azzal, hogy a település az Árpád-kor végére királyi udvarnokok falusias településéből királyi *hospesek* kiváltságos városává vált. A IV. Béla uralkodása alatt végbement telepítési akció során érkezett nyugati telepeseket a váraljai településen 1240-ben említik először.¹⁹ Habár a *hospesszabadság* még nem tekinthető városi jognak, nagy előrelépés volt ez a település városias fejlődésében.²⁰ Pápa 1398-ban már *civitas Papa* formában szerepelt,²¹ ezt követően az 1400-as évek elejétől pedig rendszeresen *oppidum*ként említik a forrásokban.²² A 14. század második felében a korábbi királyi tulajdonban lévő település magánföldesúr birtokába került, ami részben akadályozta a városias fejlődést, és így a városokra jellemző autonómiát viszont sosem szerezhette meg.²³ 1389-ben Luxemburgi Zsigmond a Garai családnak juttatta a várost, akik a 15. század második feléig meg is tartották azt. A kiteljesedő földesúri hatalom ellenére egy gazdaságilag és kereskedelmileg fejlett nagyúri rezidencia kezdett kialakulni Pápan, ahol birtokosok saját érdekeik által vezérelt, tudatos várospolitikát folytattak és érdekeltek voltak abban, hogy a polgárok vagyonosak legyenek.²⁴ A középkor végére fellendülő gazdaság szembevető bizonyítéka a helyi kézművesség, azon belül is a textilipar megerősödése. A 16. században a hatalmas külföldi konkurencia dacára nagyszámban jelentek meg a pápai textilkereskedők az északnyugat-magyarországi vásárokon.²⁵ Az első ismert céh is ehhez az iparághoz tartozott, 1510-ben Szapolyai János – a pápai szabóknak – szemben az idegen szabókkal – engedélyezte a szabad céhalapítást, ugyanakkor megtiltotta az idegen, adót nem fizető szabók számára a mesterségük gyakorlását.²⁶

Pápa városában hetipiacról és sokadalom tartásáról egyaránt rendelkezünk forrásokkal. A pápai hetipiacról 1363-ban hallunk először, *Magyar Pál* özvegyének tulajdonjog iránt támasztott keresete kapcsán, amit a vaskvári, a győri és a pápai vásárokon hirdettek ki;²⁷ sokadalmáról pedig csupán egy kútfő emlékezik meg 1497-ből.²⁸ A sokadalmakon egyaránt megjelenhettek a magyarországi és az Európa különböző pontjairól érkező kereskedők. A távolsági kereskedelembe való becsatlakozást biztosította a harmincadvám-mentesség; 1439-ben Garai László Erzsébet királynétól szerzett kiváltságot a településnek, mely szerint a mezőváros kereskedői, kalmárai, polgárai, *hospesei*, népei és jobbágjai mentesek a határvámok (harmincad) fizetése alól.²⁹

A 14. század első felére csak egy bécsi pfennig keltezhető egyelőre: a III. (Szép) Frigyes német király (1313–1330) alatt vert rossz állapotú denár előlapján a karéjos címerpajzs még felismerhető.³⁰ A század közepétől már a magyar királyi veretek dominálnak, az 1358-tól vert jó minőségű *szerecsenfejes denárokból* négy darab került eddig meghatározásra, mind **H 547** típusba sorolha-

19 MRT 4: 61./2.; SOLYMOSI 1996: 33.

20 GRANASZTÓI 1996: 33.

21 MRT 4: 61./2.; PRT VIII.: 420.; CSÁNKI 1897: 214.

22 MRT 4: 61./2.; BOGNÁR 1943: 54.; PRT VIII.: 428.; 485.; 542.

23 KUBINYI 1994: 50–54.; CSÁNKI 1897: 214.

24 GRANASZTÓI 1996: 33–34.

25 MORDOVIN 2013: 267.

26 KUBINYI 1994: 55.; KISS 1908: 170–171.

27 KUBINYI 1994: 48.; (OL DL 5196.).

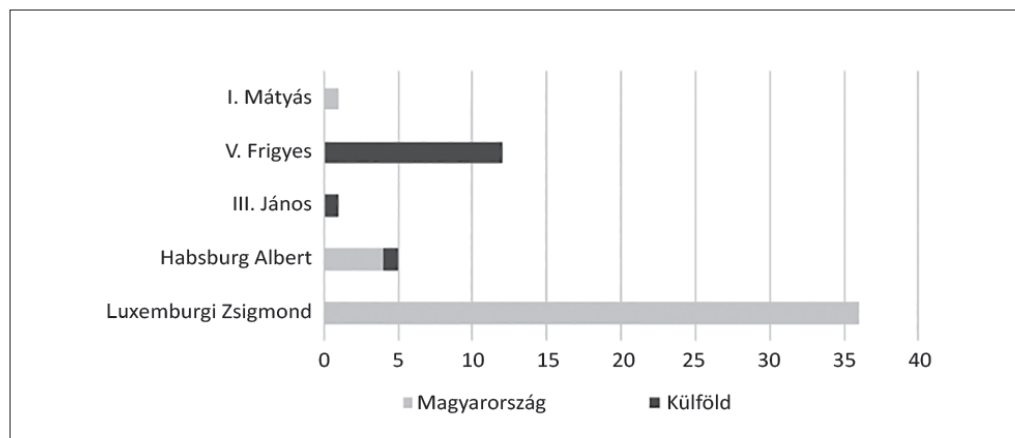
28 PRT VIII.: 542–544.

29 TELEKI 1853: 76–78.

30 Azonosítószám: 6585.

tók³¹ (2./3. kép). Az ország központi helyszínein hamar közkedvelté vált pénzek I. (Nagy) Lajos (1342–1382) leggyakoribb pénzei, ezt mutatják a visegrádi királyi palota³² és a budai Várpalota feltárásai is.³³ Máriának (1382–1395) még egy lilomos verdejegyű **H 566** típusú pénzérmeje fordult elő a pápai leletanyagban, ami viszont szintén elterjedtnek tekinthető, hiszen a királynő uralkodása alatt elrejtett 121 darabos zamárdi éremleletben 69 darab kizárólag ezzel a verdejeggyel volt ellátva.³⁴

15. századra a pénzforgalom erősen felélénkült, amit jól tükröz kiugróan magas darabszáma: jelenleg 55 darab szerepel ebben a kronológiai kategóriában (2. diagram). Ezeknek a 85%-a piactér területéről került elő. Mindazonáltal a legtöbb pénzérem Luxemburgi Zsigmond (1387–1437) uralkodása alá keltezhető, hiszen neki 36 darab verete volt meghatározható eddig; a magyarországi lelőhelyeken egyébként általánosan megfigyelhető, hogy minden magyar uralkodóén túlsz darabszámban az általa vert pénzek mennyisége (3. diagram).³⁵ Főként Zsigmond inflációs veretei kerültek elő, 17 darab **H 580** típusú *parvus* általánosan a leggyakrabban megtalálható pénztípusnak tekinthető a középkori magyar lelőhelyeken, a budai Várpalotából 200 darabot találtak csak ebből a típusból,³⁶ a pápai darabok esetében is inkább rézből készült példányokról beszélhetünk, 10 darab esetében körülnyírás is megfigyelhető rajtuk (2./4. kép). Ezt követően még az 1430 és 1437 között vert **H 586** típusú *quarting* fordult elő sokszor (12 darab). Meglepő módon Zsigmond másik sűrűn előkerülő inflációs verete, a dukát (**H 584**) eddig nem volt megtalálható a leletanyagban

2. diagram

31 Tóth Csaba doktori disszertációjában vetette fel, hogy a szerencsenfejes denárok verése megelőzhette az úgynevezett *szentlászlos denárok* verését. Lásd Tóth 2002: 342–344.

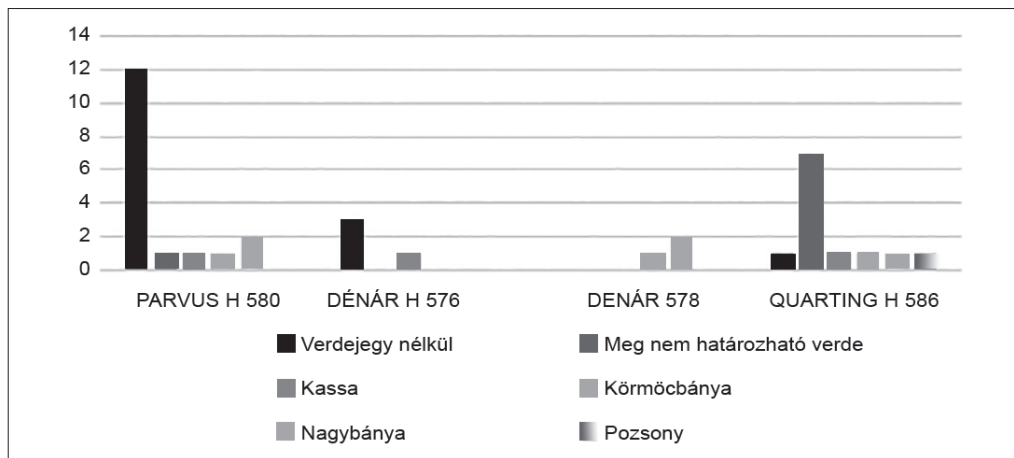
32 Tóth 1994: 213.

33 Huszár 1952: 48.

34 Kocztur 1964: 161.

35 V. Székely 2014: 247.

36 Huszár 1956: 199.

3. diagram

belül. A magyar királyi veretek közül még Habsburg Albert (1437–1439) és I. Mátyás (1458–1490) denárjai jellemzők (2./7. kép), illetve a 15. század közepére V. Frigyes (1424–1493) osztrák herceg 12 darab pénzméje keltezhető még (2./9. kép), valamint a bécsi denárok forgalmával összefüggésben kerülhetett hazánkba a délnémet III. János őgróf (1430–1459) **CNA Fd 7d** típusú halsi verete (2./8. kép).³⁷ A leletanyagból egyelőre hiányoznak a 15. század közepi, vegyesházi királyok uralkodása alatt vert rossz minőségű inflációs veretek, amely részben összefügghet azzal, hogy ebben az időszakban elsődlegesen külföldi pénzek, főleg bécsi denárok forogtak a nyugat-magyarországi pénzforgalomban, amelyek a távolsági kereskedelem fő eszközei voltak a nyugati országrészben.³⁸ Pápán ezen túl a pénzhamisítás tárgyi bizonyítékai is előkerültek, bronz nyesedékek és félkész „termékek”, amelyeken jól látszik Bécs városnak a bécsi pfennig előlapján található címerpajza. Ezek azonban nem igazolják a helyi pénzhamisító műhely létét, viszont felmerül, hogy a piactéren működő kézműves műhely másodlagosan esetleg foglalkozhatott pénzhamisítással is (3. kép). Több helyen készítettek az 1440-es években és az 1459 utáni időszakban a nyugati országrészben bécsidenár-hamisítványokat.³⁹ Meghökkenítő módon Frigyes pénzei közül egyik sem bizonyult hamisítványnak eddig.

Kora újkor

A török háborúk és az ország megosztottsága új kihívásokat hoztak Pápa városának. Az 1540-es években Pápa és a vele egybeépült végváros a győri végvidék egyik váraként funkcionált, amelynek fontos szerepe volt a császári főváros védelmében. Ehhez a bécsi udvar lehetőségei szerint igyekezett

37 HUSZÁR 1972: 47.

38 GYÖNGYÖSSY 2012: 84.

39 GYÖNGYÖSSY 2015: 154.

3. kép

minden anyagi támogatást megadni és jelentős számú őrseget fenntartani.⁴⁰ Pápa csak 1594-ben került végül török kézre, a tizenötéves háború idején; a törökök lényegében harc nélkül vették be,⁴¹ azonban a pápai végvárat végül csak 1597-ig sikerült megtartaniuk.⁴² A kiépülő erődítésen belül egyre többen – főleg a nemesség köreiből – kerestek védelmet, ami előnyösen hathatott a gazdaság egészére.⁴³ A helyi kézművesség sem veszített jelentőségéből a település életében. Ezt mutatja, hogy igen magas volt a céhek száma: akár 15 (vagy 16) céhlevéllel rendelkező céhvel lehet számolni a 17. századi Pápán, amely egy ekkora mezővároshoz képest kimagasló szám, bár a kínálat elsősorban

40 PÁLFFY 1997: 5–6.

41 SZAKÁLY 1994: 79–80; PÁLFFY 1997: 7.

42 PÁLFFY 1997: 40–41.

43 MORDOVIN 2013: 237.

a katonák igényeihez igazodott,⁴⁴ akik maguk is részt vállaltak a helyi gazdasági életből, hiszen jövedelmeik kiegészítésére a termelői munka mellett a kereskedelemmel is foglalkoztak.⁴⁵ A pápai piacokon és vásárokon természetesen igyekeztek a külhoni kapcsolatokat tovább ápolni. A hadi cselekmények ellenére, a káosszal teli időszakokban is képes volt a királyi Magyarország fenntartani zavartalan áruforgalmát. A nemzetközi piacokra továbbra is eljutottak a különböző mezőgazdasági termékek és a bor, ahogy a lovakat, a juhokat, és a szarvasmarhákat is elhajtották Bécs, Ulm, Regensburg vagy Velence vásárait.⁴⁶ A 16. századi felélénkülő kereskedelmi konjunktúra lehetőségeit a pápai polgárok is kihasználták. Ennek ékes bizonyítékai a pozsonyi harmincadjegyzékek. Egy 1542-ből származó pozsonyi harmincadnapló az egész országrészre nézve is aktív külkereskedelmi mérleget mutat.⁴⁷ A forrást részletesen Ember Győző dolgozta fel 1988-as könyvében. Pápa kiemelkedett a vizsgált települések sorából, a behozatala meghaladta az 1000 forintban kifejezett vámértékét.⁴⁸ A pápai kereskedők Bécs közelségét használták ki, elsősorban ott beszerezhető iparcikkek szétterítésével kapcsolódtak be a magyar külkereskedelmi forgalomba, de saját városuk fejlett kézműiparának nyersanyagigényeit is így elégítették ki. A pápaiak 1542-ben elsősorban Sopronon, néha Járfalun/Jahrdorfon keresztül jártak Bécsbe, de más években megfordultak a zurányi/zurndorfi harmincadnál is.⁴⁹ Az 1545-ös és 1546-os jegyzékek is a Béccsel folytatott kereskedelmet igazolják, amely részben közvetve, részben közvetlenül a soproni vásárokon és a piacokon folyt. Az 1546-os naplóban a behozott áruk főleg textíliából és fűszerekből álltak, amelyek meghaladták a városiak saját szükségleteit.⁵⁰

A 16. század második felétől az újabb változások régészetiileg is megfigyelhetők a Fő téren: a nagyszámú környékbeli nemes beköltözésével a piactér északi és nyugati részét beépítették.⁵¹ Az ásatási eredmények azt mutatják, hogy valamikor az 1530-as évektől két ház sor épült a templom körítőfala mentén. Ezek mindegyike *fachwerk*-szerkezetű lehetett. A házak környékéről számos lelettel gyarapodtak az ásatók, a pénz, az aprólelet és nagyszámú állatcsont arra utalhatott, hogy az épületek földszintjét inkább boltokként hasznosították, így a lakószobák az emeleten lehettek.⁵² A tizenöt éves háború után a háborús események során leégett *fachwerk*-szerkezetű épületek helyét kőházak vették át a cinteremfal mentén, a fal déli oldalán pedig egy nagy alapincézett épület emelkedett.⁵³

Jelenleg 74 pénzérme keltezhető biztosan a 16. századi időszakra. Ebből 47 darab I. Ferdinánd (1526–1564) uralkodásához köthető. Két kivétellel a meghatározható verde mindig Körmöcbánya volt (4. *diagram*). Hamis pénzek igen nagy számban találhatók ezek között is, kifejezetten a **H 935** típus esetében (2./12. és 13. *kép*). Az 1530–40-es évek a pénzhamisítás valódi aranykora Magyarországon, amit a nagyfokú megosztottság okozott. Minden forgalomban lévő típust hamisítottak, de Ferdinánd H 935 típusa volt a leggyakrabban hamisított pénz a korszakban. A hamisítványok

44 SZAKÁLY 1994: 96–98.

45 SZAKÁLY 1994: 94.

46 R. VÁRKONYI 1999: 126.

47 R. VÁRKONYI 1999: 125–126.

48 EMBER 1988: 331–332.

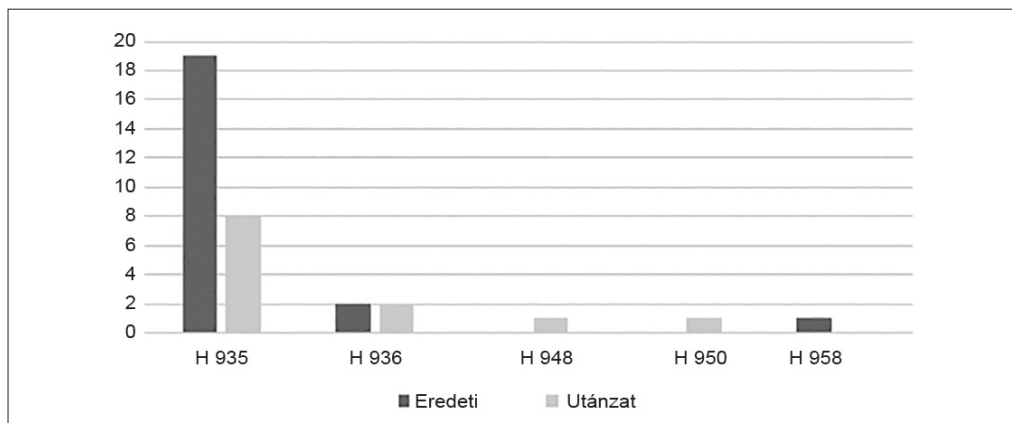
49 SZAKÁLY 1994: 95.

50 Az 1545-ös és 1546-os harmincadjegyzékek egyelőre publikálatlanok, lásd GECSÉNYI 1996: 44–45.

51 MORDOVIN 2013: 267.

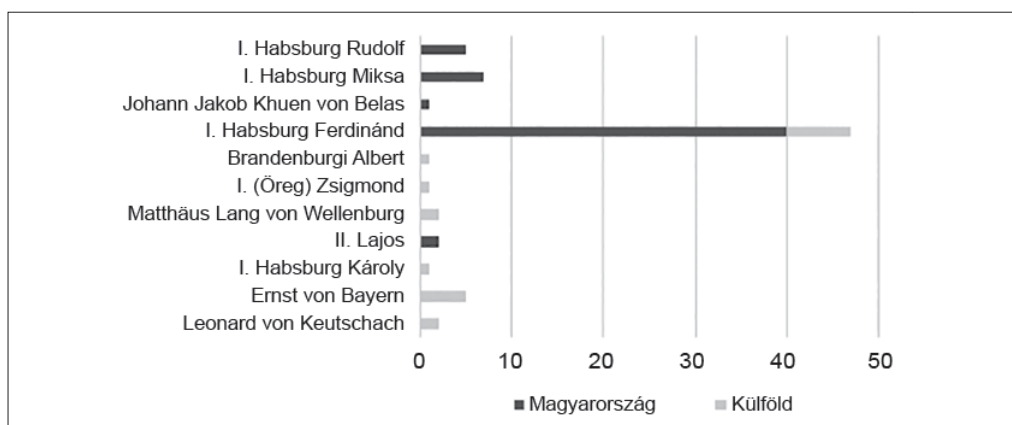
52 MORDOVIN 2012: 7.

53 MORDOVIN 2012: 9.

4. diagram

elsősorban rézből vagy rézalapú ötvözetből készültek, amelyeket ezüstözhettek vagy ónozhattak.⁵⁴ Ezentúl a korabeli pénzforgalomban jellemző délnémet (2./10. kép), osztrák, porosz (2./11. kép), lengyel pénzérmék színesítették a leletanyagot (5. diagram). A 17. századból jóval kevesebb pénz került elő a Fő téren, de mindegyik 17. századi magyar uralkodó pénzei megtalálhatóak, összesen 14 darabbal. Csupán három darab külföldi, két osztrák és egy cseh pénz keltezhető erre a századra, de azok is mind magyar királyi címmel is rendelkező uralkodók veretei (2./15. és 16. kép).

5. diagram

54 VARGA – NAGY 2017: 125, 130.

18. század

A 18. század elejére megszűnt Pápa katonai központi funkciója, a település nyitott polgárvárossá vált, és kialakult a mai napig jellemző barokk látványkép.⁵⁵ A 18. század második felében a téren nagymértékű tereprendezések indultak el. 1771-ben kezdték el építeni az új barokk plébániatemplomot, amely 1786-ra el is készült, eközben a régit fokozatosan elbontották.⁵⁶ Az új építmény megvalósítása mellett megkezdték a tér más épületeinek lebontását, amelyek bérházaknak, boltoknak és fogadóknak adták át a helyet.⁵⁷ A tereprendezés szembeötlő bizonyítékai a feltárás során a pincékből előkerült másodlagos helyzetű sírföld, illetve a 18. század második felére datálható térburkolat alatti rétegsoroknak a tér teljes kutatott területén fellelt két, másfél évszázadnyi hiátusa.⁵⁸ A 18. századból kevés pénz származik, kilenc darab magyar királyi veretből hat darab Mária Terézia (1740–1780) uralkodására keltezhető (2./18. kép), rajta kívül I. József (1705–1711) és I. Ferenc (1792–1835) magyar veretei kerültek elő. Külföldi pénzekből három darab, egy francia zseton és két brandenburgi krajcár volt eddig meghatározható.

Befejezés

Amíg a feldolgozás menete be nem fejeződik, messzemenő következtetéseket nyilvánvalóan nem lehet és nem is érdemes levonni, azonban már láthatók mintázatok, amelyek más ásatási éremanyagokból, az ismert pénzforgalmi jellegzetességekből és az írott forrásokból is alátámaszthatók. A leletre alapvetően a máshonnan szintén ismert típusok jellemzők. A leggyakoribb pénzek a legtöbb példányszámmal képviseltetik magukat. A 15–16. század a fellelt pénzek darabszáma alapján a legelénkebb időszaka lehetett a lelőhelynek, és egyben a pápai piactérnek is.

Irodalom

BOGNÁR Imre Ede (1943): *Pápa településföldrajza*. Pápa.

CSÁNKI Dezső (1897): *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában III.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.

DAX Margit – ÉRI István – MITHAY Sándor – PALÁGYI Szilvia – TORMA István (szerk.) (1972): *Veszprém megye régészeti topográfiája. A pápai és zirci járás. Magyarország Régészeti Topográfiája 4.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.

EMBER Győző (1988): *Magyarország nyugati külkereskedelme a 16. század közepén.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

ERDÉLYI László (szerk.) (1903): *A Pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. VIII.* Stephaneum, Budapest.

⁵⁵ GRANASZTÓI 1996: 36.

⁵⁶ MITHAY 1984: 329.

⁵⁷ HARIS 1992: 133.

⁵⁸ MORDOVIN 2012: 11.

- GECSÉNYI Lajos (1996): Adatok Pápa szerepéhez a XVI. században a Rába-menti tájegységben. In: HERMANN István (szerk.): *Tanulmányok Pápa város történetéből* 2. Pápa város Önkormányzata, Pápa. 44–47.
- GRANASZTÓI György (1996): Pápa, mint feudáliskori város. In: HERMANN István (szerk.): *Tanulmányok Pápa város történetéből* 2. Pápa város Önkormányzata, Pápa. 32–37.
- GYÖNGYÖSSY Márton (2012): *Magyar pénztörténet 1000–1540*. Martin Opitz Kiadó, Budapest.
- GYÖNGYÖSSY Márton (2015): *Pénzverés és pénzforgalom Nyugat-Magyarországon (1387–1608). Akadémiai doktori értekezés*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- HARIS Andrea (1992): Pápa a 18. században. Egy barokk városkép kialakulásának folyamata. *Pápai Múzeumi Értesítő* 3–4. 123–138.
- HARIS Andrea (1994): A települések halmazától a városig. In: KUBINYI András (szerk.): *Tanulmányok Pápa város történetéből. A kezdetektől 1970-ig*. Pápa város Önkormányzata, Pápa. 26–44.
- HERBST Anna (2016): *Árpád-kori település a pápai Fő téren. Diplomamunka*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- HUSZÁR Lajos (1979): *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute*. Corvina, Budapest.
- HUSZÁR Lajos (1952): A budai várpalotában talált érmek. *Archaeologiai Értesítő* 79. 197–202.
- HUSZÁR Lajos (1956): A budai várpalota ásatásainak éremleletei. *Budapest Régiségei* 17. 197–240.
- HUSZÁR Lajos (1972): Bajor pénzek forgalma a középkori Magyarországon. *Soproni Szemle* 26. 145–159.
- KELLNER, Hans Jörg (1968): *Die Münzen der niederbayerischen Münzstätten*. Hugo Geiger, München.
- KISS István (1908): *A pápai plébánia története*. Egyházmegyei Könyvnyomda, Veszprém.
- KOCH, Bernard (1994): *Corpus Nummorum Austriacarum I*. Kunsthistorisches Museum, Wien.
- KOCZTUR Éva (1964): Somogy megye régészeti leletkataszttere. *Régészeti Füzetek* (2)13. 1–168.
- KUBINYI András (1994): A középkori Pápa. In: KUBINYI András (szerk.): *Tanulmányok Pápa város történetéből. A kezdetektől 1970-ig*. Pápa város Önkormányzata, Pápa. 45–76.
- MITHAY Sándor (1984): Adatok a pápai vár épületegyüttesének rekonstrukciójához. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 16. 203–222.
- MORDOVIN Maxim (2012): Előzetes jelentés a Pápa–Fő téren végzett megelőző feltárások második és harmadik üteméről. *Régészeti Kutatások Magyarországon* (Kézirat).
- MORDOVIN Maxim (2013): A 15–17. századi távolsági textilkereskedelem régészeti emlékei Pápán. In: VARGA Máté (szerk.): *Fiatal Középkoros Régészek IV. Konferenciájának tanulmánykötete*. Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár. 267–282.
- NEUMANN, Josef (1858): *Beschreibung der bekanntesten Kupfermünzen. Erster Band*. Eigenthum und Verlag des Verfassers, Prag.
- PÁLFFY Géza (1997): *A pápai vár felszabadításának négyszáz éves emlékezete 1597–1997*. Jókai Mór Városi Könyvtár, Pápa.
- R. VÁRKONYI Ágnes (1999): *A megosztottság évszázada 1526–1606 I*. Korona Kiadó, Budapest.
- SAURMA-JELTSCH, Hugo von (1868): *Verzeichniss einer Brandenburger-Preussischen Münzsammlung*. J. A. Stargardt, Berlin.
- SOLYMOSI László (1996): Adatok Pápa város középkori történetéhez. In: HERMANN István (szerk.): *Tanulmányok Pápa város történetéből* 2. Pápa város Önkormányzata, Pápa. 20–31.
- SZAKÁLY Ferenc (1994): Pápa a török korban. In: KUBINYI András (szerk.): *Tanulmányok Pápa város történetéből. A kezdetektől 1970-ig*. Pápa város Önkormányzata, Pápa. 77–122.

- SZVATH Márton (2010): Pápa, Fő tér. *Régészeti Kutatások Magyarországon* 2012. 321–322.
- TELEKI József (1853): *Hunyadiak kora Magyarországon*. X. Emich Gusztáv, Pest.
- TÓTH Csaba (1994): A kápolna és az északkeleti palota emlékei. In: BUZÁS Gergely – FÜLÖP András (szerk.): *A visegrádi királyi palota kápolnája és északkeleti épülete*. Mátyás Király Múzeum, Visegrád. 211–217.
- TÓTH Csaba (2002): *Pénzverés és pénzforgalom az Anjou-kori Magyarországon*. Doktori Disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- VARGA, Máté – NAGY, Zsolt (2017): Coin-counterfeiting Workshops in Hungary in the Middle and Early Modern Ages. In: ZAJĄC, Barbara – JURKIEWICZ, Alicja – KOCZWARA, Paulina – JEL-LONEK, Szymon (eds): *Pecunia Omnes Vincit. The Coin as Evidence of Propaganda, Reorganization and Forgery*. Institute of Archaeology, Jagiellonian University, Krakow.
- V. SZÉKELY György (2001–2002): A pénzverés és a pénzforgalom kapcsolata a 13. századi Magyarországon. *Numizmatikai Közöny* 100–101. 25–130.
- V. SZÉKELY György (2014): A Solt–Tételhegyen előkerült numizmatikai anyag értékelése. In: SOMOGYVÁRI Ágnes – SZENTPÉTERI József – V. SZÉKELY György (szerk.): *Településtörténeti kutatás. Solt–Tételhegy és Kiskunfélegyháza, Amler bánya*. Katona József Múzeum, Kecskemét. 245–262.

CIRCULATION OF EUROPEAN COINS IN THE BULGARIAN LANDS (12TH – 14TH CENTURY)

Nevyan Mitev

University of Veliko Tarnovo (Bulgaria)

In the period between the 12th and 14th centuries, the Bulgarian Tsardom was one of the most powerful states in Southeastern Europe. Today we are discovering huge numbers of coins dating back to that period. In their majority, they are specimens from Byzantine and Bulgarian mints, followed by the coinage of Bulgaria's neighbours, Serbia and Wallachia. Specimens from the Holy Roman Empire and different state formations in the Balkan Peninsula established between the 12th and 14th centuries have also been found. Less numerous are the coins originating from Central and Western Mediaeval Europe – Venetian, English, Hungarian, just to name a few. The aim of this study is to present these European coins from the 12th to 14th century, found in today's Bulgaria. Making a comparison between these coins and the rest shows the role of these products in the local market and monetary system and could also help research into the trade connections between the Bulgarian Tsardom and other European countries in that period.

The most numerous European currency circulating in the Bulgarian Tsardom during the 13–14th century were Venetian coins. The market policy of the maritime republic was very active and the products of their mints entered the Bulgarian market in the second half of the 13th century. Their presence illustrates the trade between both countries in that period. Venetian coins have been found in different Bulgarian fortresses. From the region of Provadia originate the following: 1 grosso from the time of the Doge Ranieri Zeno (1253–1268), 1 grosso of Doge Lorenzo Tiepolo (1268–1275) and a grosso of Andrea Dandolo (1343–1354).¹ Even though in an insignificant

Fig. 1. A grosso of Ranieri Zeno (1253–1268)

1 MITEV – GEORGIEV 2017: 235–241.

quantity, specimens have been found in the region of Shumen, not too far away from Provadia, namely two grossi of Ranieri Zeno and Giovanni Soranzo (1312–1328).² A grosso showing the former ruler is registered also in the collection of Mr. Hristo Raev from Varna. We have information that this coin originated from the region of the city.³ Seven specimens originated from the capital of the Second Bulgarian Empire, Veliko Tarnovo: 1 of Ranieri Zeno, 3 of Lorenzo Tiepolo, two of Jacopo Contarini (1275–1280) and one of Pietro Gradenigo (1289–1311).⁴ Sixteen specimens originated from Perperikon.⁵ In his general research on the Despotate of Dobruja, G. Atanasov establishes the presence of 12 specimens showing the Venetian doges Bartalomeo Gradenigo, Francesco Dandolo, Andrea Dandolo and Enrico Dandolo. The author mentions that these coins were found in seaports – 4 in Kavarna, 2 in Varna, 2 in Castritzi, 1 in Karrach Teke and 3 in Balchik.⁶

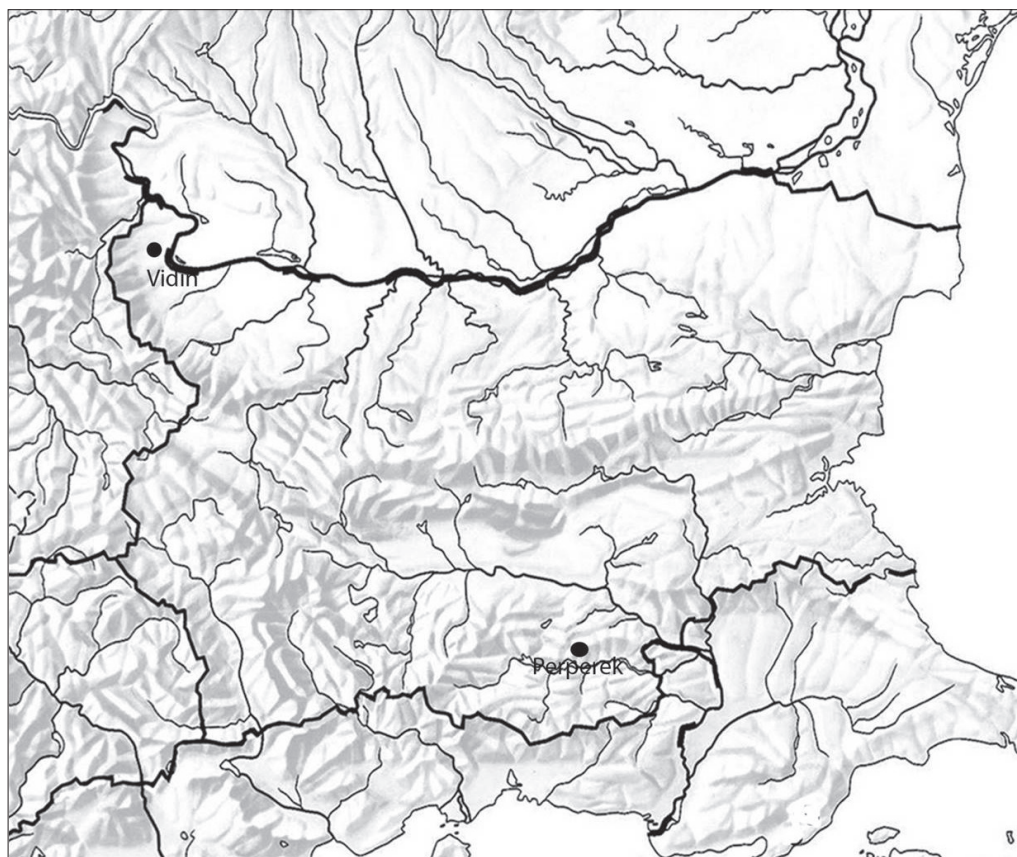

Fig. 2. A map showing the Venetian mints in the Bulgarian lands

² ZHEKOVA 2006: № 1462–1463.

³ BEKOV – MITEV 2015: № 106.

⁴ DOCHEV 1994: 162–164.

⁵ DOCHEV 2009: 171–190.

⁶ ATANASOV 2009: 300.

Although Venetian coins are present in all parts of modern Bulgaria, their number is limited. Only single coins have been found. This fact has been explained by the different coinage systems used by Bulgaria and Venice. The Byzantine coin system was used in the Bulgarian Tsardom, where the main value was the golden hyperperon, weighing 4.5 g, which was worth 1/72 of a Byzantine litra (327.5 g). The Venetian coin system was based on the silver mark, weighing 238.5 g. Later on Venetia started to mint flat silver coins, weighing 2.178 g. The mass usage of Venetian coins in Bulgaria started during the reigns of Tsar Teodor Svetoslav (1300–1321) and tsar Mihail Shishman (1323–1321), who also commissioned flat silver coins.⁷ A large proportion of the Venetian coins found in Bulgaria had been clipped. Their weight was consistent with Bulgarian silver currency. This step was undertaken because of the heavier Venetian standard in comparison with Bulgarian coins, which made their usage more difficult in everyday trade. During this time, there were also local mints in the Bulgarian lands that struck imitations of Venetian coins. There is a suggestion that these coins were struck in mints in the area of Vidin and the Rhodope mountains.⁸ In special research, S. Avdev has established that the Bulgarian silver coins from 14th century were made from imported Venetian and Genoese ingots.⁹ In another article, the author claims that during 13th century, the eastern Rhodopian village of Perperek was under the control of the Venetians and this was precisely where they struck their own imitation gold coinage.¹⁰ This hypothesis seems very attractive but it is very difficult to prove for the time being. Venetian coins and their imitations have been found in many of the coin hoards from the Bulgarian lands.¹¹ G. Atanasov considers that the entry of Venetian coins into the Despotate of Dobruja was in the period 1340–1352. According to the author, after the defeat by Genoa in 1352, a crisis in the Venetian coinage occurred in 1354 and that was why the Venetians started to use Serbian “groshes” in their trade.¹² K. Dochev explains the existence of later Venetian coins in Tarnovo along with the widespread silver coinage of Tsar Ivan Alexander (1331–1371). To be precise, the researcher marks that this does not mean that trade connections between Bulgaria and Venetia were interrupted. This is evident also from some Venetian documents that regulated trade between the two countries.¹³ Both explanations are disputable. It is a fact that the “three Bulgarias” of the second half of the 14th century had trade relations with the maritime republic. Obviously, for different reasons, Venetian merchants started to use foreign currencies in their trade as well – Bulgarian and Serbian coins. Most probably the imitations minted in the Bulgarian lands also played a role rather than the official Venetian coinage.

A less numerous Hungarian currency also originated from the Bulgarian lands. These are coins struck according to the Byzantine pattern. The Virgin Mary is shown on the obverse, seated on a throne and with the circular inscription SANCTA MARIA. On the reverse there are two rulers in royal clothes and insignias, seated on thrones. The circular inscription is REX BELA-REX STS.

7 DOCHEV 1994: 162.

8 About the issue of the imitations of Venetian coins in the Bulgarian lands see: AVDEV 1982: 19–24; PENCHEV 1983: 36–37.

9 AVDEV 2010: 143–146.

10 AVDEV 2009: 153–170.

11 TEODOSIEV 2017: 713.

12 ATANASOV 2009: 301.

13 DOCHEV 1994: 163.

Fig. 3. A coin of Bela III (1172–1196)? After JORDANOV 1981

Some of the scholars believe that the abovementioned artefacts belong to the reign of Béla III (1172–1196);¹⁴ others think the coins were struck during the joint rule of Stephen IV (1163–1164) and Béla II (1131–1141).¹⁵ These products show the Byzantine influence in Hungary. Such coins have been found in the area of Nova Zagora, Stara Zagora, Preslav, Pernik, and the area of Vidin and Veliki Preslav. According to I. Yordanov, they were part of the coin circulation in the Bulgarian lands and give additional information about the coin picture of the local market.¹⁶ Zh. Zhekova considers that the coins belong to Béla III and, in the author's opinion, they are related to the route of the army of the Third Crusade (1189–1192). The researcher mentions that their finding overlaps with the route, marked in the chronicles of the events.¹⁷

Other Hungarian coins – 2 from the reign of Stephen I (1000–1038) and 1 each of Peter (1038–1041, 1044–1046) and Maria (1382–1395) – are registered in a coin hoard found in the area of Vidin.¹⁸ The total number of European coins was 262. However, the treasure was hidden at the beginning of 18th century and that is why these Hungarian coins cannot be considered as a part of the coin traffic in medieval Bulgaria.

One Slavonian denar, or also the so-called Croatian banovak, originates from the second Bulgarian capital Veliki Preslav. In the center of the obverse is a marten. The circular inscription is + MONETA REGIS P SCLAVONIA. On the obverse is a large patriarchal cross. Over the lower crossbar there are two smaller patriarchal crosses. On the base are two crowned busts, watching each other. On the top left corner is a star; on the right-hand side a crescent; and on both sides of the lower crossbar are two birds. These coins are often met in the western part of the Balkan

¹⁴ YORDANOV 1984: 50.

¹⁵ GRIERSON 1976: 146.

¹⁶ YORDANOV 1984: 50.

¹⁷ ZHEKOVA 2013: 123–134.

¹⁸ TEODOSIEV 2017: 166.

Fig. 4. A Slavonian denar of Bela IV (1235–1270). After ZHEKOVA 2013

Peninsula, but they are extremely rare for its eastern part. In 13th century, Slavonia was part of the Hungarian Kingdom and that is why these coins should be considered as Hungarian. The above-mentioned coin was struck during the reign of Béla IV (1235–1270) and ban Heinrich von Güssing (1269–1270). One more banovak, struck during the reign of Stephen V (1270–1272) and ban Joachim Pektári (1270–1272) has been found in the region of Shumen and was kept in the depository of the Regional Museum of History – Shumen. Unfortunately, the coin was stolen in 1968. A third specimen is kept in the numismatic collection of the National Archaeological Museum in Sofia. It is from the same type as the stolen coin from the Shumen collection. As such, there are three known Slavonian denars in the Bulgarian lands. However, we know the exact location of the finding for only one of the specimens, the one from Veliki Preslav, which was found during regular archaeological excavations in the “Rulers church” in the old capital. Zh. Zhekova claims that there is a Hungarian connection in the entry of the coin from Veliki Preslav. The author suggests that the coin was brought by some representatives of the Bulgarian delegation who visited the Hungarian royal court in 1269.¹⁹

European coins circulating in the Second Bulgarian Tsardom are enriched by two English penny coins. One of the coins, that of King John Lackland (1199–1216), was found in the area of the village of Krasen, district of Ruse. On the obverse is shown a bust image of the king. There is a circular inscription. On the reverse is presented a cross with equal arms, fenced in a circle. Another penny, from the reign of King Henry III (1216–1272), was found at an unknown location, but certainly in the Bulgarian lands. On the obverse is shown a bust image of the king, holding in his right hand a scepter with a cross on the top. There is a circular inscription. On the reverse is presented a cross with arms of equal length, fenced in a circle. Both coins are of the same type – a silver penny with a cross. According to their publisher V. Penchev, the entry of these two coins into the Bulgarian lands can be connected with the crossing of the Bulgarian Tsardom by

¹⁹ ZHEKOVA 2013: 123–134.

Fig. 5. A pence of king John Lackland (1199–1216). After PENCHEV 2014

significant number of western people – pilgrims, merchants and other passengers, among them probably English people on their way to the Byzantine Empire and the Holy Land, during the period 1228–1231.²⁰

On the basis of the review of the European coins found in the Bulgarian lands, some conclusions can be made. In general, these are rare findings in Bulgaria. The most widespread are Venetian coins and their imitations, which have been found throughout the whole territory of modern Bulgaria. These coins are known in some of the coin hoards from this time. Other nu-

Fig. 6. A pence of king Henry III (1216–1272). After PENCHEV 2014

²⁰ PENCHEV 2014: 179–182.

merous European coins are Hungarian ones. I support the opinion of Zhekova, that it is possible for some of the currency of Béla III to mark the route of the Christian army through the Bulgarian lands during the Third Crusade. As I mentioned before, the coins of Hungarian rulers from 13th century have been found as single findings and also in some of the coin hoards. In view of the long-lived relationships between the Hungarian Kingdom and the Bulgarian Tsardom in the 12th – 14th centuries, it could certainly be considered that Hungarian coins were in circulation in the Bulgarian lands during this time. The English pennies most probably were not among the coins in circulation and were brought by some western travellers. We can be sure that the range of medieval coins found in the Bulgarian lands will be enriched in the future. I do not exclude the possibility of new western currencies – French, German, etc. – being found. In the period of the 12th to 14th centuries, Bulgaria had trade connections with many European countries, as it is evident for some documents and there is no doubt that the best reflection of these written sources could be obtained from coin findings in the Bulgarian lands.

Bibliography

- ATANASOV, Georgi (2009): *Dobrudzhanskoto despotstvo*. Faber, Veliko Tarnovo.
- AVDEV, Stoyan (1982): Imitatsii na venetsianski groshove v Bulgaria. *Numizmatika* 2. 19–24.
- AVDEV, Stoyan (2009): Venetsianskite i genuezkite Perperi Comunali i Perperi Latini. *Numizmatika, sfragistika i epigrafika* 5. 153–170.
- AVDEV, Stoyan (2010): Venetsianskite i genuezkite srebarni slitatsi i balgarskoto monetosechene prez XIV vek. *Numizmatika, sfragistika i epigrafika* 6. 143–146.
- BEKOV, Vladimir – MITEV, Nevyan (2015): *Antichni, srednovekovni i renesansovi moneti ot kolektsiyata na Hristo Raev*. Azira, Varna.
- DOCHEV, Konstantin (1994): *Moneti i parichno obrashtenie v Tarnovo XII–XIV v.* Vital, Veliko Tarnovo.
- DOCHEV, Konstantin (2009): Monetni nahodki i parichno obrashtenie (XII–XIV v.) v srednovekovnia “Perperikon” (Kardzhaliyska oblast). *Numizmatika, sfragistika i epigrafika* 5. 171–190.
- GRIERSON, Philip (1976): *Monnaies du Moyen Age*. Office du Livre, Fribourg.
- MITEV, Nevyan – GEORGIEV, Dragomir (2017): Venetsianski i dubrovnishki moneti (XIII–XVIII v.) ot fonda na IM-Provadia. *Numizmatika, sfragistika i epigrafika* 13. 235–241.
- PENCHEV, Vladimir (1983): Kolektivna monetna nahodka (XIV v.) ot s. Tishevitsa, Vrachanski okrag. *Numizmatika* 3. 36–37.
- PENCHEV, Vladimir (2014): Dve angliyski srebarni penita ot XIII vek, namereni v Bulgaria. *Numizmatika, sfragistika i epigrafika* 10. 179–182.
- TEODOSIEV, Nikolay (2017): *Opis na kolektivnite monetni nahodki ot Bulgaria*. T. 2. Sofia.
- YORDANOV, Ivan (1984): *Moneti i monetno obrashtenie v srednovekovna Bulgaria 1081–1261*. Hauka i Izkustvo. Sofia.
- ZHEKOVA, Zhenya (2006): *Moneti i monetno obrashtenie v srednovekovnia Shumen*. UPI-TP. Sofia.
- ZHEKOVA, Zhenya (2013): Patyat na edna moneta. Za edin slavonski denar ot Veliki Preslav. *Numizmatika, sfragistika i epigrafika* 9. 123–134.

KORA ÚJKOR

A FOHREGGI DÉNÁRLELET. MEGFIGYELÉSEK SZAPOLYAI JÁNOS DÉNÁRJAIN

Élő Katalin

Institut für Numismatik und Geldgeschichte, Universität Wien

Az alsó-ausztriai Fohreggben, 2009-ben egy agyagedénybe zárva közel 4000 darab érme került elő: ezek közül 3966 darab magyar dénár, a fennmaradó mintegy 20 pedig idegen érme volt (*1. táblázat*).¹ A lelet magyar dénárjainak verési ideje Hunyadi Mátyás uralkodásának utolsó időszaka, illetve I. Ferdinánd regnálásának eleje közé esik. A lelet záró évszáma: 1533. Az érmék feldolgozása és katalogizálása a Bécsi Egyetem Numizmatikai Tanszékén vette kezdetét 2013-ban; e munkálatok 2016-ban kaptak újabb lendületet.

Fohregg Amstetten és Sankt Pölten között fekszik, a Dunától délre. A ház, amelynek padlója alól az érmék előkerültek, nincs alapincézve. Érdekes, hogy ugyanebben a házban már ezt megelőzően, 1964-ben is találtak éremleletet, még hozzá a mostani lelőhely melletti szobában. Az akkori leletegyüttes három, érmékkel teli agyagedényből állt, amelyek ugyancsak a padló alatt voltak elrejtve.² A három edény tartalmát sajnálatos módon nem külön kezelték, így a bennük lévő érmék pontos aránya nem állapítható meg. A publikáció alapján, mely korántsem teljes, az 1964-ben előkerült lelet záró évszámaként az 1550. esztendő körvonalazódik.³

A 2009. évi éremlelet elrejtési ideje, a záró évszám alapján, az 1533. évet követő időszakra tehető. Az együttes magyar dénárjai uralkodóktól, illetve más, pénzverési joggal rendelkező személyektől származnak. Az éremlelet keletkezési körülményeit illetően csupán feltételezésekkel rendelkezünk. Elképzelhető, hogy I. Ferdinánd 1533. szeptember 23-án kiadott rendelkezésével állhat összefüggésben, amelyben az uralkodó betiltotta az Osztrák Főhercegség területén a magyar dénárok használatát, azok forgalmát 1534. február 2-i hatállyal végleg megszüntette.⁴ 1534-ben Bécs városa 1843 számítási forintot, 1 forintot 80 dénárral számítva,⁵ összesen 147 440 dénárt olvasztott be. A magyar dénárok betiltása és a lelet elrejtése talán összefüggésben állhat egymással, bár a feltételezés nem bizonyítható, teljességgel kizárni mégsem lehet.

1 EMMERIG – HOFER 2012, 317. Az agyagedény fotója: uo.

2 HOLZMAIR – HUTTER – JUNGWIRTH 1974: 243.

3 HOLZMAIR – HUTTER – JUNGWIRTH 1974: 243.

4 KENNER 1902: 229.

5 SCHALK 1881: 322–327.

1. táblázat. A fohreggi lelet összetétele⁶

ORSZÁG	URALKODÓ / KIBOCSÁTÓ	DARABSZÁM	SZÁZALÉKOS ARÁNY
MAGYARORSZÁG	Hunyadi Mátyás	5 dénár	0,1%
	II. Ulászló	37 dénár	0,9%
	II. Lajos	156 dénár	4,0%
	Szapolyai János	13 dénár	0,3%
	I. Ferdinánd	3594 dénár	91,4%
	III. Zrínyi Miklós († 1534)	108 dénár	2,8%
AQUILEJA	II. Antal (1402–1412)	13 Soldi	0,3%
	IV. Lajos (1412–1439)	5 Soldi	0,1%
SZÁSZORSZÁG	János és György (1525–1528)	1 Zinsgroschen	
LENGYELORSZÁG	Sándor (1501–1506)	1 félgaras	
ÖSSZESEN		3933	

Jelen tanulmányomban a Szapolyai János által veretett dénárookra szeretnék kitérni.⁷ A fohreggi leletben csupán 13 ilyen darabot tudtunk egyértelműen azonosítani. Ezek különböző verdékből származnak, melyeket a 2. táblázatban foglaltam össze.

2. táblázat. Szapolyai János veretei a fohreggi leletben

ÉVSZÁM	VERDEJEGY	VERDE	DARABSZÁM
1527	K – T	Körmöcbánya	5
	C – M	Kassa	3
	N – T	Nagybánya	1
	C° – G/N	Kolozsvár	1
1528	N – ✕	Nagybánya	1
1532	K – B	Körmöcbánya	1
1533	K – B	Körmöcbánya	1

⁶ A táblázat Hubert Emmerig munkája, a benne szereplő számadatok a katalógus jelen állását tükrözik, az érmék végleges ellenőrző átszámolása még folyamatban van.

⁷ A tanulmányban közölt képeken (ha máshogy nincs jelezve) a fohreggi magyar dénárlelet érméi láthatók, valamennyi képet Kristina Klein (Universitát Wien, Institut für Klassische Archäologie) készítette.

Ezen 13 darab között megfigyelhető néhány érdekesség, melyeket az alábbiakban részletesen ismertetek. Mivel ilyen csekély darabszám áll a leletben rendelkezésünkre, e megfigyelésekből messzemenő következtetéseket levonni nem lehet, itt is csak a megállapításukra és esetleges magyarázatukra szorítkozom, abban a reményben, hogy ez az összeállítás későbbi átfogó kutatások alapjául szolgálhat.

Megrongált szív pajzsok

Hét érmén megfigyelhetjük, hogy az előlapon a szív pajzs valamilyen módon meg van rongálva. Változatos módszerekkel találkozhatunk: karcolással, vágással és osztrák pályává alakítással. Ezek a dénárók nem tekinthetők hamisítványnak, hiszen a változtatásokat a hivatalosan kibocsátott érméken vitték véghez utólag.

Ezt a jelenséget az általam vizsgált múzeumi állományokban nem tudtam felfedezni.⁸ Számitásba kell venni azt is, hogy ez egy speciális lokális jelenség Alsó-Ausztriában. Ennek egy okát I. Ferdinánd 1529. február 19-én kelt tiltó rendeletében kereshetjük.⁹ Ebben a rendeletben Ferdinánd alsó-ausztriai alattvalóinak kifejezetten megtiltotta, hogy Szapolyai János vereteit használják, mert sok közöttük a hamis. Áldássy és Huszár azonban a tiltás okát nem az érmék minőségében látják – hiszen ezek ugyanúgy 8 latos ötvözetből készültek, mint Ferdinánd magyar dénárjai –, hanem sokkal inkább abban a tényben, hogy Szapolyai az érméin a magyar királyi címet használta.¹⁰ A rendelethez rajzos ábrát is csatoltak, mely a kérdéses érmék könnyebb felismerését szolgálta, ezen a szív pajzsban látható farkas jól felismerhető. Mivel súlyos büntetéseket is kilátásba helyezett a rendelet, elképzelhető, hogy az emberek, ha Szapolyai-érmét találtak maguknál, megpróbálták ezt a tényt, amennyire lehetett, elfedni. Ehhez jó megoldásnak tűnhetett az árulkodó szív pajzs bármilyen kéznél lévő eszközzel való megrongálása. Ezen rongálások mibenlétét a 3. táblázatban foglaltam össze.

3. táblázat. Rongált szív pajzsok

VERDEJEGY ÉS ÉV	A RONGÁLÁS FAJTÁJA
K – T 1527	osztrák pályává alakítva
	két durva ütéssel felismerhetetlenné téve
	összekarcolva
C – M 1527	osztrák pályává alakítva
N – ✠ 1528	osztrák pályává alakítva

8 Kunsthistorisches Museum, Münzkabinett. Magyar Nemzeti Múzeum, Éremtár. Mivel a múzeumok a tökéletes darabokat részesítik előnyben, ez nem meglepő.

9 ÁLDÁSSY 1904: 3.

10 ÁLDÁSSY 1904: 3; Huszár 1951–52: 43.

1. kép. C – M 1527 (átdolgozás)

2. kép. K – T 1527 (durva ütések)

3. kép. K – T 1527 (karcolás)

Megállapíthatjuk, hogy valamennyi érintett érme a tiltó rendelet előtti évekből származik. Ebből logikusan következik, hogy az érmék birtokosai a tilalom megjelenése után átnézték a tárcájukat és igyekeztek a Szapolyai-dénárokat felismerhetetlenné tenni. Mivel különböző módszerekről van szó, arra következtethetünk, hogy az érmék különböző személyektől származtak. A rendelet ábráján egyébként példaként egy K – T jelű dénár szerepel, így nem meglepő, hogy az itt tárgyalt érmék közül a legtöbb ezt a verdejegyet mutatja.¹¹

Ahogy már említettem, a múzeumokban nem találtam ilyen rongált érmét, ellenben egy rövid cikk illusztrációja, mely egy Szapolyai-érmét mutat be, épp egy ilyen szív-pajzsú érmét jelenít meg.¹² Ez az érme nagybányai veret 1530-as évszámmal, a verdejegy N – TN (ligatúra), illetve a Madonna

11 Vö. a rendelet fakszimile kiadásával: ÁLDÁSSY 1904, a 2. és 3. oldalak között.

12 FISLI 2014: 22.

alatt I–G.¹³ Arról sajnos nincs információ a cikkben, hogy az érmét hol találták, vagy vásárolták meg, de az osztrák pólyává alakított farkas arra utal, hogy nem sokkal elkészülte után az alsó-ausztriai pénzforgalomba kerülhetett.

4. kép. Szapolyai-dénár átdolgozott szív pajzsos (FISLI 2014: 22).

Verdejegy K – B és Dei gratia

A leletben található két dénár, melyek több érdekességet mutatnak: a szív pajzs hiányzik, a címben szerepel a D G (Dei gratia) rövidítés, és a hátlapon szereplő verdejegy K – B. A két érmén az 1532-es és 1533-as évszámokat olvashatjuk.

A két király közötti harcokban a pénzverés is szerepet játszott: mindkét király igyekezett a lehető legtöbb verdét az uralma alá vonni, minek következtében a legtöbb verde akár többször is gazdát cserélt – ez alól Körmöcbánya sem volt kivétel. 1526 végén a város Szapolyai kezére került, Ferdinánd csak 1527 nyarán tudta elfoglalni, ám már 1529-ben ismét elvesztette Szapolyai javára.¹⁴ Ferdinánd 1532 őszén tudta ismét megszerezni Körmöcbányát, ami azt is jelenti, hogy az 1533-as évszámú Szapolyai-dénár további problémákat vet fel.¹⁵ Valószínűleg előre elkészített verőtövekkel máshol verhették.¹⁶

13 FISLI 2014: 22. A verdejegy feloldása: Nádasdy Tamás kincstartó, Italicus Giacopo pénzverőmester.

14 HUSZÁR 1951–52: 41. Annak ellenére, hogy 1528-ban Ferdinánd birtokolta Körmöcbányát, léteznek Szapolyai-veretek K – T verdejeggyel ebből az évből, vö. HUSZÁR 1951–52: 41 és UJSZÁSZI 2011: 7–9. Ugyanígy Ferdinánd esetében: körmöci dénárjainak sora töretlen, 1527-től kezdve valamennyi évszámmal készültek (a leletanyagból ítélve igen nagy mennyiségben). Egy logikus magyarázat lehet, hogy a verdében mindkét királynak dolgoztak, vagy, hogy előre elkészített verőtövekkel máshol folyt a munka tovább.

15 HUSZÁR 1951–52: 44.

16 HUSZÁR 1951–52: 44.

5. kép. K – B 1533

Az a tény, hogy Szapolyai János királyi címét ezen a két dénárón Ferdinándéhoz idomították, és nem a nála megszokott formulát használták, azt mutatja, hogy a verdében valószínűleg ugyanazok a vésnökök dolgoztak mindkét király számára. Valószínűleg mindegy volt nekik, ki fizeti ki őket, amíg kifizeti. Ezt erősíti a K – B verdejegy használata is. A B Bernhard Beheim kamaragróf nevének rövidítése, aki özvegy Mária királyné alkalmazásában állt. A királyné a bátyja, Ferdinánd nevével veretett pénzt Körmöcbányán. Valószínűleg ezekben a zavaros időkben nem készítettek új hátlapli verőtöveket János király dénárjaihoz, hanem a meglévő K – B jellel ellátott hátlapokat mind János, mind pedig Ferdinánd nevével készült előlapi verőtövekkel kombinálták.

A finomság kérdése és a szív pajzs hiánya

Szapolyai János 1530 és 1533 között vert dénárjai más finomságúak, mint a többi évszámmal vert darabok. Ebben az időszakban ugyanis 8 latos helyett 10 latos ezüsből verték őket.¹⁷ A király 1531. február 15-én kelt, Nádasdy Tamásnak címzett levelében azt írta, hogy egy bizonyos Bonifácusszal való tanácskozási 10 latos dénárokat verjenek, mert a 14 latosak vagy túlságosan vékonyak, vagy pedig a kisebb átmérő miatt az obulusokkal könnyen összetéveszthetőek lennének.¹⁸ E levél tartalma összhangban van az 1530/31-es budai országgyűlés határozatával, mely kimondja, hogy a következő uralkodók pénzeit mindenki köteles törvényes fizetőeszközként elfogadni: I. Mátyás, II. Ulászló, II. Lajos, János (1526, 1527 és „amiket most Budán vernek”), illetve I. Ferdinánd (csak a körmöci veretek).¹⁹

Hogy ezen jobb minőségű új érméket könnyen meg lehessen a korábbiaktól különböztetni, az előlapi képen a magyar címer szív pajzs nélkül van ábrázolva.²⁰ A Szapolyai családi címer farkasa a harmadik mezőben kapott helyet.

¹⁷ HUSZÁR 1951–52: 44.

¹⁸ ISTVÁNYI 1939–40: 41 (a levél szerkesztett kiadása).

¹⁹ HUSZÁR 1939–40: 42. Regesza: HUSZÁR 1977–78: 84. Az országgyűlési határozatot 1531. február 13-án foglalták írásba (uo.).

²⁰ HUSZÁR 1951–52: 44. Huszár azt is megemlíti, hogy néhány próba ezt az új 10 latos ötvözetet megerősítette (uo.).

Ez a reformkísérlet talán válasz volt Ferdinánd tiltó rendeletére, melyet fentebb említettem. Hiszen a Habsburg király fő vádja Szapolyai érméi ellen az volt, hogy rosszabb minőségűek és sok közöttük a hamis. Utóbbi állításnak lehet valamennyi igazságtartalma, bár Ferdinánd érméit is nagy számban hamisították. De a finomságot illető vádjai nem állják meg a helyüket. Mindkét királynak érdeke volt jó minőségű pénzt veretni, hogy a hadi költségeiket fedezni tudják.

Összefoglalás

A fentiekből láthatjuk, hogy Szapolyai János pénzverése is tartogat érdekességeket. Sajnos a fohreggi leletben nem található belőlük egy átfogóbb vizsgálathoz elegendő mennyiség, így ezeket a jelenségeket csak megállapítani és némileg magyarázni tudjuk, de messzemenő következtetéseket a király egész pénzverésére vonatkozóan nem lehet levonni belőlük.

Bibliográfia

- ÁLDÁSSY Antal (1904): I. Ferdinand 1529-iki pénzrendelete. *Numizmatikai Közlöny* 3. 1–3.
- EMMERIG, Hubert – HOFER, Nikolaus (2012): KG Grabenegg, MG Ruprechtshofen. *Fundberichte aus Österreich* 50. 317, 319.
- FISLI Ferenc (2014): Szapolyai János király dénárjának ismeretlen változata. *Az Érem* (70)1. 22.
- HOLZMAIR, Eduard – HUTTER, Franz – JUNGWIRTH, Helmut (1974): Ruprechtshofen, BH Melk. *Fundberichte aus Österreich* 8. (1961–1965) 243.
- HUSZÁR Lajos (1939–1940): Megjegyzések János király pénzverési rendeletéhez. *Numizmatikai Közlöny* 38–39. 42–43.
- HUSZÁR Lajos (1951–1952): János király denárai. *Numizmatikai Közlöny* 50–51. 38–47.
- HUSZÁR Lajos (1977–78): A középkori magyar pénztörténet okleveles forrásai (III. rész). *Numizmatikai Közlöny* 76–77. 71–84.
- ISTVÁNYI Géza (1939–40): János király levele a pénzverésről. *Numizmatikai Közlöny* 38–39. 41–42.
- KENNER, Friedrich (1902): Urkundliche Beiträge zur Geschichte der Münzen und Medaillen unter Kaiser Ferdinand I. (1520 bis 1564). *Numismatische Zeitschrift* 34. 215–308.
- SCHALK, Carl (1881): Der Wiener Münzverkehr im XVI. Jahrhundert. I. Das erste Drittel (bis 1534). *Numismatische Zeitschrift* 13. 243–329.
- UJSZÁSZI Róbert (2011): Szapolyai János király elfeledett évszámú körmöci dénárja. *Az Érem* (67)2. 7–9.

AZ ÉREM- ÉS KINCSLELETEK HORIZONTJA A MOHÁCSI VÉSZTŐL A TÖRÖKÖK KIVONULÁSÁIG

Nagy Balázs

Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre / ELTE BTK Történeti Doktori Iskola

Bevezetés¹

Jelen cikk doktori munkám részét képezi, melynek időszerűségét a Mohács, Kálvin közben talált éremleletek numizmatikai szempontú értelmezése adja. Az 1969-ben előkerült két korszónyi ezüstpénz feldolgozottsága jelenleg az I. számú leletegyüttesre terjed ki (9143 ezüstpénz),² míg a II. számú pénzlelet (25 043 ezüstpénz) feldolgozása jelenleg is zajlik. A Mohács, Kálvin közben talált éremlelet értelmezése kapcsán összegyűjtöttem a korszakból ismert és párhuzamként értelmezhető leletegyütteseket, melyek egy pusztítás okozta numizmatikai lelethorizont képét rajzolták ki.³

Amennyiben az 1526. évi török hadmozdulatokhoz kapcsolódó események lelethorizontját keressük, úgy érdemes együtt vizsgálni a korszakhoz kapcsolható összes érem- és kincsleletet. A leletegyüttesek horizonthoz kötésében segíthet, ha azokat az 1526. évi események tükrében is megvizsgáljuk. Kiemelten fontos figyelembe venni az érem- és kincsleletek záródási idejét, összetételét, valamint a korszak pénztörténeti adatait. A numizmatikai lelethorizont azonosításával így lehetőségünk nyílna a vizsgált korszakot egy új, vagy akár ismeretlen oldaláról bemutatni, s ezáltal a pénztörténeti, gazdaságtörténeti, hadtörténeti, régészeti és történettudományi ismereteinket is színesíteni. Ehhez azonban a numizmatika módszertanának eszközkészletével – néhány példán keresztül – meg kell határoznunk a numizmatikai lelethorizont legfőbb jellemzőit.

A magyar történelemben két olyan eseményt is említhetünk, melyekből nagy mennyiségű érem- és kincslelet lelethorizontja szolgáltat adatokat a jellemzők meghatározására. Az első, melylyel foglalkoznunk kell, az az 1241–1242. évi tatárjárás. Ehhez a pusztító eseményhez 100 érem- és kincslelet köthető.⁴ A korszak leletegyütteseit 1969-ben Gedai István felgyűjtötte, és bár ő nem mondja ki, de tanulmányában módszertanilag lelethorizontként értékelte, elemezte ezeket.⁵ Ezek a leletegyüttesek egy nagy kiterjedésű katonai pusztítás közvetlen nyomait őrzik, olykor a történések egyedüli tanújaént. Ekkoriban Magyarország területét elárasztották az úgynevezett

1 Ezúton szeretném megköszönni Dr. Kálnoki-Gyöngyössy Mártonnak a kutatás során nyújtott szakmai segítséget.

2 NAGY 2015: 287–294.

3 A cikkben az érem- és a kincslelet szinonimájaként használjuk a leletegyüttes kifejezést. Éremlelet alatt azt értjük, amikor az elrejtett vagy földben tárolt (felhalmozott) érték csak pénzből áll. Kincsleletként említjük azt a leletegyüttest, melyben egyéb tárgyak, például az ékszerek mellett pénz is van, illetve azt is, melyben pénzeket nem találunk.

4 TÓTH 2007: 81–90.

5 GEDAI 1969: 111–131.

friesachi denárok. Ezek külföldi pénzek voltak, melyek a mai Szlovénia, Ausztria és Észak-Olaszország területén készültek. Magyarországra kerülésükkel az 1170/1200-as évektől számolhatunk, amiben a nyugati felvevőpiacok hazánk felé való nyitását kell látnunk. A friesachi denárok a magyar vereteknél sokkal jobb finomságban és nagyobb súlyban készültek, így azokat előszeretettel tették félre az emberek. V. Székely György volt az, aki a leletegyüttesek záródása alapján csoportokat határozott meg és így vizsgálta azok összetételét.⁶ Eszerint vannak korai záródásúak, melyek 1210 és 1220 között záródnak, a leletegyüttesek zöme pedig a virágkorba tartozik: a legkésőbbi veretek 1230 körül, ritkán 1240-ben készültek. Ezek alapján a záródási idő akár 20–30, de általánosságban 10 év késéssel is keltezheti a tatárjárást. Ez a jelenség azonban pénztörténeti elemzéssel magyarázható.⁷ A denárok pénzhasználatban betöltött átlagos ideje a legkorábbi és a legkésőbbi veretek alapján átlagosan 60 év. A következő esemény a 15 éves háború, melyhez szintén országszerte találunk érem- és kincsleleteket. A korszakkal mint lelethorizonttal kapcsolatban átfogó kutatások még nem történtek, de részeredmények vannak. Csak Baranya megyéből 9 leletegyüttes ismert ebből az időszakból (1591–1606). A legkorábbi záródási idő 1580, míg a legkésőbbi 1603. A leletegyüttesek túlnyomó többsége azonban 1585 és 1596 között záródik.⁸ Összetételükre jellemző, hogy rendszerint tartalmaznak külföldi pénzeket, illetve I. Ferdinánd, Miksa és II. Rudolf aprópénzeit is. Ezek alapján meghatározható a pénzek használati idejének átlaga, ami ez esetben kb. 75 évet tesz ki.

Kutatástörténet

Az érem- és kincsleletek feldolgozásának fontosságát mindig is szem előtt tartotta a numizmatikai kutatás. Bár a 19. század végén és a 20. század első évtizedében még nem tulajdonítottak ezeknek a leletegyütteseknek kellő fontosságot, általában leletlajstrom formájában fennmaradtak, melyek nagyrészt ma is kutathatóak. Sok évtizeden át gyakorlat volt, hogy a leletegyütteseket leletlajstromba vétel után visszaadták a megtalálónak, vagy esetleg néhány kiemelkedően ritka darabot kiemeltek és megvásároltak. A pénzek referenciaszámhoz kötésére e lajstromok megírása során csak ritkán került sor. Bár ezek az érem- és kincsleletek mára már nem kutathatók, a feljegyzések sok esetben elég részletesek ahhoz, hogy összetételüket megismerjük. További forráscsoportot képeznek a közölt leletegyüttesek, valamint az összefoglaló tanulmányok megírása során született, az egyes korszakok pénzverésének bemutatása kapcsán összeállított leletkataszterek. Itt kell megemlítenünk, hogy a *Numizmatikai Közlöny* külön fejezetben, összegző közlés révén ismerteti az aktuálisan előkerült leletegyütteseket. Az átfogóbb munkák kapcsán említhetjük Parádi Nándor eredményeit, bár ő kevésbé a pénzeket, sokkal inkább a pénzleletek burkát alkotó és az elrejtés részét képező cserépedényeket vizsgálta.⁹ Az újabb publikációk közül Gyöngyössy Márton összefoglaló tanulmányait kell megemlítenünk.¹⁰ Ezek a munkák egyrészt bemutatják a korszak pénztörténetét, másrészt pedig leletkataszter formájában ismertetik az elsődleges adatokat.

6 V. SZÉKELY 1994: 115–119.

7 NAGY 2015: 281; V. SZÉKELY–NAGY 2018: 200–201.

8 NAGY 2016: 42–45.

9 PARÁDI 1963: 205–248.

10 GYÖNGYÖSSY 2003; GYÖNGYÖSSY 2008; KÁLNOKI–GYÖNGYÖSSY 2015.

A pénzek meghatározásában nagyon fontos szerepet játszottak az éremtani kutatások, melyek megadják a lehetőséget az egyes veretek beazonosítására. A magyar pénzek kutatása Rupp Jakab munkásságával kezdődött. A középkorra vonatkozóan elsőként állított össze egy forgalmi pénzeket bemutató katalógust, amely ugyan nem volt teljes, de így is alkalmassá vált néhány veret meghatározására.¹¹ Az újabb szakmai ismeretek birtokában született meg a magyar pénzek első *corpusa*. A numizmatikai kiadvány Réthy László nevéhez kötődik. A késő középkori időszak érméit a 2. kötet tartalmazza.¹² A pénzek éremtani ismertsége Huszár Lajos kutatásai révén tovább bővült.¹³ Munkája napjaink kutatásait is alapjaiban határozza meg. Pohl Artúr a késő középkori pénzverést rendszerező munkája során a verdejegyek és a kamaragrófok azonosítására fektette a legnagyobb hangsúlyt, így több veret kibocsátási idejét is sikerült pontosítania. Kutatási eredményeit a mai napig elfogadják és használják a numizmatikai kutatás.¹⁴ C. Tóth Norbert az 1522. évi adószedés adminisztrációját mutatta be. Kutatása révén arra a következtetésre jutott, hogy a *nova moneta* pénzreform rövid távon, azaz 1522-ben és 1523-ban sikeres volt. Azonban 1524-ben és 1525-ben már valószínűleg inkább hátrányosan hatott az ország pénzügyeire.¹⁵ A *nova moneta* pénzreform sikertelenségéről több kutató is beszámol, köztük említhetjük Jeszenszky Géza átfogó tanulmányát,¹⁶ vagy az utóbbi években Gyöngyössy Márton kutatási eredményeit.¹⁷ A magyar pénzek feliratainak és címereinek összegyűjtését és elemzését Soós Ferenc végezte el.¹⁸ 2016-ban, a mohácsi I. számú éremlelet feldolgozása kapcsán II. Ulászló évszám nélküli vereteit vizsgáltam, és egy új tipokronológiai sor felállításával pontosítottam a kibocsátási idejüket, valamint összegyűjtöttem a köriratok változatait is.¹⁹ Körmendi Tamás 2017-ben az MTA BTK gazdaságtörténeti konferenciáján egy heraldikai megfigyelés kapcsán hívta fel a kutatás figyelmét arra, hogy I. Mátyás a címerein a beszercei oroszlánt a mancsában tartott koronával ábrázolta.²⁰ Bertényi Iván cikkeiben szintén arra a következtetésre jutott, mint Körmendi: „Hunyadi János érdemeinek elismeréseként fehér mezőben ábrázolt, bal mancsában arany koronát emelő, ágaskodó vörös oroszlánnal bővítette. Ezt a címerkötő által ugyanakkor kapott beszercei grófi címről beszercei oroszlánnak szokás nevezni.”²¹ A megfigyelés azért is nagyon fontos, ennek alapján, észrevételem szerint, I. Mátyás aprópénzein teljes bizonyossággal azonosítható, hogy az előlapon lévő címerpajzsban mikor melyik címerállatot ábrázolták (1. tábla; 1–9. kép).

A numizmatikai kutatásban nem egyedi az a feldolgozási módszer, amit jelen tanulmányban vázolok. A magyar nyelvű szakirodalomban legutóbb Vida István ismertette doktori munkájában a római kori markomann háborúkhöz köthető éremleleteket. Az általa is alkalmazott módszerrel elért eredmények kiemelten fontosak, mivel a vizsgált korszak zűrzavaros eseményeit keltik életre.

11 RUPP 1846.

12 RÉTHY 1907.

13 HUSZÁR 1979.

14 POHL 1982.

15 C. TÓTH 2016: 86.

16 JESZENSZKY 1927–1928: 127–143.

17 GYÖNGYÖSSY 2017: 607–644; GYÖNGYÖSSY 2018: 371–383.

18 SOÓS 2014.

19 NAGY 2015: 287–294.

20 KÖRMENDI 2017.

21 BERTÉNYI 1988: 25, 38; BERTÉNYI 1995: 1059; BERTÉNYI 2008: 79.

1. tábla. A szerző munkája, a szerző saját képei

1–3. kép. FMC NGY 2014.12.20.1-, Nagykáta-Alsóegreskátá éremlelet, I. Mátyás denár 1464-ből. 2. mező: besztercei oroszlán mancsában koronát tart

4–6. kép. FMC NGY 2014.12.20.1-, Nagykáta-Alsóegreskátá éremlelet, I. Mátyás denár 1467 után. 4. mező: besztercei oroszlán mancsában levelet tart

7–9. kép. FMC NGY 2014.12.20.1-, Nagykáta-Alsóegreskátá éremlelet, I. Mátyás denár 1467 után. 4. mező: Csehország

Módszer és leletanyag

Az alapvető feltevés szerint numizmatikai lelethorizontról legalább fél tucat leletegyüttes záródási idejének együttállása esetén beszélhetünk, melyek valamiféle katonai pusztításhoz kapcsolódnak. A leletcsoport összegyűjtése egy meglehetősen összetett feladat. Akkor, amikor egy zűrzavaros, háborús időszak köszönt be, és sok-sok hasonló záródási idővel rendelkező érem- és kincsleletet lehet azonosítani, lehetőségünk nyílik a pusztult területek kiterjedésének meghatározására is. Az általam vizsgált, néhány hónapot átfogó időszakból e tekintetben elégséges leletanyaggal számolhatunk, amit a rendelkezésünkre álló hadtörténeti források kellő részletességgel kiegészítenek.²²

A tárgyi leletanyag összegyűjtésénél elsődleges cél volt, hogy az 1526 előtti években záródó érem- és kincsleleteket is katalogizáljam, majd ezek után numizmatikai és hadtörténeti szempontok szerint meghatározzam, hogy ezek közül melyek kapcsolódnak az általam vizsgált időszakhoz. A leletkataszter összeállításánál több adattár gyűjteményét is alapul vettem, így a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárát, a Magyar Nemzeti Múzeum, valamint a Janus Pannonius Múzeum Éremtárát is. Továbbá több múzeum numizmatikai gyarapodási naplóját és leltárkönyvét is átnéztem, így a Ferenczy Múzeumi Centrumét, a Kecskeméti Katona József Múzeumét, a Türr István Múzeumét és a Janus Pannonius Múzeumét. Ezeken kívül megvizsgáltam a korszakokat feldolgozó leletkatasztereket, leletjegyzékeket is.

A középkori és egyben a késő középkori numizmatika egyenlőre adós egy részleteket is feltáró éremhatározó elkészítésével, mivel nem ismerjük a veretek köriratváltozatait, de azt sem, hogy az egy éremtípuson belül megfigyelhető eltérő köriratnak volt-e szerepe. Azonosításra várnak az egy típuson belül felfedezhető elő- és hátlapi ábrázolásokban fellelhető alapvető különbségek. A veretek számos készítéstechnikai kérdést vetnek fel, melyekre roncsolásmentes anyagösszetételvizsgálattal kaphatunk választ, bár az ezüst felületének anyagösszetétel-vizsgálata – az ötvöző anyagok felületi oxidációja miatt – kisebb pontatlanságot eredményezhet. Ezen túlélve, amennyiben egy statisztikai vizsgálatához elegendő minta áll a rendelkezésünkre, úgy a kapott adatok a vizsgált leletanyagra vonatkoztatva releváns eredménnyel bírnak. Ezek a módszerek a kutatásom főbb feladatai közé tartoznak, mely adatok birtokában egy lépéssel ismét közelebb kerülhetünk a korszak éremverésének, pénztörténetének, gazdaságtörténetének, hadtörténetének megismeréséhez.

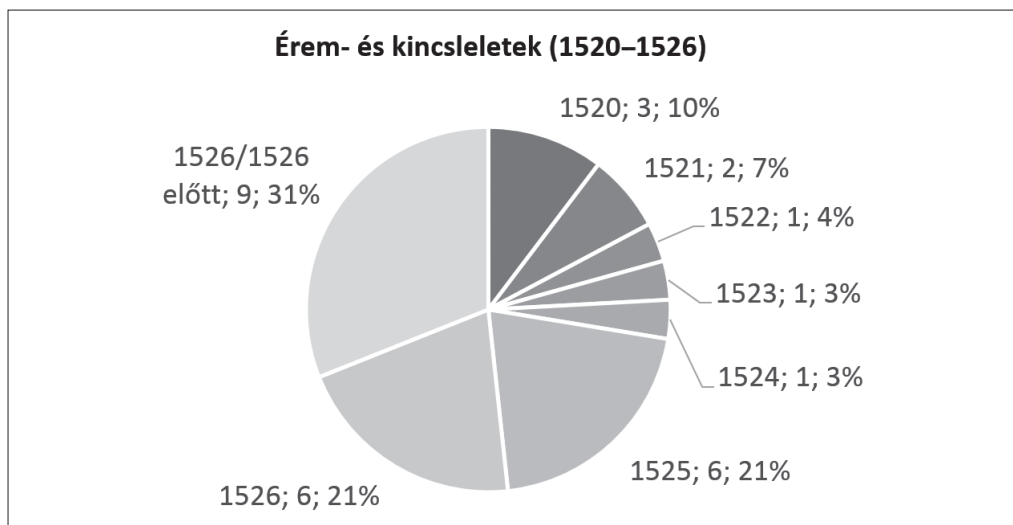
Érem- és kincsleletek 1526. augusztus 29. és október 13. között

Az eddigi kutatásaim során 20 leletegyüttest sikerült a vizsgált időszakhoz kötni, melyek megoszlása 17 érem- és 3 kincsleletből áll (1. ábra). Továbbá 9 éremleletet összetétele, valamint a lelőhelyek elhelyezkedése alapján az 1526. évi eseményekhez soroltunk. Ezek a következők: Bag²³,

22 B. SZABÓ 2006.

23 *Budapesti Közlöny* 1872: 109; TORMA 2012: 116.

Bácsszentiván²⁴, Bátaszék-Lajvérpuszta²⁵, Berekszó (RO)²⁶, Bonyhád²⁷, Csanádpuszta²⁸, Kula (RS)²⁹, Mány³⁰, Sárosd³¹.

1. ábra. Az érem- és kincsleletek megoszlása záródásuk alapján. A szerző munkája

A kincsleletek közül egyedül a kölesdi nem tartalmazott pénzeket, ez egykoron 42 db ezüstpohárból állt.³² A leletegyütteseket a záródásuk és összetételük szerint csoportosíthatjuk: az első csoport, melyben a legkésőbbi vereteket 1520–1521-ben bocsátották ki, összetételére jellemző, hogy *antiqua moneta*kéből, illetve csekély mennyiségű külföldi denárból áll. A második csoportban a záró veretek 1522 és 1526 közöttiek. Ezek közt előfordul, hogy a pénzek között csak *antiqua moneta*kat, illetve az is, hogy csak *nova moneta*kat találunk. További variáció, amikor az új és a régi pénzek keverednek, illetve amikor a leletegyüttesek még emellett külföldi pénzeket is tartalmaznak.

²⁴ MNM ÉT. 209/1897.

²⁵ *Budapesti Hírlap* 79. sz. 1894. március 20. 8.; *Pécsi Közlöny* 36. sz. II. évf. 1894. április 1. 5.

²⁶ BERKESZI 1907: 10.

²⁷ *Pécsi Közlöny* 95. sz. 1895. augusztus 18. 4.

²⁸ RÓMER 1869: 199.

²⁹ MNM ÉT. 235/1892.

³⁰ HARSÁNYI 1921: 55–56.

³¹ MAROSI 1914: 72.

³² F. VATTAI 1960: 243–247; MIKÓ 2002; NEUMANN 2006: 61; NEUMANN 2007: 116–118.

Az 1. csoportba tartoznak a Mohács, Pécsi közben³³, a Mohács, Kálvin közben³⁴ és az Erdőfalu, Zátony³⁵ lelőhelyekről előkerült éremleletek. A 2. csoportba a Nagykikindán³⁶, a Mogyoród, Klastrom-hegyen³⁷, a Bakonyoszlopon³⁸, az Érsekcsanád-Szentgyörgyön³⁹, a Bátmonostor-Pusztafalun⁴⁰, a Mohács-Sárháton⁴¹, Orgovány-Kargalán⁴², Szederkényben⁴³ Budapesten az ELTE Egyetemi Könyvtár építésénél⁴⁴, valamint Császártöltésen⁴⁵, Gomboson⁴⁶, Héregen⁴⁷ és a Kutjefon⁴⁸ talált leletek sorolhatók.

Feltehetjük a kérdést, hogy miért kötjük az 1526. évi eseményekhez az 1520 és 1521-ben záródó leletegyütteseket, amikor a leletek zöme éleesebben is keltezi azt. E kérdés megválaszolására meglehetősen mélyre kell ásni, és pénztörténeti adatok elemzésére, valamint a pénzek alapos vizsgálatára van szükség. A pénztörténeti adatok kapcsán az 1467. évi pénzreformig kell visszanyúlnunk. Ennél régebbi magyar pénzeket csak nagyon ritkán és kis százalékban tartalmaznak az 1526. évi eseményekhez köthető érem- és kincsleletek. I. Mátyás 1467-ben megújította a magyar pénzverést, és ami bennünket leginkább érint, az az aprópénzek közül is a denár címlete. Általában a leletegyüttesek többsége is ezt a címet tartalmazza, esetleg néhány obulussal vagy garassal kiegészülve. I. Mátyás 55 évre előre megteremtette az állandó minőségű és értékálló pénz alapjait. 1467 után az aprópénzek 8 lat finomságú ezüsből készültek.⁴⁹ A pénzreform olyannyira jól sikerült, hogy II. Ulászló és II. Lajos egészen 1522-ig nem is változtatott ezen. (Bár 1521-től kezdve már kibocsátásra kerültek az új veretek, 1522-ig még egymás mellett párhuzamosan készült a régi ezüst- és az új rézpénz.) Amennyiben megnézzük a leletegyüttesek összetételét, úgy leginkább három tendencia figyelhető meg:

33 JPM ÉT 79.11.1–51; GEDAI 1966: 93; NAGY 2016: 35–36.

34 JPM ÉT M.1969.1.1–4032, W.1969.1.1–4188, L.1969.1.1–1076; KISS 1970: 88–89; NAGY 2015: 287–294.

35 FMC NGYN 2018/52; FMC NGY 2018.8.1.1–58.

36 MNM ÉT 660/1905; GOHL 1906: 140; TÖMÖRKÉNYI – HARSÁNYI 1912: 11.

37 VTM 88.154.1–21; TORMA 2012: 359.

38 MNM ÉT 173–16–7/1984; KÁLNOKI-GYÖNGYÖSSY 2015: 141, 222–223.

39 TIM 2017.1.92–186.

40 TIM 2016.3.14–20.

41 JPM ÉT. 2016.1.1–61; NAGY – GYÖNGYÖSSY – GÁBOR 2019, megjelenés alatt.

42 NAGY 1986: 181.

43 JPM GYN 15/1925, 17/1925; FEJES 1928: 38; PARÁDI 1963: 210, 212, 7. kép 7, 225, 233, 18. kép 1, 244; NAGY 2016: 37–38.

44 ORTVAY 1876: 130–131.

45 MNM ÉT. 229/1931; HUSZÁR 1939–1940: 67.

46 MNM ÉT. 640/1906; GOHL 1906: 142.

47 MNM ÉT. 253/1888.

48 TURKOVIĆ 1900: 205.

49 GYÖNGYÖSSY 2017: 616.

1. táblázat. Az 1526. évhez köthető ezüstpénzekből álló érem- és kincsleletek megoszlása

LELŐHELY/ZÁRÓDÁS	I. MÁTYÁS DB/%	II. ULÁSZLÓ DB/%	II. LAJOS DB/%	KÜLFÖLDI DB/%
MOHÁCS, PÉCSI KÖZ/1520	172/41%	194/46%	54/13%	2/0%
MOHÁCS, KÁLVIN KÖZ I. KORSÓ/1521	3840/42%	4206/46%	1077/12%	20/0%
MOHÁCS, KÁLVIN KÖZ II. KORSÓ/1521	feldolgozás alatt	feldolgozás alatt	feldolgozás alatt	feldolgozás alatt
ÉRD-ÓFALU, ZÁTONY/1521	22/38%	28/48%	7/12%	1/2%
NAGYKIKINDA/1522	871/37%	1240/53%	217/9%	
MOGYORÓD, KLASTROM-HEGY/1524	1/5%	1/5%	19/90%	
BAKONYOSZLOP/1525	2/2%	7/7%	93/91%	
ÉRSEKCSANÁD- SZENTGYÖRGY/1525	45/47%	23/24%	27/28%	
BÁTMONOSTOR- PUSZTAFALU/1525			147/100%	
MOHÁCS- SÁRHÁT/1525			61/100%	
ORGOVÁNY- KARGALA/1525			690/100%	
SZEDERKÉNY/1525	X	X	X	
BUDAPEST, ELTE, EGYETEMI KÖNYVTÁR/1526	24/42%	23/40%	9/16%	1/2%
CSÁSZÁRTÖLTÉS/1526	1/0,3%	1/0,3%	339/90%	34/9%
GOMBOS/1526	546/39%	725/52%	111/8%	4/0,3%
HÉREG/1526	220/23%	255/26%	476/50%	6/0,6%
KUTJEVO/1526	433/43%	510/50%	71/7%	

2. táblázat. Az 1526. évhez köthető aranypénzeket is tartalmazó érem- és kincsleletek megoszlása

LELŐHELY/ ZÁRÓDÁS	I. ULÁSZLÓ DB/%	I. MÁTYÁS DB/%	II. ULÁSZLÓ DB/%	II. LAJOS DB/%	KÜLFÖLDI DB/%
HERNÁD/1520					2
NAGYSZÉKELY/ 1520	1/7%	5/36%	5/36%	2/14%	1/7%
KOSD/1523			X	X	

A leggyakrabban fordul elő, hogy nagyjából azonos megoszlású I. Mátyás- és II. Ulászló-veret mellett kisszámú, II. Lajos kibocsátásából származót találunk (Mohács, Pécsi köz, Mohács, Kálvin köz, Nagyikinda, Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtár, Gombos, Kutjevo). Ritkábban figyelhetünk meg olyanokat, melyekben ez az arány pont fordított (Mogyoród, Bakonyoszlop, Császártöltés, Héreg). Egy esetben figyelhető meg, hogy az I. Mátyás-veretek túlsúlyban vannak, és emellett nagyjából azonos mennyiségű II. Ulászló- és II. Lajos-pénz fordul elő (Érsekcsanád-Szentgyörgy). Nagyon ritkának számítanak azok a leletegyüttesek, melyek megoszlásában csak II. Lajos-vereteket találunk (Bátmonostor, Mohács-Sárhát, Orgovány-Kargala). Az aranypénzekből álló érem- és kincsleletek nagyon ritkák, így a rendelkezésünkre álló mintákból általános következtetéseket nem lehet levonni.

A következőkben térjünk vissza az alapkérdéshez, hogy a néhány évvel korábban záródó éremleletek elrejtése vagy földben maradása miért is köthető az 1526. évi török pusztításhoz. A válasz megadásához folytatnunk kell a pénztörténeti elemzést. 1521. szeptember 1-én II. Lajos új pénz kibocsátását rendelte el, ami arról szólt, hogy az addig 8 latos ezüstdénárt 4 lat ezüstöt tartalmazó rézdenárra cserélik le.⁵⁰ Ezeknek az új pénzeknek a készítése még nem tisztázott; felületükön fehér fémbevonat figyelhető meg, így ezek eleinte ezüstpénz látszatát keltették. Bár 1521-ben és 1522-ben párhuzamosan készülnek az új és régi típusú pénzek, ez utolsó két év, de főként az 1522. év *antiqua monetái* ritkák a korábban készült veretekhez képest (Mzz. 255–5 típus). Az új pénz verése 4 év alatt teljes kudarcot vallott, és kibocsátásának beszüntetéséről már az 1525. szeptember 1-jei országgyűlés rendelkezett.⁵¹ A régi és az új pénz átváltási árfolyama 1521-ben 1:1 arányban volt meghatározva, ám ez alig 2 év elteltével nagymértékű romlásnak indult, mígnem 1525-ben 1:3 értékben bevonták a *nova monetát*.⁵² Az átváltással kapcsolatos adatokból kiderül, hogy az infláció mértéke 4 év alatt elérte a 3-400%-ot. Míg az 1525. évi XXIII. törvénycikk rendelkezett arról, hogy a külföldi pénzek behozóit meg kell égetni, addig már 1526-ban odáig fajult a monetáris hanyatlás, hogy több külföldi pénz szabad forgalmát is engedélyezték.⁵³ Az infláció és a pénzhiány kapcsán az országgyűlés 1525 nyarán rendelkezett arról is, hogy ismét 8 lat finomságú pénzt verjenek,⁵⁴ mely küllemileg az 1516 és 1522 között vertekkel teljesen megegyezett (2. tábla; 1–8. kép). A pénzhiány odáig fajult, hogy 1526-ban az egyházi kincsek lefoglalását rendelték el.⁵⁵

50 HUSZÁR 1989: 45.

51 JESZENSZKY 1927–1928: 130.

52 GYÖNGYÖSSY 2018: 378.

53 JESZENSZKY 1927–1928: 133.

54 JESZENSZKY 1927–1928: 138.

55 JESZENSZKY 1927–1928: 131; GYÖNGYÖSSY 2017: 615.

2. tábla. A szerző munkája, a 4. kép kivételével a szerző saját képei

1. kép. II. Lajos 8 latos ezüst denárja 1520-ból (JPM L. 1969.1.526, Mohács, Kálvin köz éremlelet)

2–3. kép. II. Lajos 8 latos ezüst denárja 1521-ből (JPM ÉT. L.1969.1.1067, Mohács, Kálvin köz éremlelet),
jobbra a 4 latos réz denár szintén 1521-ből (JPM ÉT. 2016.1.9, Mohács-Sárhát kincslelet)

4–5. kép. II. Lajos 8 latos ezüst denárja 1522-ből (<http://www.pannoniaterra.hu/aukcio/30/2-45>), jobbra
a 4 latos réz denár (JPM ÉT. 2016.1.22, Mohács-Sárhát kincslelet)

6–7. kép. II. Lajos 8 latos ezüst denárja 1525-ből (FMC NGY 2014.12.26.1-, Nagykőrös-Czeczon éremlelet);
jobbra a 4 latos réz denár (JPM 2016.1.48, Mohács-Sárhát kincslelet)

8. kép. II. Lajos 8 latos ezüst denárja 1526-ból =FMC NGY 2014.12.20.1-, Nagykáta-Alsóegreskáta éremlelet)

A magyar pénzügyek rendezése céljából Ferdinánd, Ausztria főhercege 1526-ban is meghívta II. Lajost a Speyerben tartandó gyűlésre azzal, hogy távolmaradása esetén a magyar pénzek forgalmát kitiltja országaiból.⁵⁶ II. Lajost azonban halála akadályozta meg, hogy részt vegyen ezen a gyűlésen.

Arról, hogy Magyarországra milyen gazdasági hatással is volt a *nova moneta*, két nagyon fontos levél is megemlékezik. Antonio Giovanni da Burgio pápai követ levele Jacopo Sadoletto pápai titkárnak (Pozsony, 1526. március 27.) így szól erről:

...Távozóban igen kért, hogy 100 gyalogost is szereljek fel neki, ezt már meg is tettem, de nem találok embert, **aki elfogadná a zsoldot ebben a rossz pénzben, és jót nem lehet szerezni...** (Bartonek Emma fordítása)⁵⁷

A másik levélben II. Lajos király 10 000 arany kölcsönt vesz fel Szerencsés Imrétől a hadikészületekre (Buda, 1526. július 20.):

...Ő parancsunknak engedelmeskedni és veszélyben forgó országunkon segíteni akarva úgy rendelkezett, hogy tízezer forintot **jó érmében** küldjenek a már említett kalocsai érsek úrnak és a naszádosoknak... (Bellus Ibolya fordítása)⁵⁸

Mindezek tükrében térjünk vissza arra, hogy miért is záródnak egyes éremleletek 1521-ben, továbbá miért nem, vagy csak igen kis számban tartalmaznak a leletegyüttesek *nova monetát*. Erre az új pénz elértéktelenedése már önmagában megadhatja a választ. Az emberek ezt a pénzt nem tették félre, aki tudott, megszabadult tőle.⁵⁹ Ez nagyon jól tükröződik még azokban az érem- és kincsleletekben is, melyek 1525-ben vagy 1526-ban záródnak. A mohácsi vész előtti hónapokról azt is tudjuk, hogy hiába kezdtek el már 1525-ben jó pénzt verni, a kialakult pénzhíányt alig egy év alatt, azaz a 1526. augusztus 29-ig, nem sikerült felszámolni. Ezek alapján egyáltalán nem kell azon meglepődni, hogy az 1525. és 1526. években kibocsátott *antiqua moneta* veretek száma a leletegyüttesekben csekély, vagy teljesen hiányzik. Ezek az okok mind hozzájárultak az 1520-as és 1521-es záródású éremleletek kialakulásához. Amennyiben az eddig vázolt képhez hozzátesszük az érem- és kincsleletek időbeli megoszlásának az összevetett képét, akkor azok a fentiekben részletezett képet igazolják (2. ábra).

56 JESZENSZKY 1927–1928: 136; KUPA 1968: 9; E. KOVÁCS 2003: 31, 33.

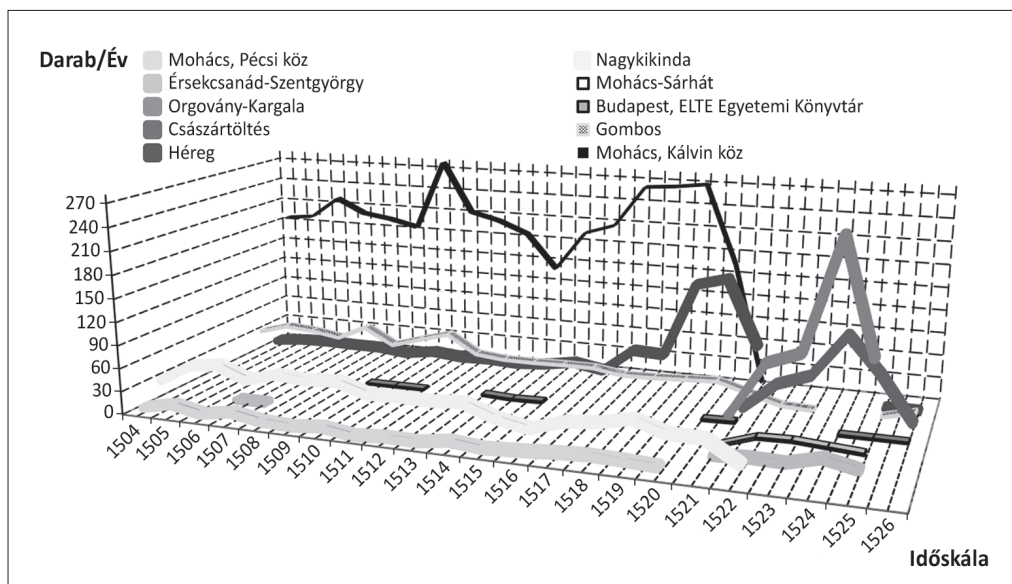
57 B. SZABÓ 2006: 34.

58 B. SZABÓ 2006: 73.

59 E. KOVÁCS 2003: 31.

3. táblázat. A *nova moneta* és *antiqua moneta* megoszlásának aránya az 1525-ben, illetve 1526-ban záródó érem- és kincsleletek esetén

LELŐHELY/ZÁRÓDÁS	1525-ös NOVA MONETA	1525-ös ANTIQUA MONETA	1526-os ANTIQUA MONETA
BAKONYOSZLOP/1525	8/8%		
ÉRSEKCSANÁD- SZENTGYÖRGY/1525	4/4%		
BÁTMONOSTOR- PUSZTAFALU/1525	feldolgozás alatt		
MOHÁCS-SÁRHÁT/1525	10/16%		
ORGOVÁNY-KARGALA/1525	113/16%		
SZEDERKÉNY/1525	X	X	X
BUDAPEST, ELTE, EGYETEMI KÖNYVTÁR/1526			1/1,7%
CSÁSZÁRTÖLTÉS/1526	57/15%		11/3%
GOMBOS/1526		3/0,2%	13/1%
HÉREG/1526		1/0,1%	1/0,1%
KUTJEVO/1526		X	X

2. ábra. Az érem- és kincsleletek összetétele 1504-től záródásukig. A szerző munkája

Itt kell, hogy felhívjuk a numizmatikai kutatás figyelmet annak a fontosságára, hogy az általam feldolgozott Mohács, Pécsi köz és Kálvin köz, valamint az Érd-Ófalu, Zátony lelőhelyeken talált éremleletek összetétele egyaránt tartalmaz ezüstből készült hamis vereteket. Bár a Pécsi köz éremlelet csak egyet, de a Kálvin köz legalább félszázat. A hamis veretekre általánosságban jellemző, hogy a nyereszkesedés és a gyors haszonszerzés legfőbb eszközei voltak. A hamisítás legegyszerűbb módja a pénzrontás, amikor is a forgalomban lévő pénznél kisebb értékű pénzt állítunk elő. Így például az ezüstök hamisítványai gyakran rézből készültek, ezért felületüket fehér fémbevonattal látták el. A hamisításnak egy másik lehetséges módja, amikor az állami veretnél jobb minőségű hamisítványt gyártunk. Itt kell feltennem a kérdést, hogy vajon kik, mikor és milyen céllal készíthették az ezüstből készült hamis denárokat. Azt, hogy kik készítették ezeket a vereteket, adatok hiányában talán sosem fogjuk megtudni. A mikorra azonban már inkább találhatunk magyarázatot. Véleményem szerint ezek a pénzek egy olyan pénztörténeti időszakban készültek, amikor az állami veretek rosszabb minőségben készültek mint a hamisítványok, amelyek veretei a régi, jó minőségű pénzt utánozták. Azaz az *antiqua moneta* ezüstből készült *antiqua moneta* hamisítványok készítése idejét, véleményem szerint, 1522. szeptember 1. és 1525. szeptember 1. között határozhatjuk meg. Az *antiqua moneta* denárokra a *nova moneta* idején nagy volt a kereslet, és, ahogy a hadtörténeti forrásokból is kivehető, szinte senki sem akart tőlük megválni. Így ezek a pénzek az *antiqua moneta*-nál vélhetően rosszabb, de a *nova moneta*-nál jobb minőségűként a gyors haszonszerzéshez fűzött reményeket igyekezhetek kihasználni (3. tábla; 6–9. kép). A hamisítványok közül is egy típusnak ránézésre is feltűnően jó az anyaga. Ennek az előlapi körirata a következő: WIAI.HTRS.VNGA-RI.I.1511, az ábrázolás kissé sematizáló. Ezzel az előlapi körirattal, sőt azonos verőtőről származó denárokat sikerült azonosítani a Mohács, Kálvin köz, az érd-ófalui, valamint a nagykátai-alsóegreskátai éremleletben (3. tábla; 1–5. kép). Ez utóbbi a hódoltság kor idején, 1548-ban záródik, így nem tartozik az 1526. évi események sorába. A fentiekben említett körirattal ellátott denárokon az is látszik, hogy a verőtövet újra vésték, mivel a vereteken már vastagabbak a címerpajzs és a betűk vonalai is.

Összegzés

A Mohács, Kálvin köz éremlelet feldolgozása során párhuzamok után kutatva felgyűjtöttük az összefüggésbe hozható leletegyütteseket. Már az elemzés legelején úgy tűnt, hogy az 1526. évi eseményekhez köthető numizmatikai lelethorizont képe kezd kirajzolódni. Ennek kapcsán alaposabban vizsgáltuk az érem- és kincsleletek összetételét, leletlajstromokat állítottunk fel. Így a késő középkori pénztörténet igen jelentős részét sikerült a leletegyüttesek segítségével megeleveníteni. Általuk behatóbban tanulmányoztuk a korszak pénzhasználatát, illetve megfigyelhettük és eredményeket vonhattunk le egy olyan időszakra vonatkozóan, amikor az aktuális fizetőeszköz egy gazdasági válság felé taszította az országot. Ennek kézzel fogható bizonyítéka az 1526. évi eseményekhez köthető érem- és kincsleletek összetétele. Elmondhatjuk, hogy az anyagi kultúra részét képező numizmatikai leletegyüttesek segítségével a megszokottól eltérő aspektusból értékelhető az 1526. évi események sorozata, mely eredmények által elsősorban a korszakról alkotott pénztörténeti, gazdaságtörténeti, régészeti és hadtörténeti ismereteink bővülését várhatjuk.

3. tábla. A szerző munkája, a szerző saját képei

1–5. kép. Azonos veretövekkel készült jó minőségű hamis ezüst veretek 1522. szeptember 1. és 1525. szeptember 1. között (1: FMC NGY 2018.8.1.50, Érd-Ófalu, Zátony éremlelet; 2–3: JPM ÉT. W.1969.1.4096, Mohács, Kálvin köz éremlelet; 4–5: FMC NGY 2014.12.20.1-, Nagykáta-Alsóegreskátá éremlelet)

6–9. kép. Egyéb hamis ezüst veretek, melyek I. Mátyás és II. Ulászló denárok mintájára készültek 1522. szeptember 1. és 1525. szeptember 1. között (6–7: FMC NGY 2014.12.20.1-, Nagykáta-Alsóegreskátá éremlelet; 8: JPM ÉT. W.1969.1.2163, Mohács, Kálvin köz éremlelet; 9: JPM ÉT. W.1969.1.2565, Mohács, Kálvin köz éremlelet)

Bibliográfia

- B. SZABÓ János (szerk.) (2006): *Mohács*. Osiris Kiadó, Budapest.
- BERKESZI István (1907): Délmagyarország éremleletei. *Történelmi és Régészeti Értesítő* 23. 1–54.
- BERTÉNYI Iván (1988): Címerváltozatok a középkori Magyarországon. *Levéltári Közlemények* (59)1. 3–80.
- BERTÉNYI Iván (1995): A képes krónika mint címeres könyv és mint heraldikai forrás. *Századok* 129. 1053–1062.
- BERTÉNYI Iván (2008): I. Mátyás király címerváltozatai. *Levéltári Közlemények* 79. 77–100.
- C. TÓTH Norbert (2016): A Magyar Királyság 1522. évi költségvetése. In: WEISZ Boglárka (szerk.): *Pénz, posztó, piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest. 83–148.
- E. KOVÁCS Péter (2003): Ferdinánd főherceg és Magyarország (1521–1526). *Történelmi Szemle* (45)1–2. 25–44.
- F. VATTAI Erzsébet (1960): A kölesdi ezüstkincs. *Folia Archaeologia* 12. 243–248.
- FEJES György (1928): A múzeum közleményei. *Pécs-Baranyamegyei Múzeumi Értesítő* 10. 37–43.
- GEDAI István (1966): 129. Mohács, Pécsi köz 7. *Régészeti Füzetek* (1)20. 93.
- GEDAI, István (1969): Fremde Münzen im Karpatenbecken aus den 11–13. Jahrhundert. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 21. 105–148.
- GOHL Ödön (szerk.) (1906): Éremleletek. *Numizmatikai Közöny* 5. 139–142.
- GYÖNGYÖSSY Márton (2003): *Pénzgazdálkodás és monetáris politika a késő középkori Magyarországon*. Doktori Mestermunkák. Gondolat Kiadó, Budapest.
- GYÖNGYÖSSY Márton (2008): *Florenus Hungaricalis. Arany pénzverés a középkori Magyarországon*. Martin Opitz Kiadó, Budapest.
- GYÖNGYÖSSY Márton (2017): II. Lajos legendás alkincstartója, Szerencsés Imre és a moneta nova. *Századok* (151)3. 607–644.
- GYÖNGYÖSSY Márton (2018): Moneta nova. II. Lajos sikertelen pénzreformjának rövid története az újabb kutatások tükrében. In: RINGER István (szerk.): *A Fiatal Középkoros Régészek VIII. Konferenciájának Tanulmányközete*. Petőfi Irodalmi Múzeum – Kazinczy Ferenc Múzeum, Sátorlajújhely. 371–383.
- HARSÁNYI Pál (1921): Éremleletek. *Numizmatikai Közöny* 20. 55–56.
- HUSZÁR Lajos (szerk.) (1939–1940): Éremleletek. *Numizmatikai Közöny* 38–39. 67.
- HUSZÁR Lajos (1979): *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute*. Corvina, Budapest.
- HUSZÁR Lajos (1989): Pénzforgalom és pénzürtékviszonyok Sopronban. In: DÁNYI Dezső – ZIMÁNY Vera (szerk.): *Soproni árak és bérek a középkortól 1750-ig*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- JESZENSZKY Géza (1927–1928): II. Lajos denárai. *Numizmatikai Közöny* 1927–1928. 127–143.
- KÁLNOKI-GYÖNGYÖSSY Márton (2015): *Pénzverés és pénzforgalom Nyugat-Magyarországon (1387–1608)*. Akadémiai doktori értekezés. Budapest.
- KISS Attila (1970): 135. Mohács, Kálvin köz (Baranya m.). *Régészeti Füzetek* (1)23. 88–89.
- KÖRMENDI Tamás (2017): Veretek és leletek. „Lendület” kutatócsoportunk a Magyar Nemzeti Múzeumban. <http://www.tti.hu/lendulet/kozepkori-gazdasagtortenet/hirek/3011-veretek-es-leletek-lendulet-kutatocsoportunk-a-magyar-nemzeti-muzeumban.html> (Letöltés ideje: 2018. október 20.)

- KUPA Mihály (1968): Pénzrendszereink áttekintése 1526 óta. *Az Érem* 43–44. 8–17.
- MAROSI Arnold (1914): Múzeumok, gyűjtemények. *Numizmatikai Közlöny* 13. 72.
- MIKÓ Árpád (szerk.) (2002): *Jankovich Miklós (1772–1846) gyűjteményei*. A Magyar Nemzeti Galéria Kiadványai 1. Budapest.
- NAGY Ádám (1986): Éremleletek. *Numizmatikai Közlöny* 84–85. 181.
- NAGY Balázs (2015): A mohácsi I. számú éremlelet tanulságai. In: SZÖLLÖSSY Csilla – POKROVENSZKI Krisztián (szerk.): *Fiatal Középkoros Régészek VI. Konferenciájának Tanulmánykötete*. Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár. 287–294.
- NAGY Balázs (2016): Hódoltság kori érem- és kincsleletek Baranya megyében. In: TÓTH Zsolt (szerk.): *Érem- és kincsleletek Baranya megyében. Időszaki kiállítás 2016. március 16. – 2016. május 31.* Janus Pannonius Múzeum, Pécs. 34–49.
- NAGY Balázs – GYÖNGYÖSSY Márton – GÁBOR Olivér (2019) (megjelenés alatt): Késő középkori kincslelet Mohács-Sárhátról. *Archaeologiai Értesítő* 144.
- NEUMANN Tibor (2006): *A Korlátköviek (Egy előkelő család története és politikai szereplése a XV–XVI. században)*. Doktori (PhD-) értekezés. Piliscsaba.
- NEUMANN Tibor (2007): A Korlátköviek – Egy előkelő család története és politikai szereplése a 15–16. században. Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai sorozat, Győr.
- ORTVAY Tivadar (1876): Érmek. *Archeologiai Közlemények* 10. 130–133.
- PARÁDI Nándor (1963): Magyarországi pénzleletes középkori cserépedények (XI–XVII. század). *Archaeologiai Értesítő* (90)2. 205–248.
- POHL Artúr (1982): *Münzzeichen und Meisterzeichen auf ungarischen Münzen des Mittelalters 1300–1540*. Akademische Druck- u. Verlagsanstalt – Akadémiai Kiadó, Budapest – Graz.
- RÉTHY László (1907): *Magyar Egyetemes Éremtár II. Vegyesházi királyok kora*. Hornyánszky Viktor csász. és királyi udvari könyvnyomdája, Budapest.
- RÓMER Flóris (1869): Egyveleg. *Archaeologiai Értesítő* (1)8. 199–200.
- RUPP Jakab (1846): *Magyarország ekkorig ismeretes pénzei. A vegyes házakból királyok korszaka*. Buda.
- Soós Ferenc (2014): *A magyar fémpezsek feliratai és címerei*. Argumentum, Budapest.
- TORMA István (2012): *Magyarország régészeti topográfiája 11. Az aszódi és a gödöllői járás* (MRT XIII/3. kötet). AduPrint Kiadó és Nyomda Kft., Budapest.
- TÓTH Csaba (2007): A tatárjárás korának pénzekkel kezelt kincsleletei. In: RITOÓK Ágnes – GARAM Éva (szerk.): *A tatárjárás. Kiállítási katalógus*. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest. 79–90.
- TÖMÖRKÉNYI István – HARSÁNYI Pál (1912): A szegedi múzeumba került régipénz leletek. *Numizmatikai Közlöny* 11. 8–15.
- TURKOVIĆ, Milan (1900): Našašća ostanaka prehistorijskoga doba u Kutjevačkoj okolici. Skupno našašće madžarskih novaca XV. i XVI. vijeka. *Različito* 204–205.
- V. SZÉKELY György – NAGY Balázs (2018): A tatárjárás régészetének újabb távlatai két kiskunsági érem- és kincslelet Kiskunmajsza-Jonathermál lelőhelyen. *Archeologiai Értesítő* 143. 197–201.
- V. SZÉKELY György (1994): Megjegyzések a késő Árpád-kori éremleletek keletkezéséhez. In: NAGY Ádám (szerk.): *A numizmatika és a társtudományok* 3. Móra Ferenc Múzeum – Magyar Numizmatikai Társulat, Szeged. 115–124.

NÉHÁNY GONDOLAT A 16–17. SZÁZADI LENGYEL–MAGYAR PÉNZFORGALOMHOZ

Nagy Zsolt

Damjanich János Múzeum, Szolnok / Szegedi Tudományegyetem

Bevezetés és kutatástörténet

A lengyel pénzek beáramlásáról már oly nagyjai a numizmatikának, mint Huszár Lajos¹ és Gedai István,² is jelentettek meg tanulmányokat. Míg Huszár általánosságban, nagyrészt az írásos források segítségével próbálta meg felvázolni a két királyság kora újkori pénzforgalmi kapcsolatait, Gedai – regionális összefüggésben – az éremleletek statisztikai elemzését végezte el. A két államalakulat kereskedelmét, ennek történeti jelentőségét Draskóczy István tárgyalta több publikációjában.³ Jelen munka célja a Gedai István által megkezdett, statisztikai jellegű feldolgozás folytatása a tanulmányában nem közölt éremleletek kapcsán, illetve egy újfajta módszertani javaslat bemutatása. Célom, hogy a címben említett néhány gondolat segítségével még közelebbről megvizsgálhatóvá váljanak eme nagyon izgalmas és mozgalmas korszak pénzforgalmi viszonyai.

A bemutatandó leletek közül három Borsod-Abaúj-Zemplén megyei éremegyüttes esetében készültek statisztikák.⁴ Az első a megye déli részén fekvő Mezőkövesden, a második és harmadik a mai szlovák határhoz közel fekvő északi részen, Büttösön és Szendrőn került elő. A negyediket csupán bemutatni lehet, hiszen 2018 májusában, szinte a semmiből került elő Kunmadaras határában (Jász-Nagykun-Szolnok megye). Ennek a feldolgozása éppen, hogy csak elindult.

A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei leletek statisztikai elemzése

A három lelet közül a mezőkövesdi összességében a legnagyobb, ebben 937 db lengyel pénz található. Kisebb darabszámú, de lengyel veretekben szintén gazdag a büttösi (432 db), míg mindkét szempontot figyelembe véve a szendrői a legkisebb, 420 db lengyel verettel. Mindhárom teljes, zárt éremlelet. A mezőkövesdi összesen 5386 db érmét tartalmaz, ennek 17,4 %-a lengyel veret. A leletegyüttes 15–16. századi pénzekből áll, nyitóverete I. Mátyás ezüstdenárja (C. II. 232-es típus, K–P verdejeggyel), záróverete Ádám Vencel tescheni herceg dukátja 1593-ból. A büttösi kincs 3984 db-os, ennek 10,8 %-a lengyel veret; a legidősebb műtárgy szintén I. Mátyás C. II. 232-es

1 HUSZÁR 1969.

2 GEDAI 1985: 37–50.

3 Kiemelendő a téma szempontjából azon munkája, amely a magyar forint és a lengyel sóbányászat kapcsolatával foglalkozik, lásd DRASKÓCZY 2009: 111–124.

4 Az említett leletek ma a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában találhatóak meg. A statisztikus vizsgálat alapadatait egy ezekről készült jegyzék alapján állítottam össze, amely a Herman Ottó Múzeum Numizmatikai Gyűjteményének adattárában tekinthető meg.

típusú denárjának K – P verdejegyes változata, a záróveret ebben egy 1591-es évszámú III. Zsigmond-*dutka*. A szendrői az előbbi kettőnél nagyságrendekkel kisebb darabszámú leletegyüttes. A 905 db veret 46,4%-a származik lengyel fennhatóságú területről; nyitóverete egy 1533-as körmői Ferdinánd-denár (Huszár 935-ös típus); legfiatalabb műtárgyként III. Zsigmond 1621-as keltezésű *polturáját* tartalmazza. Habár a többbezes kincsekben 20% alatt marad a lengyel pénzek aránya, a leletekben jóval több a külföldi kibocsátás, mint a magyar.⁵ Érdekes módon ez a két kincs az, amelyben nincs 17. századi veret, míg a legkisebb szendrőiben a lengyel kibocsátások legnagyobb része (393 db) az 1600-as években készült.

A három kincsben összesen tehát 1789 lengyel érme található. A három kincsben összesen tehát 1789 lengyel érme található. Ezek közül a legtöbb a 16. századból származik (829 db). Az általános trendekkel szemben, amelyek szerint a 17. század a lengyel pénzek igazi virágkora, a tárgyalt éremleletekben a 15. századra, illetve az I. Zsigmond trónra lépése előttre keltezhető veretekből több van (567 db), mint az 1600-as években vert érmékből (393 db, mind Szendrőn került elő).⁶ A valóságban ez egy heterogén eloszlást mutat, amelynek segítségével a leleteket kronológiai sorrendbe is tehetjük. Habár a datálás általános módszere a záróveretek évszámát veszi alapul, jelen esetben célszerűbb volt a lengyel veretek kibocsátásának időbeni eloszlását jobban megvizsgálni. Ez utóbbi szempont hangsúlyosabb figyelembevételét az a jelenség indokolta, hogy szinte az összes, a térségben előkerült leletben volt legalább egy érme III. Zsigmondtól, amely már a 17. században készült. Mindezek ellenére minden kincsnek van egy belső kronológiája és gyakorisági eloszlása. Ezek szerint elkülöníthetjük a mezőkövesdit, amelyben a korábbi kibocsátások dominálnak. 482 darab (51,5%) veret készült el 1506-ig (I. Zsigmond trónra lépéséig), amelyből 9 db Jagelló Ulászló, 76 db IV. Kázmér, 217 db I. János Albert, 181 db pedig Sándor verete. A pénzek beáramlási idejét jól mutatja, hogy a kevesebb, mint 9 évig uralkodó I. János Kázmér király, illetve az 5 évig trónon lévő Sándor király érméi adják ennek a csoportnak a 82%-át.⁷ A második nagyobb osztályt az 1506 utáni műtárgyak alkotják. I. Zsigmond idejéből 414 darab, míg Báthori Istvántól 15 darab található meg a leletben. II. Zsigmond Ágostnak egyetlen danzigi és négy litván verete tartozik ide, míg Valois III. Henrik pénzeiből egy darabot sem találunk a kincsben. Végül, de nem utolsósorban III. Zsigmond 7 db veretét kell megemlíteni. A második csoportba így tehát 455 db pénz tartozik, amely az összes lengyel érme 48,5%-a. Másik fontos szempont az is, hogy vajon a veretek mely területről származnak. Eszerint elmondható, hogy a kapcsolódó területekről 190 műtárgy van a mezőkövesdi leletben. 55 db danzigi, 9 db rigai, 20 db elbingi, 18 db litvániai, 86 db poroszországi, illetve egy glogauai városi veret található meg az éremkincsben. Ha kibocsátók szerint rendezzük és ábrázoljuk a mezőkövesdi lelet lengyel érméit, láthatjuk, hogy Jagelló Ulászló uralkodásától számítva I. Zsigmond koráig a pénzek száma kibocsátónként növekszik; ez alól egyedül a legrövidebb

5 Fontos megjegyezni, hogy bár a lengyel pénzek aránya a leletekben nem túl nagy, jelenlétük a korszakban nem meglepő. Az eddigi ismereteink alapján a lelőhelyek régiójának kutatása szempontjából a külföldi veretek közül a lengyel csoport vizsgálata kihagyhatatlan, jelentősége meglehetősen nagy.

6 Mindhárom lelet – a záróveretek évszámától függetlenül – a 16. századi pénzforgalom jellemzőivel rendelkezik, csupán ebben a kontextusban használható igazán.

7 Feltételezhető, hogy ezek a pénzek kapcsolatba hozhatók Zsigmond utazásaival és budai tartózkodásával, amelyekre még koronázása előtt került sor. A számadásokat részletesen Divéky Adorján dolgozta fel először, amelyeket Czövek Zoltán kiegészített. Fontos kiemelni, hogy ezek a veretek még évszám nélküliek, így pontosabban jelenleg nem keltezhetők. Vö. DIVÉKY 1914; CZÖVEK 2014.

ideig uralkodó Sándor király kibocsátásai kivételek, ám ezek száma is csupán János Albert és Öreg Zsigmond érmeinek számával összehasonlítva szembetűnő. II. Zsigmond Ágost trónra lépésétől ezek a számértékek több nagyságrendet csökkennének. Ez ugyan III. Zsigmondra is vonatkozik, ám ez leginkább a lelet összetételéből következik, hiszen 1587-es trónra lépése és a záróveret 1593-as évszáma közt alig egy fél évtized telik el.

Bár a lelet elrejtését 1593 utánra keltezhetjük, fontos és tanulságos megvizsgálni az egyes érmék keletkezését, a kincs belső kronológiáját is. A 15. századot egy csoportként tárgyaljuk a következőkben, míg a 16., illetve a szendrői kincs esetében a 17. századot is évtizedes bontásban ábrázoltuk. Ez ugyan kérdéseket vet fel módszertani oldalról, de ezt a kategorizálási metodikát két főbb ok támasztja alá. Az első az, hogy alapvetően nem az 1400-as évekre datálható a lengyel pénzek tömeges elterjedése a Magyar Királyság területén, másrészt általánosságban elmondható, hogy számuk, az összes leletet figyelembe véve, csekélyebb. Az ábrázolási módszertan pedig több esetben is működőképes a már említett módon, míg az esetleges évtizedes bontás a 15. századi veretek tekintetében feleslegesen bonyolítaná és nehezítené a vizsgálatot. A 16. század illetén való tűzetesebb vizsgálata viszont pontosabb beáramlási hullámok megfigyelésére is alkalmas. Ez igaz abban az esetben is, ha tudjuk, egyes kibocsátások bizony éveket-évtizedeket képesek eltölteni a pénzforgalomban; földbe kerülésük és verési idejük külön datálási problémákat vethet fel.

A mezőkövesdi kincsben a lengyel pénzek legnagyobb tömegben a 15. században, illetve az 1500-as évek első évtizedében készültek (302, illetve 312 db). Százas nagyságrendben még az 1530–1539 közt vert érmék vannak jelen a leletben. Elmondható, hogy Jagelló Ulászló korától az I. Zsigmond haláláig és II. Zsigmond uralkodásának első másfél évéig terjedő időszakban (1549-ig) került kiverésre a kincsben levő lengyel érmék legnagyobb része (865 db a 937-ből). Az ezen esztendő utánra keltezhető műtárgyak közül egyedül az 1580-as években készültek száma nem egyszámjegyű (22 db).

A büttösi lelet a mezőkövesdihez képest már más belső kronológiai eloszlást mutat. Bár itt is van 15. századi veret a kincsben, ezek száma az összeshez képest jóval kisebb (19 a 432-ből, ami 4,4%; ebből csupán 3 db készült IV. Kázmér idejében). Itt is kicsit kevesebb van Sándor király vereteiből (14 db, 3,2%), mint elődjének, János Albertnek a pénzeiből (16 db, 3,7%). Külön érdekesség, hogy bár a mezőkövesdi és a büttösi lelet közt nagyságrendi különbségek vannak e két uralkodó érmeinek számában, egymáshoz viszonyított arányuk csupán kis eltérést mutat ($181/217 = 0,834$ vs. $14/16 = 0,875$). Bár ez első ránézésre csupán felesleges matematikai műveletnek tűnhet, a hasonlatosság felhívhatja a figyelmet a lengyel pénzek gyűjtésének és használatának szokására. Úgy gondoljuk ugyanis, hogy az éremleletek összetétele nem csupán azért fontos, hogy megbecsülhessük bizonyos veretek arányát egy lelőhelyen, illetve egy térségen belül, de így megfigyelhetünk bizonyos pénzforgalmi trendeket is.

A mezőkövesdihez hasonlatosan itt is kiemelhető I. Zsigmond vereteinek a számottevő jelenléte (64 db, 14,8%), ám ebben az esetben a hangsúly már későbbi uralkodók kibocsátásaira helyeződik. A legtöbb pénzt ugyanis Báthori Istvántól találjuk (170 db, 39,3 %), amelyeket sorrendben III. Zsigmondéi követnek (146 db, 33,8 %). Habár szinte kuriózumként II. Lajos sziléziai vereteiből is található a leletben 9 db, illetve II. Zsigmond Ágosttól is található 10 db érme, számuk és arányuk (0,5% alatti) is elenyésző. A már használt évtizedenkénti bontás már teljesen más képet mutat, mint a mezőkövesdi kincs esetében. Az ottani, erősen 15. századi – 16. század eleji túlsúlyt felváltja az 1580-as évek dominanciája (302 [!] db a 432-ből). Ebben mind Báthori István,

mind III. Zsigmond korai veretei nagy szerepet játszanak. Itt is szignifikáns számszaki különbséget láthatunk, hiszen a második legnépesebb csoport az 1500-as évek első évtizedében (1500–1509) készült pénzeké. Bár már sokkal kisebb arányban, de itt is megfigyelhető két jelenség, amely már az első esetben is igaznak bizonyult. Egyrészt az, hogy a 16. század elején, valamint az 1530-as években készült érmék a kincsen belül felülreprezentáltak, másrészt az 1540-es évektől a század 70-es éveig egy „pénzszegény” időszak jelenik meg. Ez leginkább II. Zsigmond Ágost uralkodásának idejét fedi le. A leletben ebben az esetben is sok (175 db) olyan veret van, amely valamely kapcsolódó területről származik. Ebből 6 db danzigi, 1 db elbingi, 93 db litván, 18 db poroszországi, 30 rigai és 9 db schweidnitz. A büttösi kincs már – a mezőkövesdvel ellentétben – jóval több III. Zsigmond-veretet tartalmaz. Ez azért kiemelkedő fontosságú a két lelet összehasonlításakor, hiszen mindkét kincsen 1591-es a legfiatalabb veret, és ezek III. Zsigmondtól származnak.

A szendrői kincs a legkisebb a három közül, illetve ebben vannak a legkésőbbi veretek is. A belső kronológiája is igen aránytalan. A 420 lengyel veretből 333 egy évtized alatt készült, míg az 1520-as és 1589-es évek közti időszakra egy szendrői érmét sem lehet keltezni, holott még a 15. századból is találhatók érmék. Amint azt a többi leletben is megfigyeltük, itt is a 16. század első évtizede arányaiban felülreprezentált (15 db). A 17. századi pénzek megkérdőjelezhetetlenül dominálják a szendrői kincset, amelyet így a három lelet közül egyértelműen a legkésőbbinek datálhatunk. A szendrői lelet nagyon szakadozott időbeli elrendezése felveti annak a jelentőségét, hogy a záróveretek kizárólagos vizsgálata és alapulvétele mellett nagy figyelmet kell szentelni az éremlelet belső korrendjére is, hiszen a felhalmozási időszakra jobban utal ez utóbbi, mint az utolsó kibocsátási évszám. Ha a kibocsátónkénti eloszlást is megvizsgáljuk, láthatjuk, hogy a 15. századi érmék mindegyike János Alberté. A 16. század első évtizede is érdekes, hiszen Sándor király nevével készült el a már említett 15 db-ból 11, míg I. Zsigmond pénzverését csupán 4, összességében pedig 6 műtárgy képviseli, amelyek közül a legfiatalabb 1511-es keltezésű. A hosszan, mintegy 42 évig uralkodó Öreg Zsigmondnak csupán a legkorábbi veretei találhatók meg a szendrői kincsen. II. Zsigmond Ágost, Báthori István és III. Henrik pénzei viszont teljesen hiányoznak innen. III. Zsigmond (1587–1632) pénzverése is igen érdekesen jelenik meg, hiszen uralkodásának első és utolsó tíz évéből egyetlen pénz sem található meg az éremgyűttesben, hiszen a legidősebb műtárgya 1598-as, míg a legfiatalabb, a már fentebb tárgyalt 1621-es *poltura*. Erre a kincse az is jellemző, hogy eltér a szakirodalomban és a forrásokban is megjelenő trendektől, azaz nem a 17. század 20-as éveiben lezajlott úgynevezett „Kipper und Wipper Zeit” inflációs hullám alatt készült érmék vannak a legnagyobb tömegben, hanem az eggyel korábbi évtized kibocsátásai (1610–1619) dominálnak. Ez természetesen nem zárja ki ezeknek a vereteknek a későbbi használatát, ám eltér a térség más, döntően 17. századi lengyel pénzeket tartalmazó éremleleteitől. Különbséget mutat a mezőkövesdi és büttösi kincsektől a szendrői abban is, hogy csupán két olyan műtárgy van benne, amely valamilyen csatolt területről származik. Egy ezüstgaras és egy *poltura* készült Litvániában III. Zsigmond nevére, mindkettő 1619-ben.

Ki kell térnünk a különböző pénznemek megoszlására is, hiszen már Huszár Lajos is kiemelte, hogy a Magyar Királyság területére inkább az alacsonyabb értékű veretek kerültek át. Ezt a fenti három lelet is bizonyítja. Összességében a legtöbb az ezüst félgaras (787 db), amelyet viszont a *dutka* néven ismert háromgarasos ezüstök követnek (371 db). Ez annak a fényében kiemelten érdekes, hogy ezek minőségét messze nem kifogásolták annyira, mint a félgarasok, a harmadik legnagyobb csoportként (315 db) elkülöníthető *polturák*, illetve a garasok (265 db) finomságát.

A legkevesebb darabszámú, még azonosítható pénznem a koronás garas 46 db-bal, míg 5 db pénz esetében a teljes meghatározás a nagymérvű kopás miatt nem volt lehetséges. A pénznemek leletenkénti eloszlását figyelembe véve azt mondhatjuk el, hogy a mezőkövesdi garasok és félgarasok dominálják⁸, ám *dutka* is található benne, illetve ehhez köthető az 5 kérdéses azonosítású érme is. A büttösi kincsből a legtöbb a hármagaras, amelyet a félgarasok és a garasok követnek. A szendrői éremlelet mutatja a legváltozatosabb pénznemenkénti eloszlást, ebben ugyanis előfordulnak olyanok is, amelyek a többi kettőben egyáltalán nem. Ilyen a *poltura*, amely önmagában a kincset is dominálja, de koronás garas is csak ebben jelenik meg. A *poltura* hiánya a mezőkövesdi és a büttösi leletben nem véletlen, bevezetésére csupán 1614-ben került sor.

A kunmadarasi éremleletről röviden

2018 májusának elején, Kunmadaras határában, egy gabonaszárító építése közben 7461 db lengyel ezüstpénz került elő. Polgár Zoltán régész irányítása mellett a szolnoki Damjanich János Múzeumba került a lelet. Az érmék egy fedett kerámiaedényben voltak, amelyet töredékes voltában ugyan, de szintén sikerült megmenteni. A borsodi leletektől eltérően Kunmadarason csupán olyan veretek kerültek elő, amelyek a Lengyel Királyságban vagy fennhatósága alatti területekről kerültek elő. Az eddig ismert legidősebb pénz 1527-es évszámú, Öreg Zsigmond-kibocsátás, míg a legfiatalabb III. Zsigmond *dutkája* 1591-ből. Pénznemenkénti megoszlás szerint a garasok túlsúlya figyelhető meg, hiszen a félgarasokkal körülbelül 60:40 arányban osztoznak. A hármagarasokból eddig igen keveset, összesen két darabot sikerült kiválasztani. A nagy mennyiség miatt a pénzek tisztítása és feldolgozása kifejezetten időigényes folyamat, emiatt csupán rész- és előzetes eredményekről lehet beszámolni. Az mindenesetre kiemelkedően fontosá teszi a leletet, hogy a többihez képest igen délen került elő, illetve hogy egy homogén lengyel pénzekkel teli leletről beszélünk; egyáltalán nem a fenti leletekhez hasonló vegyes összképet mutatja.

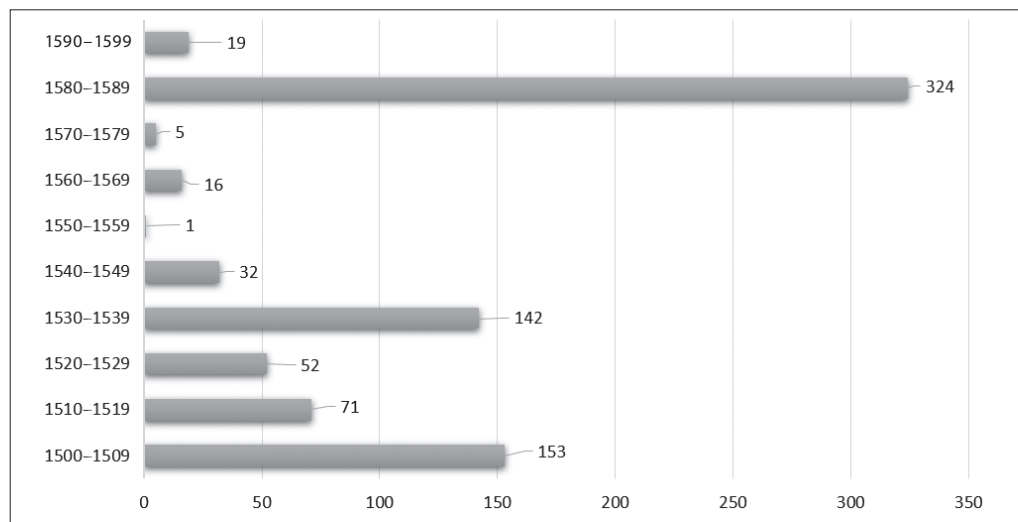
Bár csupán három leletet vettünk statisztikai elemzés alá eme munkában, illetve egyről előzetes információkkal és egy rövid bemutatással tudtuk szolgálni, a vizsgálat több hasznos információval is szolgált. Először is kimutathatóvá váltak különböző rövidebb, de felülreprezentált időszakok (a 15. század első évtizede, a 30-as és 40-es évei, a század utolsó két évtizede), amelyek mellett megjelent a század közepére, leginkább II. Zsigmond Ágost uralkodásának idejére tehető alulreprezentáltság, amely a szendrői kincs esetében a teljes hiányt jelenti. Érdekes, hogy Valois III. Henriktől egyetlen darab sem található meg a kincsekben. Ez ugyan magyarázható a rövidke, csupán négy hónapig tartó uralkodásával, ám pénztípusa a lengyel numizmatika számára ismert, még ha ritka is. A 16. század 50-es, 60-as évei a Magyar Királyságban sem voltak feltétlenül nyugodt esztendők, ám tudunk olyan periódusokat kimutatni ebben a három leletben – példának okáért a főúri pénzhamisítás virágkora Mohács után és Ferdinánd 1553-as pénzreformja közt, a tizenötéves háború időszaka, illetve a 17. század első fele –, amikor a zavaros magyar állapotok ellenére is nagy tömegben áramlott be a lengyel pénz a határokon. Ez még akkor is szembetűnő, ha – ahogy azt korábban már kiemeltük – ezen munkának nem tárgya a részletes forráselemzés.

8 Ez nagyrészt a lelet belső kronológiájából is adódik, hiszen az idő előrehaladtával a félgarasok aránya csökken a garasokkal szemben.

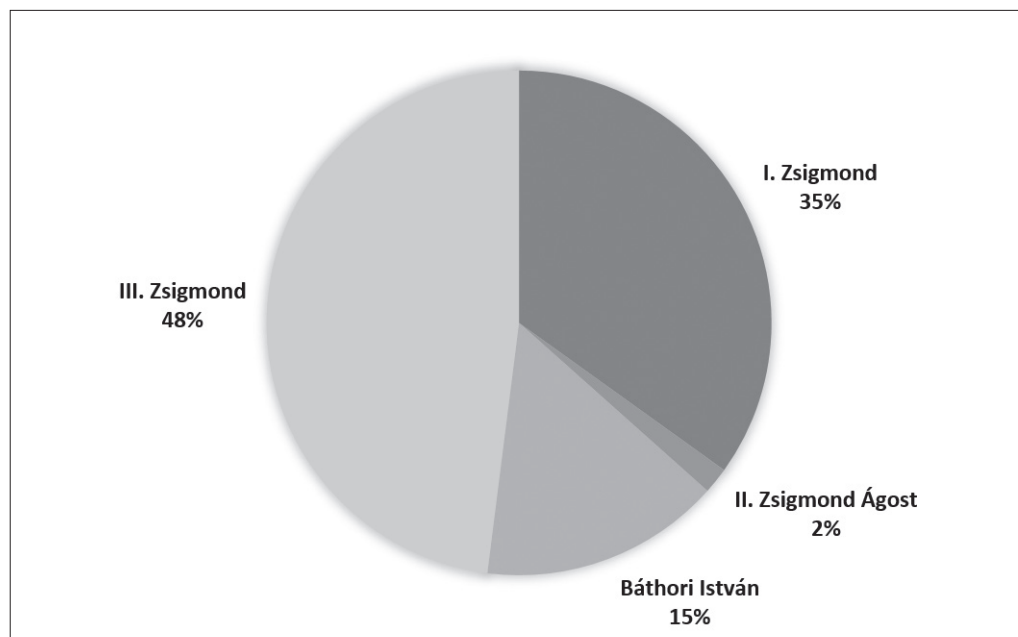
A belső kronológiák elemzése szerint a legidősebbnek a mezőkövesdi lelet tekinthető, amelyet a büttösi, és végül a szendrői követ. Az első kettő esetében látszólagosan kisebb az időbeli távolság, ám a folytonosságot tekintve a büttösi és a szendrői áll egymáshoz közelebb, hiszen mindkettőben van egy-egy olyan rövidebb – jellemzően egy évtizednyi – időszak, amely felborítja az eloszlás egyensúlyát. A mezőkövesdi ezeknél nagyobb egyenletességet mutat, amely alapján feltételezhető, hogy ennek a kincsnek tartott legtovább a felgyűjtési ideje. Véleményünk szerint ez nem csupán a békésebb időszakkal magyarázható, de felmerül a gyanú, hogy az elrejtő olyan tevékenységet tudott űzni, amely folyamatosabb pénzforgalommal járt. Ez természetesen csupán a lengyel kapcsolatra, eme veretek teaurációjára utal. Mégis, itt figyelhető meg a legnagyobb kibocsátónkénti heterogenitás, míg a büttösi lelet lengyel pénzei nagyrészt Báthori István uralkodásának második feléhez (170 db 1580–1586 között), illetve III. Zsigmond trónra kerülésének első éveibe (132 db 1587-től 1589-ig) köthető. Itt már akár egy sikeresebb évtized gyümölcse is lehetett a kincs lengyel pénzeinek a felgyűjtése. A szendrői éremlelet esetében szinte kizárólag III. Zsigmond uralkodási időszaka jelenik meg teaurációs periódusként, a többi néhány 15. századi és korábbi 16. századi veret szinte csupán kuriózumként értelmezhető. Ezek a „sikeresebb” évtizedek ugyan nem kiálthatók ki szerencsés időszakoknak, olyanoknak, amelyek a büttösi és a szendrői lelet esetében akár kincsképző szereppel bírhatnak, hiszen a büttösi esetében oly sok más verettel együtt kerültek elő a lengyel érmék, illetve a szendrői esetében nem éri el a lelet felét sem a lengyel pénzek csoportja; mégis feltételezhetjük, hogy ezek rövidebb időperiódusban lépték át a magyar–lengyel határt. Természetes ellenérvként merülnek fel azok a datálási problémák, amelyek a kibocsátási és földbe kerülési évszámok között feltételezett – akár sok évtizedes – különbséget vetik fel, ám pont eme megfontolások késztettek minket arra, hogy a záróveretek helyett a – talán túl sokat és sokszor emlegetett – belső kronológiai eloszlást vegyünk megbízhatóbb vizsgálati alapnak. Felmerülhetnek olyan problémák is, amelyek a leletek kiemelésének, kiválasztásának metodikájával kapcsolatosak. Itt hangsúlyoznunk kell, hogy ezen munka csupán három kincset tárgyal, amely számában valóban elhanyagolható például Gedai István összesen 282, a borsodi mikrorégióból is összesen hét leletet feldolgozó munkájához képest.⁹ A célunk az volt, hogy látszólag egy körbe tartozó, mégis különböző kincseket dolgozzunk fel, illetve a már tárgyalt beáramlási hullámokat felfedezzük. A kiválasztásnál tehát nem igazán a publikáltsági és mennyiségi szempontok, sokkal inkább a belső kronológiai eltérések és az ehhez kapcsolódó jellemzők játszottak nagyobb szerepet. Bár az merőben erős és félrevezető lenne, hogy mezőkövesdi, büttösi és szendrői típusú éremleletekről beszéljünk, ám ezek mégis – ha átfedésekkel is – egy-egy kisebb korszakra jellemző kincsek, így tárgyalásuk fontossága véleményünk szerint megkérdőjelezhetetlen.

Összességében tehát elmondható, hogy a leletek statisztikai elemzése olyan folyamatok tüzetesebb vizsgálatát is lehetővé teszi, amelyeket eddig talán a kelletténél kisebb figyelemmel illettünk. Habár az igazi, szintetizáló elméletek talán nem ebben a munkában kereshetők, mégis elmondhatjuk, hogy eme írás talán közelebb visz minket a lengyel pénzek beáramlási folyamatának megértéséhez, a kezdetek pontosabb megismeréséhez. Természetesen a kutatás itt nem állhat meg, a jövőben, magától értetődő módon, a munkát folytatni fogjuk.

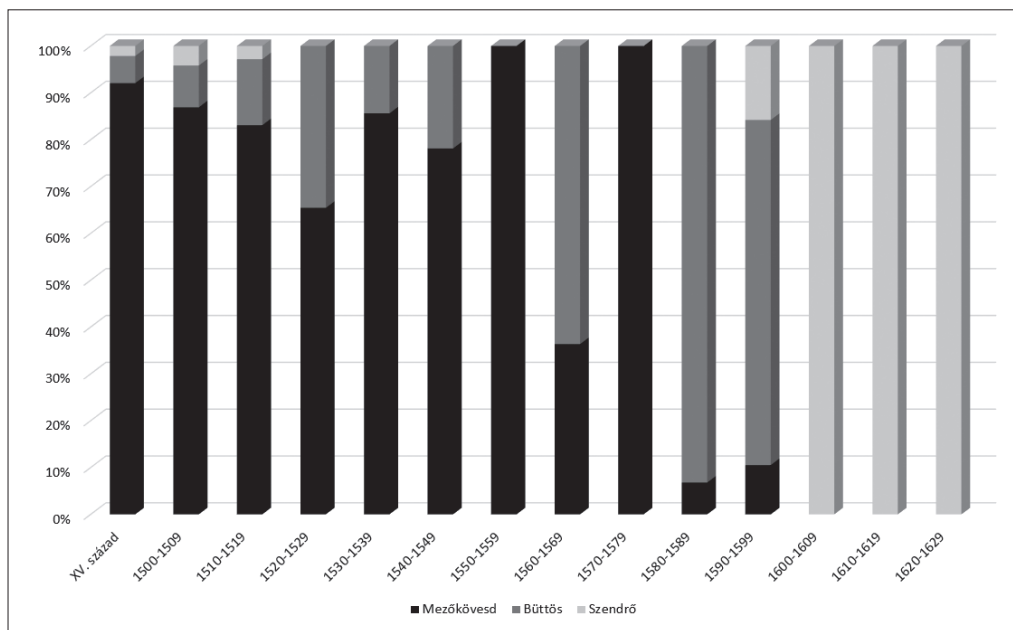
9 GEDAI 1985.

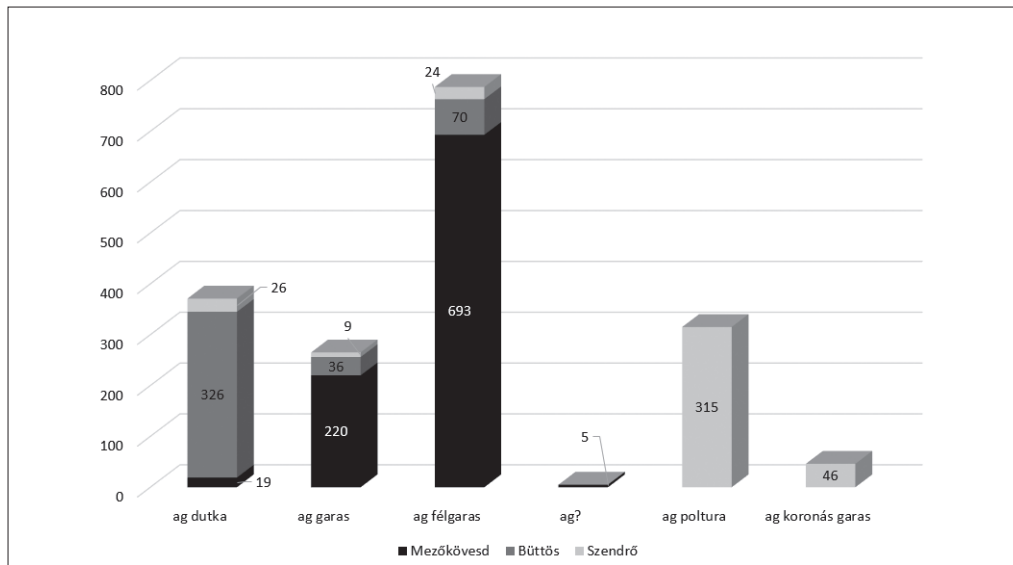
1. diagram. A három lelet XVI. századi pénzeinek évtizedes eloszlása

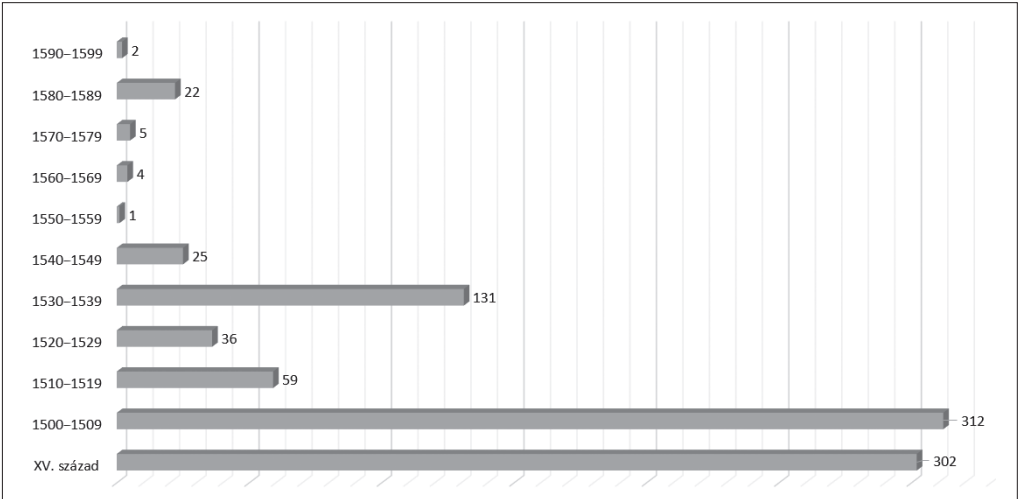
2. diagram. A XVI. századi pénzek kibocsátónkénti megoszlása

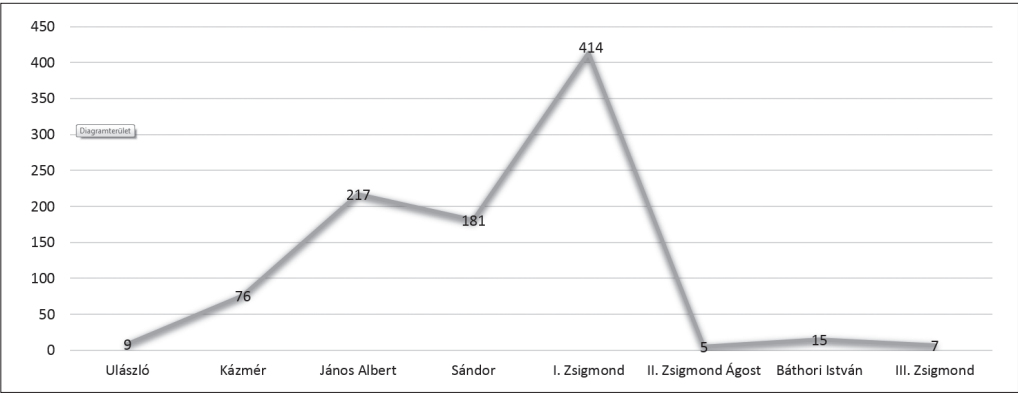
3. diagram. A három lelet értékeinek évtizedek szerint bontott, arányosított ábrázolása

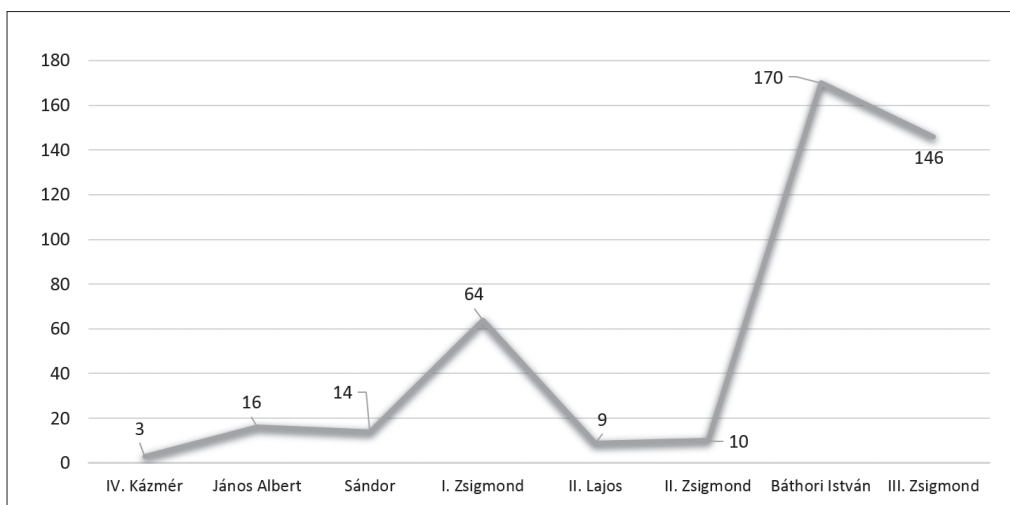
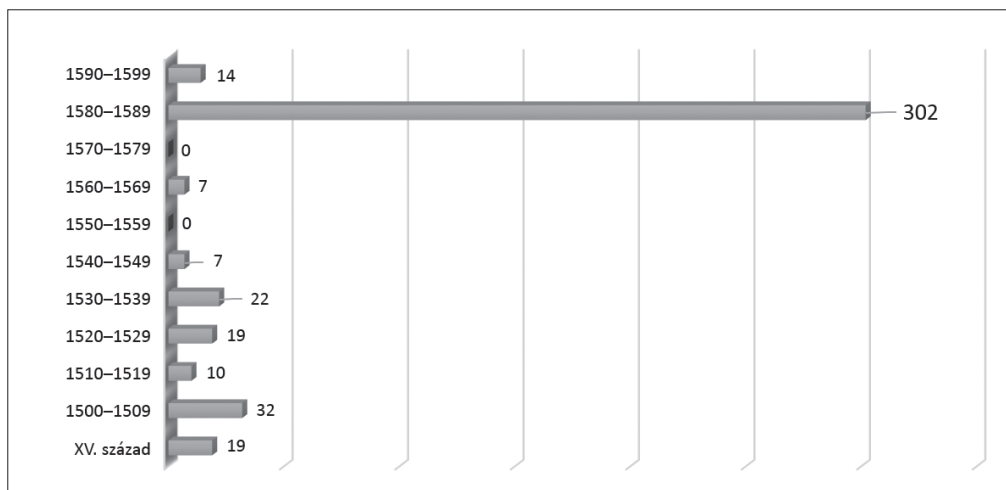
4. diagram. A leletekben megtalálható érmék pénznekem szerinti bontása

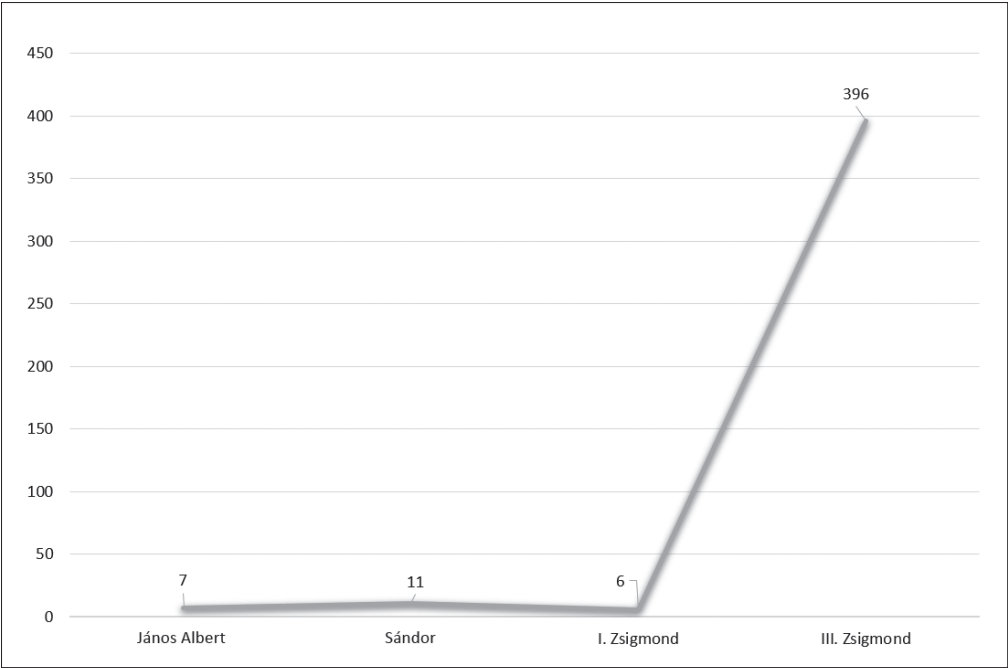
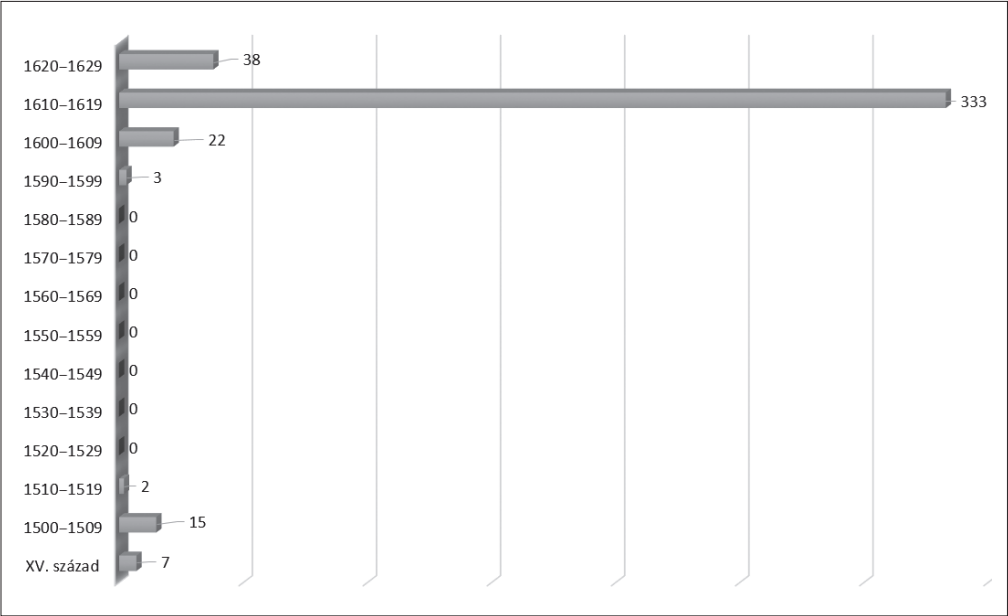
5. diagram. A mezőkövesdi lelet lengyel vereteinek évtizedes bontása

6. diagram. A mezőkövesdi lelet lengyel kibocsátók szerinti bontása

7–8. diagram. A büttösi lelet lengyel pénzeinek évtizedenkénti és kibocsátók szerinti bontása

9–10. diagram. A szendrői lelet lengyel pénzeinek évtizedek és kibocsátók szerinti bontása

Bibliográfia

- CZÖVEK Zoltán (2014): Jagelló Zsigmond lengyel herceg udvari személyzetének jövedelmi réteg-ződése (1500–1501). In: BUHÁLY Attila – ÓBIS Hajnalka – RESZLER Gábor – SZOBOSZLAY György, (szerk.): *Falak és választóvonalak a történelemben: A Nyíregyházi Főiskola Történettudományi és Filozófia Intézete által 2012. november 29–30-án rendezett társadalomtudományi konferencia előadásai*. Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza. 109–126.
- DIVÉKY Adorján (1914): Zsigmond lengyel herceg budai számadásai. In: *Magyar Történelmi Tár* 26. [5. sorozat, 1. kötet]. MTA Történelmi Bizottsága, Budapest. 1–261.
- DRASKÓCZY István (2009): A lengyel só a magyar királyságban a 15. század második felében és a 16. század elején: Szempontok a magyar forint lengyelországi terjedéséhez. In: BESSENYEI József – DRASKÓCZY István (szerk.): *Pénztörténet, gazdaságtörténet. Tanulmányok Buza János 70. születésnapjára*. Mirio Kulturális Bt., Budapest – Miskolc. 111–124.
- GEDAI István (1985): Lengyel pénzek Magyarországon a XVI–XVII. században. In: *Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 22–23. 37–50.
- HUSZÁR Lajos (1969): A lengyel pénzek forgalma Magyarországon a XVI–XVII. században. *Nu-mizmatikai Közöny* (68–69)1. 57–6.

ÚJKOR

DELHAES ISTVÁN ÉREMGYŰJTEMÉNYE

Pallag Márta

Magyar Numizmatikai Társulat

Tanulmányom témájául a numizmatika-tudomány egy olyan területét választottam, amely az elmúlt időkben kevesebb figyelmet kapott. A gyűjteménytörténeti kutatások eddig elsősorban a nagyobb közgyűjteményeinkre, illetve jelentősebb főúri éremgyűjteményekre vonatkoztak – emellett jóval kevesebb szó esett a 19. század elejétől megjelenő, a polgárság körébe tartozó éremgyűjtőkről. A téma alapvető forrásirodalmát két egykorú lajstrom jelenti. Elsőként kell említeni Weszerle József (1781–1838), a Pesti Tudományegyetem Régészeti és Éremtani tanszékének professzorának munkáját, amely terjedelmes kéziratként maradt ránk. Ennek egyik kötetében¹ vázlatos formában lejegyzésre kerültek jelentősebb hazai éremgyűjtőink, köztük számos olyan, aki – hasonlóan Weszerlehez – értelmiségi foglalkozású, polgári származású magángyűjtő volt.² Néhány évvel később Rupp Jakab (1800–1879), a hazai pénztörténet neves tudósa állított össze hasonló felsorolást.³ További forrásműként természetesen jól használhatóak közgyűjteményeink leltárkönyvi bejegyzései és adattári dokumentumai, hiszen alig volt olyan éremgyűjtő, aki ne került volna kapcsolatba – akár csereügylet folytán, akár ajándékozóként vagy eladóként – a Magyar Nemzeti Múzeum vagy a Pesti Tudományegyetem Éremtárával, esetleg a Magyar Tudományos Akadémia Éremgyűjteményével.

A források alapján kirajzolódik a polgárság éremgyűjtési tevékenységének azon vonulata, amely a század utolsó harmadába érve már egyfajta kiteljesedési fázist mutat. A kiegyezés utáni gazdasági fellendülés kedvező időszakának legjelentősebb, polgári származású magyar éremgyűjtője Delhaes István volt, aki Budapesten, 1843. augusztus 19-én született. Bár a személyére vonatkozó életrajzi dokumentumokban nem bővelkedik a kutatás, annyi bizonyos, hogy egyetlen gyermeke és kizárólagos örököse volt Delhaes Miklós vagyonos posztókereskedőnek⁴. Röviddel édesapja halála után Bécsbe költöztek édesanyjával, Lukits Emerentiával, aki itt újabb házasságot kötött Karl Wischnich von Naszód császári altábornaggyal. Az ifjú Delhaes a reáliskola elvégzését követően festőművésznak tanult a bécsi Képzőművészeti Akadémia annagassei épületében.

1 Magyar Nemzeti Múzeum, Éremtár, Kézirat II. 32

2 A jelentősebb, polgári származású gyűjtők között említhetjük továbbá Kiss Ferenc (1791–1859) egyetemi tanárt, Kazay Sámuel (1711–1798) debreceni patikust, Kresznerics Ferenc (1766–1832) sági plébánost, nyelvészt és a szombathelyi líceum tanárát, Hollander Leo (1805–1887) eperjesi éremgyűjtőt, (Lunczenbacher) Érdy Jánost (1796–1871) és Czech Jánost (1798–1854), a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjait, Rupp Jakab (1800–1879) levéltáros, numizmatikust, Szabó János pesti szemorvost (1790–1861), illetve Tauber Károly kassai kereskedőt.

3 RUPP 1841: 10–16; MNM Éremtár Kézirat III.23 (Érdy János kéziratossal jegyzetei Rupp Jakab könyvéhez).

4 Lerakata Pesten, a Váci utca 9. szám alatt, az ún. „Nákó-ház”-ban volt. Vö.: *Hetilap*, (1845) 1(8) 27–79.; Delhaes Miklós végrendelete: Budapest Főváros Levéltára, HU BFL.IV.1002.y 1852.IV.0213.

Delhaes festőpályája az akadémikus festészeti stílus monumentális történeti témákat kedvelő irányzatába illeszkedik.⁵ Tanulmányainak elvégzését követően a Liechtenstein hercegek alkalmazásába állt, mint a hercegi képtár restaurátora. Bár jelentős festői hírnevet nem szerzett magának, de a császárváros pompakedvelő, bohém művészetének jeles tagjaként emlékezetes maradt. Életéről és gyűjteményéről számtalan legenda kering a köztudatban. A visszaemlékezések megegyeznek abban, hogy a visszafogott megjelenésű, de mindig derűs hangulatú Delhaes igen kellemes és művelt úriember benyomását keltette, aki rajongott a képzőművészet, a történelem és a régészet iránt. Műtermét Liechtenstein herceg palotájának Orangerie-jében bérelte. Itt rendezte be dinamikusan gyarapodó régiséggyűjteményét, amely kezdettől fogva vegyes, univerzális képet mutatott. Gyűjtési köre igen sokrétű volt – korszakra és műfajra nézve a lehető legtágabb palettán mozgott. A kollekcióban megtalálhatóak voltak az őskori, az ókori és az újkori tárgyi emlékek, régészeti leletek, képző- és iparművészeti alkotások, fegyverek, hangszerek és kosztümök. Bár mindegyik gyűjtési területen találhatóak igazi ritkaságok és – mai szemmel nézve is – igen becses műtárgyak, de teljességét nézve két gyűjteményi egység emelkedik ki gazdagságával, mégpedig a 18–19. századi rajz- és metszetgyűjtemény, amely ma a Szépművészeti Múzeum gyűjteményét gazdagítja,⁶ valamint az éremgyűjtemény, amely a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárába került.

Az éremgyűjtemény ismertetése

Delhaes éremgyűjteménye Gohl Ödön szerint⁷ nem a műtermében, hanem belvárosi legénylakásában⁸, éremszekrényekben volt elhelyezve. Az éremtári szempontból szakszerűen gyűjtött, tekintélyes kollekció numizmatikai jelentősége tehát azért is kiemelkedő, mert a gyűjtemény egyben maradt, darabjai nem kerültek árverésre, ami oly sok más jelentős éremgyűjtemény esetében megtörtént. Delhaes még kellő időben, végrendeleti úton a teljes gyűjteményét a Magyar Nemzetnek ajándékozta.⁹ A 20 578 darabból álló éremgyűjteményt 1902-ben vette át a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára, és megkezdődött annak beletárolása a Réthy László és Gohl Ödön között megosztott „A”, illetve „B” éremgyűjteményi osztályokba.¹⁰

A korábbi numizmatikai tanulmányok, melyek a Delhaes éremgyűjtemény páratlan gazdagságát méltatják, elsősorban annak méretét, húszezres darabszámát említik. Ennél az adatnál azonban pontosításra szorul az értékelés. Valóban igaz, hogy az Éremtár „A” osztálya összesen 15 628 darabot, a „B” osztály pedig összesen 4950 darabot kapott, de mindkét szám a duplumokkal együtt ér-

5 A budapesti Szépművészeti Múzeum gyűjteménye 14 db festményt őriz Delhaes Istvántól. Továbbá ismeretes egy festménye, amely jelenleg a bécsi Kunsthistorisches Museum Éremtárában, a tárigazgatói iroda falán került elhelyezésre, és az ún. „Missong-kör” négy neves bécsi numizmatikusának (Friedrich Kenner, Franz Trau, Alexander Missong, Edmund Schmiedel) portréját ábrázolja. E festmény azonosításában segítségemre volt Anna Fabiankowitsch, a bécsi Münzkabinett kurátora, akinek szíves közléséért köszönettel tartozom.

6 Szépművészeti Múzeumba került 14 453 db régi metszet és 2683 db rajz.

7 GOHL 1906: 117–122.

8 Schlüsselgasse 2. I. emelet 2.

9 Budapest Főváros Levéltára, kihirdetett végrendeletek. HU BFL VII.9.d.1901.0296.

10 A Magyar Nemzeti Múzeum 1902. évi jelentése. 44.

tendő, továbbá természetesen számos olyan darab is volt, amelyek már eleve – akár több darabbal is –, szerepeltek az éremtári törzsanyagban. Tehát nem haszontalan azokat az adatokat is feltüntetni, miszerint pontosan mennyi éremtani típust tartalmazott a Delhaes-gyűjtemény, és ebből mennyi került be a Nemzeti Múzeum Éremtárának gyűjteményébe. Adattári dokumentumokból tudjuk, hogy azok a duplumnak ítélt darabok, amelyek nem kerültek leltárba, megosztásra kerültek két közgyűjtemény, a Szegedi és a Kolozsvári Múzeum között.¹¹

Az „A” éremtári osztály Gohl Ödönhöz tartozott, aki külön leltárkönyvet nyitott a Delhaes daraboknak.¹² Bejegyzései szerint az éremtípusok összesen 10 674 darabot számlálnak, és ebből a törzsgyűjteménybe került közel 9000 darab. A „B” éremtári osztály Réthy Lászlóhoz tartozott, aki az általánosan használt éremtári leltárkönyvbe iktatta be a Delhaestől származó pénzeket. Összesen 4762 darabbal gazdagodott a gyűjteményi egység, melyből 2787 pénztípus különíthető el. A Delhaes-éremgyűjtemény jellemzését, illetve értékesebb darabjainak felsorolását a hazai numizmatikai szakirodalmak már korábban megadták.¹³ Antik görög pénzeinek gyűjteményi egységének a javát az itáliai, szicíliai, makedón, szíriai, szasszanida, partus és alexandriai sorozatok tették ki. Jelentőségében kiemelkedő egy szürakuszai dekadrachma, valamint két egyiptomi érem a hellenisztikus korból. A barbár veretek között az ókori kelta népességhez tartozó bój törzs aranypénzei a legértékesebbek. A római éremsorozatokból a Gallienus és Salonina pénzeinek gazdag változatait tartalmazó 2600 darabos egység emelkedik ki. Az emlékérmek kollekciójából kiemelkednek uralkodóink veretei (II. Lajostól kezdődően), ezen kívül a 16–17. századi személyi érmek, zsetonok, bányapénzek, számolóbárcák és a kamaratisztek veretei, valamint nagybányai keresztelők, körömöcbányai veretek bibliai jelenetekkel és a Szt. György-érmék impozáns sorozatai. A Habsburg-ház uralkodóinak emlékérmek, valamint a Bécs városához köthető ún. Salvator-emlékérmek, továbbá az 1848-as francia forradalom emlékérmek teljességre törekvő kollekciót mutatnak. A magyar pénzek közül unikálisnak számít II. Ulászló három aranyforint súlyú próbaverete, az erdélyi pénzek közül pedig II. Rákóczi György ezüst próbaverete, melyen öt tallér és nyolc denárbélyeg található, valamint Apafi Mihály félhold alakú, dupla dukát súlyú csegelye. Általában Delhaes egész anyagára jellemző, hogy nemcsak szakértelemmel, pedáns rendszerezéssel és értékcentrikusan gyűjtött, de hangsúlyozottan kifinomult művészi érzékkel gyűjtött kollekcióról van szó, melyben pontosan tetten érhető azon törekvés, amely kifejezetten a magas művészi színvonalon kivitelezett és kiváló tartásfokban lévő, esetenként unikális érmek megszerzésére irányult.

A korszakot meghatározó, példaadó éremgyűjtemények

Kutatásaim alapvető céljának tekintetem, hogy meghatározzam, milyen koncepció szerint, illetve milyen szerzeményezési módszerrel alakult ki az éremgyűjtemény. Előbbiről, tehát Delhaes gyűjteményalakítási elképzeléséről általánosan megállapítható, hogy jól illeszkedik a korszak jelentősebb bécsi éremgyűjteményeinek karakteréhez, melyek vegyes gyűjtési körű kollekciók voltak. Rangjukat hagyományosan az antik éremanyag gazdagsága adta, majd a század közepétől fokozatosan

11 MNM Adattár, 547/1903; 579/1907; 590/1907 és 128/1918.

12 MNM Éremtár, két kötetes leltárkönyvek leltári számai: 38 1984, illetve 39 1984.

13 GOHL 1906: 121; PALLOS 2002: 243–244.

hangsúlyossá vált a középkori pénzek, illetve a kora újkori emlékérmek gyűjtése; elsőként természetesen a nagy értéket képviselő arany- és ezüstpénzek, de nem sokkal később a kisebb értékű váltópénzek gyűjtése is elengedhetlenné vált. Bizonyos számú elsőrangú tárgy birtoklása nélkülözhetetlenül fontosnak bizonyult, továbbá az igényes gyűjtők törekedtek a kollekcióban szereplő sorozatok minél gazdagabb, változatosabb kialakítására. E mellett azt az újszerű jelenséget is érdemes megjegyezni, hogy – ellentétben a korábbi gyakorlattól – a tulajdonosok már nem zárkóztak el gyűjteményük nyilvános bemutatásától.¹⁴

Delhaes szisztematikus műgyűjtési tevékenységének kezdeteit legkorábban az 1860-as évek közepére tehetjük.¹⁵ Ekkor, mint ambiciózus éremgyűjtő, már kétségkívül pontos fogalmakkal rendelkezett arról, hogy miként alakítsa ki kollekcióját, amennyiben kortársai elismerésére törekszik. A nagyratörő gyűjteményalakítási koncepciók alapját elsősorban az a két kiemelkedő jelentőségű, egykor magántulajdonban lévő éremgyűjtemény katalógusa szolgáltatta, amelyekről pontos tárgyleírásokkal rendelkezünk, mivel az éremgyűjtemény darabjai árverezésre kerültek, és e célból készült róluk. Mindkét árverés Bécsben zajlott le, és bár e gyűjtemények darabjai a szélrózsa minden irányába szétszóródtak, a numizmatika-tudomány számára mégis mindez nyereségként könyvelhető el, hiszen megszülettek azok a többkötetes gyűjteményi katalógusok, melyek köztudottan a mai napig érvényes éremtani hivatkozások alapvető szakirodalmait jelentik számunkra. A 19. század negyvenes éveiben, rövid idő leforgása alatt, két olyan monumentális magángyűjtemény került nyilvános árverésre, melyeknek tulajdonosai a Habsburg Birodalmon belül a történeti Csehországból származtak, majd Bécsben éltek, ahol magas rangú udvari hivatalt töltöttek be. 1841–42-ben került árverésre Franz Joseph Freiherr von Bretfeld-Chlumczansky (1777–1839) megközelítően 23 000 éremtípust tartalmazó, bámulatot gazdagságú éremgyűjteménye,¹⁶ majd ezt követte 1845–47 között a hasonlóan impozáns Welzl-gyűjtemény.¹⁷ Leopold Welz von Wellenheim (1773–1848) osztrák udvari tanácsos négy évtizedes gyűjtői tevékenysége során meghaladta elődeinek a többségében tallérokra alapuló gyűjtői szemléletét, és már kisebb értékű pénzek teljes sorozatait is gyűjtötte, korabeli tudós szemlélettel. A gyűjtemény korabeli értékét 57 000 forintra becsülték. A kollekció 8163 görög és 8648 római pénzt, 106 ólombullát, valamint 25 472 középkori és újkori pénzt és érmet tartalmazott.

14 Bár a visszaemlékezésekben Delhaes úgy szerepel, mint zárkózott és tartózkodó gyűjtő, a sajtóanyag tanúsága szerint gyűjteményét több alkalommal is közszemlére tette. Így a német numizmatikusok társulatának harmadik, Bécsben 1883-ban megrendezett ülésezése alkalmából a bécsi pénzverő hivatal termeiben megrendezett éremkiállításon szerepeltek nagy számban a Delhaes-kollekció sorozatai. Majd 1887 májusában, a nagyszabású jubileumi Mária Terézia-évhez kapcsolódva a bécsi numizmatikai társulat által rendezett éremkiállításon szerepeltek a Delhaes-gyűjtemény darabjai. A következő év végén pedig a hasonlóan nagy formátumú Ferenc József uralkodásának 40. évfordulójának ünnepi évéhez kapcsolódó éremkiállítás szervezői között említik Delhaes Istvánt.

15 Magyar Nemzeti Galéria, Adattár, Angyal Béla levele, Ltsz.: 488/1920/2.

16 Verzeichniss der Münzen- und Medaillen-sammlung aus der Verlassenschaft des Herrn Franz Joseph Freyherr von Bretfeld-Chlumczansky, Wien, 1841.

17 Verzeichniss der Münz- und Medaillensammlung des kaiserl. königl. Hofrathes und Mitgliedes mehrerer gelehrten Gesellschaften Herrn Leopold Welzl von Wellenheim. II. Band, Gedruckt bei J. P. Sollinger, Wien 1844.

Továbbá egy harmadik éremgyűjteményt is említenünk kell, amely bár valamivel később került árverezésre, de tagadhatatlanul korának legjelentősebb magángyűjteményének számított, és amelyet Delhaes mint fiatal gyűjtő jól ismert – sőt ez esetben már vásárolt is darabjaiból –, mégpedig Wilhelm Albrecht von Montenuovo herceg (1821–1895) éremkollekcióját. A kollekció gazdag sorozatokkal és kiváló tartásfokú érmeikkel, hangsúlyozottan arany- és ezüstpénzek legszebb és legteljesebb sorozataival rendelkezett az erdélyi, a magyar, az osztrák és az itáliai pénzverés történetéből. A herceg személye, illetve a gyűjteményének sorsa jól ismert a numizmatikusok körében, de az talán kevésbé ismert tény – és Delhaes korai gyűjtői tevékenységével kapcsolatban nem elhanyagolható –, hogy az 1873-as bécsi világkiállítás alkalmával a „képzőművészeti kiállítás” magyar pavilonjának négy éremszekrénye közül kettőben bemutatták a gyűjtemény aranypénzeinek és emlékérméinek sorozatát. A kiállított darabokról a világkiállítás hivatalos katalógusából szerezhettünk pontos adatokat.¹⁸ A „VIII. A” elnevezésű üvegvitrinben Montenuovo herceg 78 darab erdélyi aranypénze és a „VIII. B” szekrényben pedig ugyanennyi magyar aranypénz és arany emlékérem került kiállításra. A herceg káprázatos gyűjteményének látványa természetesen lenyűgöző hatással lehetett mindenkire, aki látta – minden bizonnyal Delhaes is köztük volt. A magyar pavilonban kiállított további két éremszekrényről is érdemes említést tenni, hiszen ezen a ponton át is térünk a kutatási téma korábban említett, hangsúlyos részére, a bécsi éremkereskedők feltérképezésére. Tehát a „VIII. C. szekrény”: középkori dénáraink és dukátjaink szép sorozatai voltak láthatóak időrendben, I. (Szent) Istvántól kezdve Szapolyai Jánosig. Ezen darabok nem egy köz- vagy magángyűjtemény részei voltak, hanem a régiségkereskedő Egger testvérek eladó darabjai. Mind a Montenuovo-gyűjtemény darabjairól, mind pedig a saját anyagukról a lajstromot az Egger cég készítette, továbbá azt is tudjuk, hogy ezen C. szekrény anyagát a kiállítást követően Montenuovo herceg teljes egészében megvásárolta.¹⁹ Végül a negyedik éremszekrényben (IX. számozással) a Kolozsvári Múzeum éremgyűjteményének darabjai voltak láthatóak: az erdélyi dukátok, tallérok és emlékérmek elmaradhatatlan sorozatai.

Bécs éremkereskedői a 19. század második felében

A Delhaes-hagyatékkal az Éremtár gyűjteményébe numizmatikai szakkönyvek is kerültek, ezek között található 21 darab bécsi éremárverési katalógus. E füzetek mint forrásművek igen hasznosak a kutatók számára a császárváros éremkereskedői palettájának rekonstruálásához. Másodsorban pedig azok a numizmatikai folyóiratok cikkei jelentik az alapvető irodalmat, amelyek főként a gyűjtőket érdeklő rövidebb híradásokat tartalmaztak: így az 1865-től megjelent *Wiener Numismatische Monatshefte*, az 1883-tól megjelent *Monatsblatt der Numismatische Gesellschaft in Wien*, illetve az 1890-től megjelenő *Mittheilung des Clubs der Münz- und Medaillenfreunde in Wien*. A források alapján pontos képet alkothatunk az éremkereskedelem fellendüléséről, melynek egyértelmű jelei már a század első felében is érzékelhetőek voltak, majd 1840-ben maga a császári éremtár is árverésre bocsátotta a mintegy 20 000 darab duplum példányait, és emellett sorra követték

18 Officieller Kunst-Catalog. Welt-Ausstellung 1873 in Wien. Zweite vermehrte und verbesserte Auflage. Verlag der General-Direction, Wien, 1873.

19 HENSZLMANN 1875: 139.

egymást a kisebb-nagyobb éremgyűjtemények árverései; így talán nem túlzás kijelenteni, hogy Bécs a virulens éremkereskedelem európai központjának számított. Delhaes éremgyűjteményének jelentősebb gyarapodásait minden bizonnyal szintén azok a bécsi éremárveréseken szereplő darabok jelentették, melyekre sikeresen licitált. Az egyes darabok provenienciájának nyomon követése azonban legfeljebb az unikális darabok esetében lehetséges. Egy kiragadott példára szorítkozva: a híres Montenuovo-gyűjteményből – melyet Adolf Hess frankfurti kereskedő bocsátott árverésre 1880–86 között – az alábbi érmekezt vásárolta meg Delhaes: II. Rákóczi György ezüst próbavere, ²⁰ I. Ferdinánd császár és felesége, Anna királyné unikális portréérme, ²¹ Obeslaus László beszercebányai kántor emlékérmé rövid láncon, ²² Károly Albert bajor választófejedelem és Mária Amália osztrák főhercegnő házasságára kiadott, ötszörös dukátsúlyú emlékérmé, ²³ Wendenstein János selmecbányai főkamaraőr ezüst portréérme, ²⁴ Nikolaus Haunolt portréérme, ²⁵ végül Daniel Moser, Bécs polgármesterének érme. ²⁶ Ez utóbbi – de sajnos egyedüli – esetben az eredeti éremcédula is megmaradt. A nyomtatott fejlécen olvashatjuk a herceg nevét – melyet valószínűleg már az árverést rendező Hess készítetett. ²⁷

Régi pénz és érme már korábban számos, vegyes tárgyi anyaggal rendelkező antikvitás kínálatában megtalálható volt, valamint a pénzváltók, az aranyművesek és ékszerészek is foglalkoztak ezen tárgyak adásvételével. A továbbiakban azonban kizárólag azokat a jelentősebb, cégformában működő és üzlettel rendelkező kereskedőket kívánom bemutatni, akik a 19. század végi Bécsben a numizmatikára szakosodtak. E kereskedők kínálata és üzletpolitikája között olykor jelentős különbség volt, de alapvetően két csoport különíthető el: azok, akik alkalomszerű, nagyobb felvásárlásokra törekedtek, majd a nagyobb profit reményében aukciót tartottak, és azok, akik folyamatos készletfeltöltésre törekedtek, és aukciós katalógusok helyett ún. „Lagerkatalógusokban” tették közzé az eladásra kínált pénzeket és emlékérmeket. A korábbi szakirodalmakban leegyszerűsítve került megállapításra, hogy a 19. századi bécsi éremkereskedelem egyetlen család, cégnevükön az „Egger-testvérek” kezében összpontosult. Valóban ők voltak az egyik legbefolyásosabb szereplői Bécs éremkereskedelmének, azonban korántsem az egyetlenek. Meglepően magas számú cégszerűen működő, speciálisan numizmatikai anyaggal kereskedő cég árulta portékáját Bécsben a 19. század harmadik harmadában. Samuel Egger régiségkereskedése, amely a „Budapester Naturalien- und Antiquitätencomptoir” nevet viselte, az 1860-as években tűnt fel Bécsben. ²⁸ Eleinte elsősorban ásványokkal kereskedtek, melyhez később járultak az „ásatások” egyéb leletei – jórészt a magyar földben talált pénzek. A kereskedelem a budapesti Lloyd palotából költözött Jakob Egger irányítása alatt a bécsi Habsburgerstrasse 1. szám, majd a Herrengasse 5. szám alá. 1865-től 1869-ig

20 MNM Éremtár, ltsz.: 3B.1903.420.

21 MNM Éremtár, ltsz.: Delhaes XI.83. XIV.25.

22 MNM Éremtár, ltsz.: Delhaes I.1320.

23 MNM Éremtár, ltsz.: Delhaes XIV.25.

24 MNM Éremtár, ltsz.: Delhaes I.976.

25 MNM Éremtár, ltsz.: Delhaes XIII.108.

26 MNM Éremtár, ltsz.: Delhaes XIII.154.

27 Ismerünk más éremgyűjteményekben is néhány eredeti, nyomtatott fejléccel ellátott éremcédulát, általában a kereskedő cégmegnevezésével (Pl. Brüder Egger / Wien – Budapest, vagy Adolf Hess / Frankfurt a. M.), de számuk sajnos igen csekély. Vö.: PROKISCH 2016: 33.

28 REITMANN 1946: 92–112.

az éremgyűjtés propagálása céljából Gustav Adolf Egger szerkesztésével adták ki a *Wiener Numismatische Monatshefte* havilapot, amely a numizmatikai kutatók értékes forrásművének számít. Rövid cikkei hűen mutatják be a bécsi numizmatikai élet eseményeit és szereplőit. 1866-ban Gustav Adolf Egger előszavával, a Monatsheft mellékleteként jelenik meg a magyar pénzek árjegyzékkel is ellátott katalógusa. Samuel Egger cégétől függetlenül, 1869-ben jelenik meg a Kärtnering 2. szám alatt a „Brüder Egger” elnevezésű cég. A Brüder szó David és Heinrich Egger neveit takarja, akik már 1859-től Pesten ékszerész- és éremkereskedést vezettek. E vállalkozásból vált ki a bécsi éremkereskedés, melyet a továbbiakban Heinrich Egger vezetett, így David Egger önállóan vezette tovább a pesti üzletet egészen haláláig, azaz 1897-ig. David Egger emellett kiváló ötvös-, illetve aranyműves mesterként szerzett hírt magának.²⁹ Egy további családtag, David és Heinrich Egger unokatestvére, Dr. Leopold Egger is vezetett egy üzletet a Taborstrasse 8. szám alatt, ahol érem-, bélyeg- és kézirat-kereskedéssel foglalkozott.

Amint azt korábban említettem, az Egger család tagjain kívül mások is foglalkoztak Bécsben éremkereskedelemmel. Elsőként Wilhelm Trinkset említhetjük, aki 1841-ben Prágában született és vagyonos gyártulajdonosként vált szenvedélyes és szakértő éremgyűjtővé. Már Prágában foglalkozott éremkereskedéssel, és azt a gyűjtői hozzáállást képviselte, hogy nemcsak a nemesfém-ből készült érmekeket, de a rézpénzek és a kis váltópénzek is fontosak. Bécsi üzletét a Lügecken egyfajta numizmatikai tudós műhelyként és baráti társulatként bátran látogathatták a numizmatika iránt érdeklődők, vásárlóival igyekezett őszinte, baráti kapcsolatot ápolni és az árult darabokról objektív értékeléseket adni.³⁰ Trinksen kívül Joseph Friedrich Wesener sem bécsi származású volt, ő Berlinből telepítette át kereskedését. Azonban ellentétben Trinksszel, Wesener nevéhez jóval inkább a kétes üzleti magatartás társult. Még Berlinben peres ügybe keveredett megbízóival, akiknek az egyes darabokat drágábban szolgáltatva, mint a kikiáltási ár. Ezt azzal magyarázta, hogy az érem valós árába bele kell kalkulálni az aukción reálisan elérhető árat, amely természetesen magasabb a kiindulási, becsült árnál.³¹ Üzlete 1874–79 között a Mayerhofgasse 6. szám alatt, majd 1879-től 1882-ig a Grosse Neugasse 11. szám alatt működött.

Az ifjabb generációt a *Club der Münz- und Medaillenfreunde in Wien* folyóirat alapítói képviselik: Josef Nentwicha numizmatikus és ifjabb Heinrich Cubasch, az éremkereskedő. Cubasch 1849-ben született és a visszaemlékezések szerint első rangú numizmatikus volt, illetve a bécsi Numizmatikai Társulat egyik alapítója. Cubasch elsősorban az osztrák érmészettel foglalkozott. Aukciói 1889-től ismertek. Ezek között szerepel egy igen érdekes, tematikus éremgyűjtemény-árverése, amely talán megmagyarázza azt, hogy miként került Delhaes gyűjteményébe a francia forradalom emlékérméinek teljességre törekvő, gazdag sorozata. 1894 januárjában Cubasch árverezte Dr. Wilhelm Schlesinger gyűjteményét, amely kifejezetten az 1848-as forradalmak korszakára vonatkozó érmekeket és papírpénzeket tartalmazott.³²

Maximilian Wormserről keveset tudunk, a Kärtnergasse 31. szám alatt pénzváltó helyisége volt, de foglalkozott antik arany- és ezüstpénzek adásvételével is. Emil Fischerről szintén csupán annyit, hogy apja ékszerészüzletét vette át, majd azt hamarosan éremkereskedéssé alakította.

29 Rudolf koronaherceg és Stefánia főhercegnő házasságára David Egger készített reprezentatív ajándékékszert. ÚJVÁRI 1929: 212.

30 REITMANN 1946: 107.

31 Uo. 104.

32 Uo. 109.

Ez valószínűleg jobban megfelelt az érdeklődésének – hiszen tudjuk, hogy maga is számottevő éremgyűjteményt alakított ki az évek során.³³ Üzlete sokat költözött: Kärtnerstrasse 45., Kärtnering 1., Kärtnerstrasse 26., Kohlmarkt 8., Wallnerstrasse 1., Schwangasse 4. Aukciót nem rendezett, de több készletkatalógusa jelent meg az általa megszerzett gyűjteményekről, úgymint a Sylva-Tarouka grófnő vagy a Czernin grófok éremgyűjteménye.

Végül két magyar származású éremkereskedőről is tudunk. Az egyikük Kállai Dávid (1859–1929), aki Székesfehérváron született 1857. december 15-én és fiatal éveiben Samuel Egger cégénél állt alkalmazásban, először Budapesten, majd Bécsben. Kereskedelmi iskolát végzett, majd a mineralógia iránt érdeklődött, de midőn a naturáliák gyűjtése kezdett kimenni a divatból, üzleti megfontolásból átképezte magát az éremtani ismeretekre. Önálló üzlete először az Asperngasse 2. szám alatt, a *Haus des Hotel Europa* épületében működött. Később, 1892 novemberétől a Klostergasse 2. szám alatt Trinksszel társult, és egy évig közösen vezették az üzletet. Ezután a Gluckgassén, később a Lobkowitzplatz 3. szám alatt működött az üzlete. Aukciót nem rendezett, de két alkalommal adott ki katalógust a készletéről. Egyik legjelentősebb szerzeményének Waldstein gróf gyűjteménye számított.³⁴ Szintén magyar származású volt Walla Ferenc, aki Budapesten, egy orvos fiaként született 1856-ban, és 1886-ban költözött Bécsbe. A Wipplinger Strassén pénzváltó üzletet nyitott, de mivel kevés sikerrel működött, úgy döntött, hogy éremkereskedést nyit a Plankengasse 4. szám alatt. Készletének katalógusát ismerjük. 1902-ben már a Friedrichgassén állt az üzlete, majd 1907-től a Mülkerbasteion. Nagy tudású, univerzálisan képzett numizmatikus volt, s emellett kiváló érzékű, megbízható kereskedő. Több szerencsés üzletet kötött, megszerzett számos értékes magángyűjteményt, valamint felszámolásuk után megszerezte az Egger, a Wormser és a Cubasch cégek maradék készleteit.³⁵ Talán nem meglepő módon az éremkereskedők egyre intenzívebb tevékenysége nem kizárólag előnyökkel járt a gyűjtők számára. Az 1890-es évek elejétől egyre nehezebb volt magánemberként az aukciókon való vásárlás. Ennek oka a kereskedők egymással szövetkező magatartása, az egyes darabok egymás készletei közötti cirkuláltatása – és ezáltal az árak magasán tartása – volt. E jelenséget igazolja a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának részeként az Éremtárban elhelyezett numizmatikai szakkönyvtár aukciós katalógusai közül az a példány is, amelyet Cubasch kereskedő adott ki 1893 áprilisában.³⁶ Érdekessége, hogy – a korszakból megőrzött aukciós füzetek között egyedülállóként – a margókon kézírással jegyzeteléssel van ellátva. Tehát az egyes árverési tételek leírása mellett szerepelnek a tényleges leütési árak, továbbá a vásárló személy neve. Jól látható, hogy számos esetben maga Cubasch szerepel mint vásárló a saját árverésén. Továbbá gyakran olvashatóak a jól ismert kereskedőnevek: Walla, Trinks, Fischer és Egger, illetve csak ritkábban a magángyűjtők, mint Delhaes István, Arnold Luschin von Ebengreuth vagy Bertold Willner.

33 A kora újkori emlékérmek tekintetében kiemelkedően gazdag Fischer-gyűjtemény 6501 darabját a müncheni éremkereskedő, Otto Helbing árverezte el 1910. május 9-én. Lásd Auktions-Katalog enthaltend Münzen und Medaillen des Mittelalters und der Neuzeit sowienumismatische Bibliothek: Nachlass des Herrn Emil Fischer, Wien. Öffentliche Auktion: 9. Mai 1910, München 1910.

34 REITMANN 1946: 106

35 Uo. 111.

36 Auction-Verzeichnis enthaltend jenen Theil der nachgelassenen Sammlungen des sel. Herrn Ignaz Spöttl welcher nicht in das Eigenthum des Kaiserlichen Museums in der Stadt Wien übergang, sowie der Goldmünzen-Sammlung der Mutter der verstorbenen, der Frau Walpurga Spöttl in Wien. Verlag von H. Cubasch, Wien, 1893.

Összegzésként tehát megállapítható, hogy Delhaes István a 19. század második felében Bécsben a legjobb helyen volt céljai megvalósításához. A város régiségkereskedői tálcán kínálták számára a pazarabbnál pazarabb darabokat, elég volt csemegéznie a bőséges kínálatából. Mindez számottevő változást jelentett a korábban jellemző beszerzési lehetőségektől, hiszen amíg a 18–19. század fordulóján a gyűjtők hosszadalmas levelezésekbe bonyolódtak egy-egy kollekció megszerzése érdekében, addig a 19. század végén már a darabok felkutatását jellemzően nem a gyűjtő, hanem a kereskedők összefonódó hálózata végezte. Tanulmányom rövid áttekintés arról, hogy a rendelkezésre álló szakirodalom alapján mit lehet tudni a Delhaes István éremgyűjteményéről, illetve a 19. század végének Bécs központú éremgyűjtői közegéről. Írásom korántsem nevezhető teljesnek, inkább további kutatások kiindulópontja lehet – bízom benne, hogy ismereteink e témára vonatkozóva a későbbiekben tovább fognak bővülni.

Bibliográfia

- Auction-Verzeichnis enthaltend jenen Theil der nachgelassenen Sammlungen des sel. Herrn Ignaz Spöttl welcher nicht in das Eigenthum des Kaiserlichen Museums in der Stadt Wien überging, sowie der Goldmünzen-Sammlung der Mutter der verstorbenes, der Frau Walpurga Spöttl in Wien. Verlag von H. Cubasch, Wien, 1893.
- Auktions-Katalog enthaltend Münzen und Medaillen des Mittelalters und der Neuzeit sowie numismatische Bibliothek: Nachlass des Herrn Emil Fischer, Wien. Öffentliche Auktion: 9. Mai 1910, München, 1910.
- Officieller Kunst-Catalog. Welt-Ausstellung 1873 in Wien. Zweite vermehrte und verbesserte Auflage. Verlag der General-Direction, Wien, 1873.
- Verzeichniss der Münzen- und Medaillen-sammlung aus der Verlassenschaft des Herrn Franz Joseph Freyherr von Bretfeld-Chlumczansky, Wien, 1841.
- Verzeichniss der Münz- und Medaillensammlung des kaiserl. königl. Hofrathes und Mitgliedes mehrerer gelehrten Gesellschaften Herrn Leopold Welzl von Wellenheim. II. Band, Gedruckt bei J. P. Sollinger, Wien, 1844.
- Verzeichniss verkäuflicher Münzen aus der fürstlich Montenuovo'schen Münzsammlung. Österreich, Adolf Hess, Frankfurt a. Main, 1882.
- Die ungarischen Münzen des Fürstlich Montenuovo'schen Münzcabinets sowie die südslavischen Münzen. Adolf Hess, Frankfurt a. Main, 1886.
- GOHL Ödön (1906): Delhaes István emlékezete. *Numizmatikai Közlöny* (5)4. 117–122.
- HENSZLMANN Imre (1875): A bécsi 1873. évi világ-tárlatnak magyarországi kedvelőinek régészeti osztálya. In: *Monumenta Hungariae Archaeologica. Magyarországi régészeti emlékek*. II. kötet. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- PALLOS Lajos (2002): Az Éremtár. In: PINTÉR János (szerk.): *A 200 éves Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményei*. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest. 222–275.
- PROKISCH, Bernhard (2016): *Die Sammlung von Bergbauepochen des Karl Ritter von Ernst. Veröffentlichungen des Instituts für Numismatik und Geldgeschichte*. Bd. 17. Österreichische Forschungsgesellschaft für Numismatik, Wien.

REITMANN, Karl (1946): Der Münzhandel in Österreich. *Numismatische Zeitschrift* 71. 92–112.

RUPP Jakab (1841): *Numi Hungariae hactenus cogniti*. I. Budae.

ÚJVÁRI Péter (szerk.) (1929): *Magyar Zsidó Lexikon*. Budapest. 212.

ELFELEDETT KINCSEK A SZEGEDI RÉGÉSZETI TANSZÉKRŐL: EGY ÉRMEGYŰJTEMÉNY REVÍZIÓJA

Pórszász Anna

SZTE BTK Régészeti Tanszék

A gyűjtemény története

A trianoni békeszerződést követően, az 1872-ben alapított kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem átköltözött Szeged városába, így a régészeti intézet is áthelyezte székhelyét a Tisza-parti városba. A szegedi régészeti oktatás a Pósta Béla által létrehozott régészeti iskola hagyományait követte. Az intézet vezetője, Buday Árpád és munkatársa, Banner János ennek a régészeti iskolának a tanítványai voltak. Az elméleti oktatás mellett kihangsúlyozták a gyakorlat fontosságát. Kolozsvári mintára indítottak egy folyóiratot, *Dolgozatok a Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből* címmel. Megindultak az ásatások Banner János vezetésével, valamint a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Intézetének régészeti gyűjteménye és azon belül az érme-gyűjtemény létrehozása is erre az időszakra tehető.¹ Jelen dolgozat ennek az érme-gyűjteménynek történetéről és revíziójáról számol be, amely még most is tart, és az eddigi eredményeinket foglalja össze röviden.

1. kép. A tanszéki érme-gyűjtemény jelenlegi kiné-zete (a szerző felvétele)

¹ <http://regeszet.bibl.u-szeged.hu/index.php/tanszekunk/tanszekunk-tortenete/> (Letöltés ideje: 2018. december 22.). Bővebben Buday Árpád életéről és munkásságáról: PINTÉRNÉ-NAGY 2017: 20–26.

A folyamatban lévő revízió csoportmunkában folyik, amelyet Biró Annamáriával ketten kezdtünk meg, és a szegedi Régészeti Tanszék több hallgatója is becsatlakozott a munkálatokba. Noha a gyűjtemény revízióját több fronton kezdtük meg, azonban így is rengeteg munka előtt állunk még. A dolgozat első felében a tanszéki érmegyűjtemény történetét, majd ezt követően a gyűjtemény érmeanyagát mutatom be. Ez utóbbi esetében még csak részeredményeink vannak, ugyanis a revíziót még nem fejeztük be.

A leltárkönyv is jól mutatja, hogy egy újonnan megalakult gyűjteményről van szó, amelyet Szegeden hoztak létre. Buday Árpád 1924 májusában költözött át Kolozsvárról Szegedre, és ez év szeptemberétől kezdte meg oktatói munkáját is. Az első leltárkönyvi bejegyzés 1924. október 31-én íródott, amely azt mutatja, hogy Buday Árpád szegedi jelenléte előtt nem számolhatunk a gyűjteménnyel. Erre Banner János is utal emlékiratában: „Se könyvtár, se gyűjtemény nem volt.”²

A gyűjtemény létrehozásának elsődleges célja a régészeti képzés gyakorlati oktatási alapjának biztosítása volt. Pósta Béla nyomán Buday Árpád is „a numizmatikát tartotta az archaeológus legjobb iskolájának”.³ Az összesen 11 501 tételből álló gyűjtemény és éremtár kezelése szorosan összekapcsolódott, a leltárkönyvük is közös volt. A teljes tár anyagának közel felét érmék és papírpénzek tették ki. A leltárkönyvi bejegyzések szerint az érmék döntő többségét az 1924 és 1936 közötti időszakban vették nyilvántartásba. Ebben az időszakban Buday Árpád volt a régészeti intézet vezetője. Buday az intézetnek saját gyűjteményéből is adományozott, és kiemelkedő szerepe volt az érmék rendszerezésében is; ez jól látható a leltárkönyv oldalain. Buday 1937-es halálát követően már csak 1940-ben leltároztak érmét, holott régészeti leleteket egészen 1952-ig vettek fel a nyilvántartásba. A rendelkezésre álló adatokból úgy tűnik, hogy Buday halálát követően kevesebb figyelmet szenteltek az éremtárnak az intézményben. Erre utal például, hogy ugyan 1937 júliusában új kincsleletek kerültek a gyűjteménybe, azonban ezeket nem leltározták be.

Ha az egykori régészeti intézet munkatársainak emlékiratait böngésszük, hiába nagy az érdeklődés az érmék és a pénzek iránt, egyetlen utalást sem találunk az intézeti éremtárról. Banner János a szegedi múzeum éremtárát évtizedekig kezelte, azonban az intézet gyűjteményéről egyetlen egyszer sem emlékezik meg. Ő is törekedett a gyűjtemény gyarapítására, azonban az érdeklődési körét elkerülte az intézeti érmegyűjtemény, inkább az ásatásokkal foglalkozott. Hiába nem számolt be Banner a gyűjteményről, a leltárkönyv lapjain rögzítették adományait, így nem kezelte ugyan, de figyelt a diákok oktatására, és a tanszéknek adományozott értékes darabokat.

A II. világháború legvégén Banner János irányításával a teljes intézeti gyűjteményt lemenekítették az Egyetem utcai épület pincéjébe.

Az ország területén meg-megismétlődő légitámadások óvatosságra kényszerítettek. Bár [lakásom] az épület első emeletén volt, nem a magam dolgaimak biztonságba helyezésére gondoltam, hanem a legfelső (ÜL) emeleten lévő intézet dolgaira, amit hosszú évek alatt a semmiből tettünk jelentékeny intézménnyé. Ami a könyvekkel együtt tudományos érték volt, leköltöztettük az intézeti pincébe, a raktár-

2 JANKOVICH 1990, 56.

3 A Magyar Királyság *Ferencz József Tudományegyetem Archaeológiai Intézetéből* címmel megjelent folyóirat 1937-es kiadásában Buday Árpád halálát követően egy megemlékezést (Im memoriam) adtak ki. Ennek szerzője ismeretlen. (DOLGOZATOK 1937: 4).

helyiségünk polcaiból összeszerelgetett állványokon helyeztettünk el mindent és az egyébként széles ablakot is úgy befalazztattuk, hogy csak egy téglányi szellőztetőt hagytunk rajta szemben egymással.⁴

Ugyan Banner itt sem említi, hogy az érme gyűjteményt is leköltöztették, de feltehetően a többi lelettel együtt az érmék is a pincébe kerültek.

Az 1940-es évek második felében, Pósta Béla másik tanítványa, Roska Márton vezette a szegedi régészeti intézetet. Rövid ideig munkatársai voltak Korek József és Banner János is. Roska szintén kötődött az érmékhez, mivel Pósta 1903-tól maga mellé vette a régészeti és érmészeti intézetben. Ebből az időszakból azonban nincsenek információink az érme gyűjteményről. Korek egyetlen mondatnyi utalásából következtethetünk arra, hogy a gyűjteményre kevés figyelmet fordítottak ebben az időszakban: „Nem sokat törődtem a megmaradt régészeti gyűjteménnyel Szegeden, nehezen jöttem ki Roska Mártonnal.”⁵

Az 1950-es években, Roska Márton bebörtönzése után, a szegedi régészeti intézet megszűnt, és gyűjteménye jogutód nélkül maradt. Erre az időszakra tehető, hogy a gyűjtemény anyagai összekeveredtek, és egyes darabjai elvesztek. Az 1970-es években törekedtek ugyan a gyűjtemény rendszerezésére, de ez nem járt sikerrel.

A 80-as évek elején Nagy Ádám a szegedi múzeumban azt a feladatot kapta, hogy a környező múzeumok érmeanyagát gyűjtse be és alakítsa ki a Móra Ferenc Múzeumban egy éremtárat a környező gyűjtemények anyagának beolvasztásával. Ennek hatására 1980-ban az egykori régészeti intézet érme gyűjteményét is beszállították a Móra Ferenc Múzeum éremtárába. Ennek ellenére az egykori szegedi intézet érme gyűjteményének revíziója nem valósult meg. Nagy Ádám maga is vallja, hogy ez az érme gyűjtemény egy lehetetlen küldetés, mivel rengeteg darab található benne, és ahogy fogalmazott: „káosz” az állapota a gyűjteménynek. 2016 májusában kapta vissza a szegedi Régészeti Tanszék a gyűjteményt. Ez év szeptemberében kezdtünk neki a munkálatoknak, azonban a lényegi munka csak a következő év elején kezdődött meg. Biró Annamáriával elsőként a leltárkönyv teljes anyagát digitalizáltuk: a leltárkönyv 4979 érmét tartalmaz. Ezt követően a gyűjtemény érméit kezdtük el rendszerezni, felmérni. Célunk az volt, hogy a szekrényben található összes érméről készítsünk egy adatbázist, amelyben szerepel a gyűjtemény jelenlegi darabszáma. Ennek az adatbázisnak elkészülése folyamatban van, azonban nagyban megnehezítette a munkát, hogy maga a szekrény sokkal több érmét tartalmaz, mint a leltárkönyv. Ezt tovább nehezíti az a tény is, hogy az érmék sok esetben nem megfelelően vannak csomagolva, jórészt dobozokba szórva minden információ nélkül, vagy leltári számok nélküli zacskóba helyezve kerültek elhelyezésre.

A gyűjtemény tartalma

A leltárkönyvben kevés utalást találunk a leltárba vett érmék gyűjteménybe történő beérkezésének módjáról. Erre vonatkozóan a szegedi régészeti intézet iratanyagában találunk jó adatokat, az iratanyag digitalizálása folyamatban van. A leltárkönyvben szereplő érmék döntő többsége ajándékként került be, magánszemélyektől, múzeumoktól, iskoláktól is kaptak érméket. Vétel kevesebb

⁴ JANKOVICH 1990, 188.

⁵ KOREK 2000, 487.

számban van a leltárkönyvben feljegyezve: összesen négy alkalommal vásároltak. Ez a négy vétel és tizenöt ajándék nem fedi a valós adatokat, mivel több esetben nem említi a leltárkönyv, hogy kitől és milyen módon érkeztek az adott leletek. Ásatási anyagból is ismerünk érméket, egy őskori edénytöredék leltári számához két érmét is hozzárendeltek. Ezen érmék a régészeti gyűjtemény anyagában nem találhatók meg.

Amit tudunk, hogy a tanszéki gyűjtemény jelenleg ismert érméinek száma, amelyeket beazonosítottunk: 965 darab. Ebben nincsenek benne azok az érmék, amelyek ömlesztett állapotban vannak a szekrényben, valamint a kincsleleteket sem számoltuk még hozzá. Az érmegyűjtemény anyaga mind időben, mind térben széles kiterjedésű. A legkorábbi érmék a római korra tehetők (Hadrianus [117–138], Domitianus [72–96] korára), míg a legfiatalabb példányok egészen a 20. század első felére datálhatók (Szlovákia 1921, Buday Árpád ajándéka). A gyűjtemény dél-amerikai (Brazília, Argentína, Chile) és kínai pénzeket is tartalmaz. Fellelhetők benne az Árpád-kori Magyarország uralkodóinak pénzei, mint II. Andrásé (1205–1235) vagy IV. Bélaé (1235–1270), de a vegyesházi királyok és a Habsburg-uralkodók érméi is jelen vannak. Jelentős mennyiségben képviseltetik magukat az oroszországi cári érmék: I. Miklós (1825–1855), valamint a Német Római császárság érméi is (Mária Terézia [1740–1780], II. Ferenc [1780–1790]).

A leltárkönyv számos értékes érmével is rendelkezett korábban, azonban ezek mára nem lelhetők fel a szekrényben, ezt annak ellenére is meglehet határozni, hogy sok érme még csak ömlesztett állapotban van, mert például egy II. Lajos-aranyforint is hiányzik, amely minden bizonnyal szemet szűrt volna, ha még meglenne. Ezen kívül nincsenek meg a kelta pénzek sem, amelyek szintén nagy értéket képviseltek, valamint a teljes papírpénzállománynak nyoma veszett, utóbbiak már az 1980-as múzeumba költözéskor sem voltak meg.

A Móra Ferenc Múzeumból a gyűjteménnyel együtt visszakerült iratokból kiderül, hogy a leltárkönyvön felüli érméket a tanszék 1937 júliusában kapta meg, és ezek kincsleletekként kerültek a gyűjteménybe. A Magyar Királyi Főfémjelző és Fémbevéltő Hivatalban iktatva voltak, valamint a Nemzeti Múzeum adattárában is feljegyezték őket. Összesen 22 leletegyüttesről számolt be a Móra Ferenc Múzeum listája. A Fémbevéltő Hivatal kimutatásait, és a Nemzeti Múzeum listáit összeegyeztetve azonban az látszik, hogy csak 21 érmekincsről van szó.⁶ A szekrény tartalmazott továbbá érméket, amelyek Tiszaug lelőhelyről származnak, és összevetve a Nemzeti Múzeum adattári adataival, két éremlelettel számolhatunk, amelyek a tanszék tulajdonában van jelenleg. Ugyan egyelőre hiányosnak tűnik, mivel az eredetileg 255 és 282 darabot tartalmazó kincsleletek érméinek egy része valószínűleg jelzés nélkül, s jelenleg dobozokba szórva lapulhat. Ezeknek azonosítása még folyamatban van, így nem tudjuk megmondani, hogy összesen hány érme hiányzik a két együttesből. A két együttes döntő többségében I. Lipót (1658–1705) királyhoz köthető. Előkerülésük bizonytalan. Továbbá a 21 kincslelet jelenlegi pozíciója, teljességének meghatározása is a jövőbeni feladatok közé tartozik.

6 A Móra Ferenc Múzeum listájában tévesen egyik kincs kétszer szerepel, két különböző néven. Ez azzal magyarázható, hogy a kimutatások, amelyeket az érmegyűjteményekkel együtt adtak át az intézetnek, kézzel íródtak, így félreolvashatták a lelőhely nevét, mikor a listát készítették.

2–3. kép. 10. századi kínai és 2. századi római pénz a gyűjteményből (a szerző felvétele)

Eddigi tevékenység és célok

A leltárkönyv digitalizálását követően a gyűjtemény jelenlegi állapotának felméréséhez egy adatbázist hoztunk létre, amelybe felvihetjük a szekrényben megtalálható érméket. További céljaink közé tartozik, hogy a jelenleg meglévő érmék és a leltári könyvben szereplő érmék adatbázisát összeegyeztessük, és egységes képet kapjunk az érmegyűjtemény veszteségéről, valamint jelenlegi nagyságáról. Ezt követően az eddig be nem leltározott érmék bejelentése és az összes érme újrahatározása lenne a cél. Fontosnak tartjuk, hogy a gyűjtemény később az eredeti pozícióját visszakapja, tehát az oktatásban használható legyen. Ennek érdekében célunk, hogy – minél több diákot bevonva ebbe a munkába – újra felmérjük a tanszék érmegyűjteményét, továbbá az írásos adatokat, amelyek eddig nem álltak a rendelkezésünkre, összeszedjük és hasznosítjuk. Összességében elmondható, hogy rengeteg munka áll előttünk, de a megkezdett folyamatok is azt bizonyítják, hogy a gyűjtemény számos jelentős mennyiségű és értékű kincsleltel és leletegyüttessel rendelkezik: ezek a későbbiekben fontos kiegészítő elemei lehetnek a szegedi Régészeti Tanszék oktató tevékenységének.

Köszönetnyilvánítás

Jelen tanulmány nem jöhetett volna létre Pintér-Nagy Katalin (SZTE BTK Régészeti Tanszék) nélkül, aki jelenleg is hasznos tanácsaival segíti a gyűjtemény revízióját. Köszönettel tartozom Tóth Csabának a Nemzeti Múzeum adattári anyagainak átadásáért, Nagy Ádámnak a szívélYES szóbeli tájékoztatásért. A tanszék diákjainak, akik segítettek a munkát, kiemelve közülük is Biró Annamáriát, aki szabadidejében, és azon felül segítette munkámat. Végül, de nem utolsósorban köszönettel tartozom Révész Lászlónak, hogy a gyűjtemény revízióját rám bízta.

Bibliográfia

- BUDAY Árpád (1937): *Dolgozatok a Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Archaeológiai Intézetéből* 13. 1–24.
- JANKOVICH B. Dénes (1990): *Békés – Kolozsvár – Jászberény – Szeged. Banner János emlékiratai 1945-ig*. Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból 15. Gyula.
- KOREK József (2000): *Életem s korom*. Irodalmi hivatkozásokkal és jegyzetekkel ellátta: Anders Alexandra és Kőhegyi Mihály. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. *Studia Archaeologica* 6. 469–499.
- PINTÉR-NAGY Katalin (2017): Egy „római provinciális régész” a Dél-Alföldön. Buday Árpád, a szegedi Régészeti Intézet alapítója. *Szeged városának folyóirata* 20–26.
- RÉGÉSZETI TANSZÉK, Szegedi Tudományegyetem: <http://regeszet.bibl.u-szeged.hu/index.php/tanszekunk/tanszekunk-tortenete> (Letöltés ideje: 2018 december 22.)

NŐÁBRÁZOLÁSOK A BANKJEGYEKEN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A MAGYAR BANKJEGYGRAFIKÁKRA

Tőreki Milán

ELTE BTK Történeti Intézet, Budapest

Szerencsés helyzetben vagyok, hiszen a munkám, a pénzek világa, egyúttal a hobbim is. Pénzváltóként számos helyen jártam a világban, így közvetlen interakcióba kerülhettem a legkülönbözőbb régi és új érmékkel és bankjegyekkel. Többször volt abban a kitüntetésben is részem, hogy numizmatikai szakértőként meghívtak tévéműsorokba, vagy éppen az internetes sajtó keresett meg különböző pénzváltási és numizmatikai praktikák kapcsán. Az ilyen interjúk mindig ugyanoda futottak ki, ugyanazzal a kérdéssel találtam szembe magamat: mégis, hová tűntek a nők a magyar bankjegyekről? Sosem tudtam érdemi választ adni, hanem találgatásokba bocsátkoztam, mivel semmilyen hazai vagy nemzetközi szakirodalomban nem kaptam erre választ. Ennek hatására fogadtam meg, hogy utánajárok ennek a kérdéskörnek, és lehetőleg általános érvényű válasszal, elképzeléssel állok elő.

Ez a konferenciaelőadás csak egy szelete annak a tervezett, hosszú munkának, amellyel az egész világra kiterjedő bankjegyforgalmat és bankjegygrafikát szeretném bemutatni. A közölt térképek száma bővülni fog, ahogy az anyagok feldolgozása és a kutatás előrehalad.

Rövid bankjegy-történet

Véleményem szerint, azoknak, akik a numizmatikának azon részével foglalkoznak, amely ikonográfiai szempontból vizsgálja a pénzeket, vagy azt elemzik, hogy az adott érme és bankjegyeknek milyen propagandahatásuk van, mindenképpen külön kell választaniuk az érmét a bankjegyeiktől. Nem célszerű egy tanulmányban, egy előadásban egyszerre bemutatni őket, hiszen a két tárgytípus alapvető módon különbözik egymástól. Mind az érme, mind a bankjegy a numizmatikának mint történeti segédtudománynak a tárgya, viszont az érme kisplasztikai alkotás, a bankjegyek pedig grafikai művek, amelyek más eljárásból és más technológia alapján készülnek. Maga a numizmatika kifejezés a „nomizmatikosz” szóból származik, amely olyan személyt jelölt, aki a pénz készítésének, fejlődésének és forgalmának történetével foglalkozik. Káplár László igyekezett leírni a numizmatikának mint tudománynak a tárgykörét; szerinte további húsz tudományterülettel áll kapcsolatban a pénztudomány.¹ Gyakran hangoztatjuk, hogy a pénzek tökéletes lenyomatai az adott kor/ország társadalmának, gazdaságának és politikai irányvonalának. Gondoljunk csak bele abba, hogy ha elutazunk egy távoli országba, általában azzal kezdjük utazásunkat, hogy igyekszünk az adott ország készpénzét beszerezni, hogy megérkezve az adott országba, legyen pénzünk legalább a taxira, amely elvisz a szálláshelyünkre! Ha ez sikerül, akkor akarva-akaratlanul megvizsgáljuk a beszerzett címleteket, és már kialakul egy képünk arról az országról,

¹ KÁPLÁR 1984: 252–253.

pedig még nem jártunk ott. Egy korábbi kutatásomban azt próbáltam prezentálni, hogy egy olyan modern korban született ország, amely nem rendelkezett hosszú történelmi múlttal, hogyan használja fel a pénzverését arra, hogy magának történelmet csináljon. Viszont, aki a pénzek társadalomra és a propagandára gyakorolt hatását vizsgálja, annak előtte meg kell vizsgálnia azt is, hogy az adott ország készpénzforgalmát többségében a bankjegyek vagy az aprópénzek teszik ki. Például a 20. század előtt a legtöbb országban értelmetlen a bankjegyek motívumainak a társadalomra gyakorolt hatását vizsgálni, hiszen a többségi lakosság azokban az időkben szinte alig találkozott bankjegyekkel, esetleg csak a kisebb címletekkel. Az kézenfekvő viszont, hogy a bankjegyek esetében lényegesen nagyobb felület áll a bankjegygrafikusok és a kibocsátó hatalom rendelkezésére, hogy üzenetüket közvetítsék a lakosság és a világ felé. Viszont a papírpénz története, ellentétben a pénzermékkével, nem az ókorig nyúlik vissza. Az első értékként használt papírok a 7. században, Kínában jelentek meg. A közforgalmú papírpénzek helyett ezek inkább értékpapírokra hasonlítottak. Európában az első papír szükségpénzek az Ibériai-félszigeten jelentek meg a 13. században. A közforgalomra szánt első tulajdonképpeni bankót Európában, Svédországban jelentették meg 1656-ban, a Bank von Stockholm kiadásában.² A papírpénzekkel közel egy időben jelentek meg a női díszítőelemek. Szerepeltették őket háborús harcosként, nimfaként, gondoskodó anyaként, csábító karakterként, kemény munkát végző parasztlányként, nemzeti hősként – és néha egyszerűen csak gyönyörű nőként. Mindezen variációk között azonban lehetőségünk van számos esetet megkülönböztetni. Abban a tekintetben még különlegesebb e téma, hogy a bankszektor tipikusan férfiszakma volt a történelem folyamán, sőt a legtöbb bankjegytervező és -vénnök szintén férfi volt, tehát ezek az ábrázolások egy férfiközpontú, férfiszemléletű világlátást tükröztek. E tekintetben érdekes és enyhén ironikus, hogy a nők ábrázolását gyakran az erő és a hatalom szimbolizálására használták; egy olyan társadalmakban, ahol a nőknek minimális hatásuk volt a pénzkérdésekre, mind háztartásbeli, mind szakmai értelemben.³

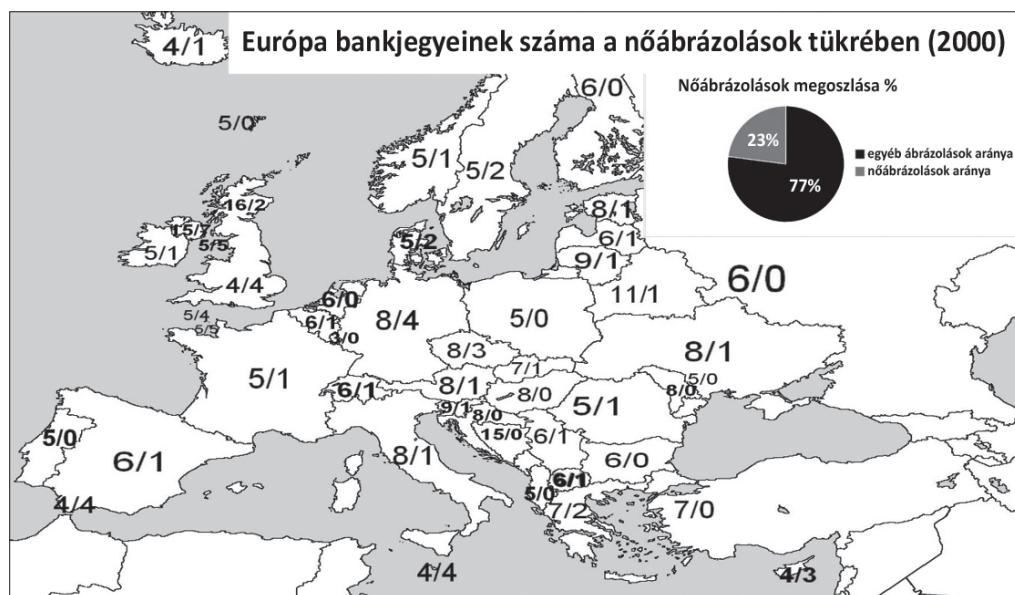
Nemzetközi trendek

Magyar forint bankjegyeinket jelenleg sem díszítik női alakok, női portrék és női történelmi személyek. A sajtó ezzel foglalkozó része ezt hajlamos egyfajta hiányosságként kezelni, mintha ez is elmaradottságunkat bizonyítaná Európa többi, elsősorban nyugati országaihoz képest. Ezért azzal kezdtem, hogy megnézzem: vajon az európai bankjegyhasználatban, bankjegygrafikákban milyen arányban szerepnek nők? 2002-ben a közös valuta bevezetésével egységesült a részt vevő országok bankjegytervezése; rajtuk kívül további 7 ország használja saját fizetőeszközként az eurót a világban. Mivel a jelenleg is használt forint bankjegyeink első elemei 1997-ben jelentek meg a forgalomban, ezért, többek között, az első vizsgálati évem 2000-re esett, hogy lássam: az új forintos bankjegyek kibocsátásával egy időben, de még az euró bevezetése előtt milyen arányú volt a női motívumok szerepeltetése a bankjegyeken. Ennek prezentálására saját térképet és grafikont hoztam létre. A térképen minden országra odaírtam, hogy hányféle bankjegy van forgalomban (bal szám), és azt is, hogy ebből a darabszámból mennyi az, aminek a fő díszítő elemei között találunk nőket (jobb szám). Törekedtem a lehető legmagasabb fokú pontosságra, ezért minden kiadott, hasz-

2 KUPA 1960: 10–11.

3 HEWITT: 1995: 56.

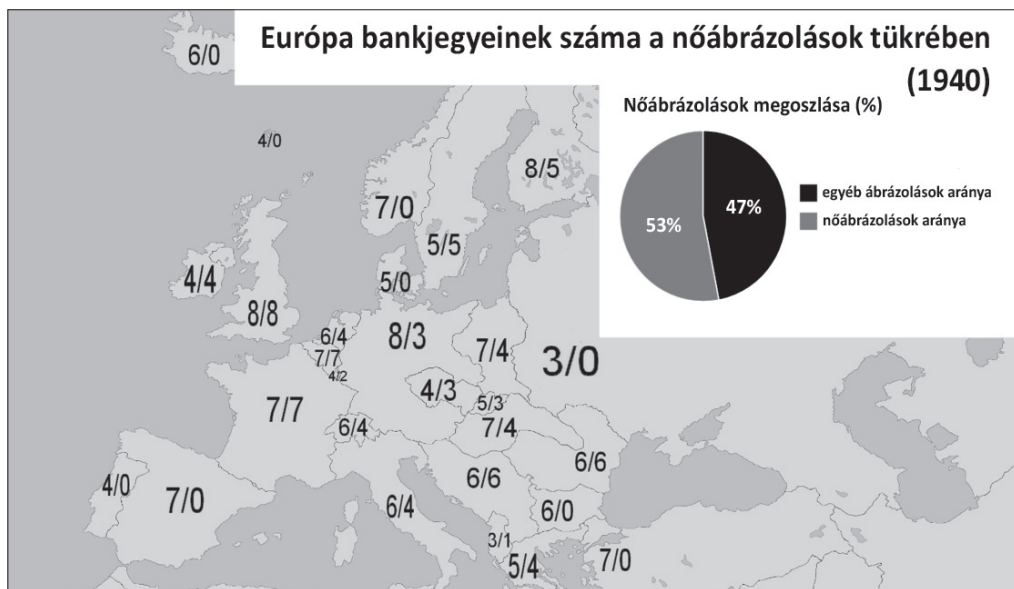
nálatban lévő bankjegyet igyekeztem térképre vinni, olyanokat is, amelyeket nem önálló ország bocsájt ki. Ezen elgondolásból kerültek térképre Transznyiszttria, a Man-sziget, a Csatorna-szigetek (Guersey és Jersey) Gibraltár és a Feröer-szigetek bankjegyei is. A térképről jól leolvasható, hogy nemcsak hazánkban nulla a női ábrázolások száma, a közép-kelet- és kelet-közép-európai régióban számos ország hasonló mintát mutat, de Nyugat-Európában is találhatunk nőket mellőző bankjegysorozatokat (Hollandia, Portugália, Luxemburg). Általában megállapítható, hogy csupán egy vagy kettő egy adott bankjegyszériában azon bankjegyek száma, amelyek női ábrázolásokkal bírnak. Érdekes kitérni azonban arra is, hogy a térképen láthatunk kimagasló elemszámú bankjegyszériákat: például Bosznia-Hercegovina esetében 15 különböző bankjegy, vagy éppen Észak-Írország esetében 16. Ezen számok mindkét esetben történelmi sajátossággal magyarázhatók. Bosznia-Hercegovina esetében mind a szerb, mind a horvát többségű területek bocsájthatnak ki saját grafikával címleteket, amelyeket kölcsönösen elismernek és elfogadnak az ország egész területén. Észak-Írország esetében, csakúgy, mint Skócia esetében van egy olyan banki sajátosság, hogy több bank (szám szerint három) rendelkezik jegybanki jogokkal, így kiadhat bankjegyeket, amelyek törvényes fizetőeszközök az ország területén. Ez megháromszorozza e két országban a címletek számát. Németország volt az első, ahol tudatosan odafigyeltek arra, hogy a nők és férfiak egyenlő számban szerepeljenek a bankjegyeken. A térkép alapján összességében megállapítható, hogy a magyar arány nem tér el kirívóan az európai trendtől. A bankjegyek megszámlálásánál segítségemre voltak az MRI Bankers' Guide to Foreign Currency valutatájékoztató könyvek, amelyek az adott évben a világon forgalomban lévő bankjegyekről közölnek adatokat.⁴ 314 darab bankjegyet számláltam, ebből a számból 72 bankjegy volt az, amely női ábrázolásokkal bír, ez a teljes bankjegyállomány 23%-a. Ezt az arányt nagyban javítják a brit korona területeinek bankjegyei,

1. ábra. Európa bankjegyeinek száma a nőábrázolások tükrében (2000). A szerző munkája

hiszen ott (Skóciát és Észak-Írországot leszámítva) szinte minden bankjegyet II. Erzsébet portréja díszít. Ez kihat Gibraltár, a Man-sziget és a Csatorna-szigetek bankjegygrafikáira is. Sokat gondolkodtam, hogy nem torz-e esetleg így a női ábrázolások aránya, hiszen II. Erzsébet mint uralkodó evidens, hogy a bankjegyeken szerepel. Hogy a vizsgált évben éppen női uralkodó van ezen a területen, ez csupán szerencsés véletlen. Viszont, ha megnézzük a kortárs európai alkotmányos monarchiákat, akkor láthatjuk, hogy Hollandiában és Dániában is királynő ült a trónon, ennek ellenére mégsem szerepeltetik őket a bankjegyeken. A brit területeken amúgy is nagy hagyománya van női motívumoknak, elég a Britannia-ábrázolásra gondolunk, amelyet díszítőmotívumként 1694 óta használ a Bank of England: ez számos bankjegy mellett egyébként a pénzverésben is kedvelt elem.⁵

Ugyanezt a vizsgálódást megtettem 1940-es dátummal is. Szembetűnő, hogy ekkor többségbe kerülnek azok a bankjegyek, amelyeken nő a központi díszítőmotívum. Számos országban a teljes bankjegysor egészét a női tematika uralja: Románia, Jugoszlávia, Franciaország, Belgium, Nagy-Britannia és Írország. Összesen 149 darab bankjegyet számoltam össze, ebből központi női ábrázolás 79 darab volt, tehát a teljes vizsgált bankjegykészlet 53%-a. A bankjegyek összegyűjtéséhez a Krause Publications, Standard Catalog of World Paper Money vaskos katalógusait használtam, amelyek a képi ábrázolás mellett a bankjegyek paramétereit és gyűjtői áraikat is tartalmazzák országokra lebontva.⁶ Ezek a kilencvenes évektől napjainkban is a folyamatosan frissülő és kiadott katalógusok közé tartoznak. Az ekkori bankjegysorban pedig az 1, 2, 5, 10 pengős bankjegyeken figyelhetünk meg női alakokat. Az 1941-es keltezésű 20 pengős, majd az 1943-as keltezésű 100 pengős hasonló elv alapján jelent meg. A forgalomba soha nem kerülő papír 50 filléresen is jobb

2. ábra. Európa bankjegyeinek száma a nőábrázolások tükrében (1940). A szerző munkája

⁵ HEWITT: 1995: 5.

⁶ PICK 1994.

oldalon egy női arcot figyelhetünk meg. A pengőrendszernek ezen időszakának női ábrázolásai többségében Horváth Endre nevéhez köthetők. A korabeli pengők grafikájának megtervezése, metszése és rajzolása többségében az ő munkájának eredménye. Horváth Endrét családi kapcsolatok fűzték Balassagyarmathoz, ahová gyakran járt Budapestről. Szerelmese volt a falusi életnek, a népművészetnek, és az ideális magyar nőt itt vélte felfedezni, a Balassagyarmat közeli palóc aprófalvas vidékben. Erre utal Horváth több írása is: „Népünk lelkének alkatát legromlatlanabbul falusi népünkben találjuk meg.” (...) „Az a magyar iparművész, ki még saját fajtáját sem ismeri, kell, hogy hosszabban tanulmányozza népünk mindennapi életét, ünnepét, verejtékes munkáját, a lelkében rejlő monumentalitást, szokásait, filozófiáját, megőrzött keleti tulajdonságait és népművészetét.”⁷ Egyébiránt a bankjegykutatás szempontjából ez az időszak az egyik legjobban kutatható és nyomon követhető, hiszen a legjobban dokumentált, illetve a legtöbb modellt név szerint ismerjük, többségében tudjuk, hogy hogyan kerültek kapcsolatba Horváth Endrével. Döntő többségében a bankjegyeken szereplő nőket Horváth különböző palóc ünnepeken, hétköznapi dolgos életükben pillantotta meg, amikor átutazott az adott falvakon. Bizton állítható, hogy a palóc hölgyek felülreprezentáltak a teljes magyar bankjegytörténetben. Vannak azonban Horváth Endre esetében is kivételek. Az 1936-os keltezésű 10 pengős előoldalon szereplő női alakhoz egy pesthidegkúti lakos, Böle Mária ült modellt. A lány a Pénzjegynyomdában dolgozó édesapjához járt be, és az ott használt géprongyokat szállította mosásra. Miután az apa beleegyezett, hogy a lánya „pénzmodell” legyen, a 10 pengős bankjegy forgalomba került, és az akkor 20 éves Böle Mária személye körül óriási érdeklődés kerekedett. Sokan fogadásokat kötöttek, hogy valóban ő látható-e a tízpengősön. Voltak olyan elképzelések, hogy valójában egy Habsburg hercegnő állt modellt. A Magyar Nemzet 1939-ben pedig pályázatot hirdetett: „Ki ez a nő, akiért milliók rajonganak?” címmel. A vitát végül az *Est* című lap oldotta fel: riportot készítettek Böle Máriával, akit sokan házassági ajánlatokkal bombázták ezután.⁸

3. ábra. 2 pengős bankjegy elő- és hátoldal

7 Ács – Vas 2016: 8.

8 LEÁNYFALUSI 1987: 23–25.

Ha leíró módon megtekintjük a korabeli pengőket, egyértelműen látható az adott kor jellege: a „magyar faj” tökéletes ábrázolására törekednek, igyekeznek ezt fiatal lányokon, anyákon (lásd 1940-es keltezésű 2 pengős⁹) keresztül bemutatni, akiknek viselete általában azonos. Igyekeznek hangsúlyozni a magyar néplélek rurális jellegét. Ez számunkra elsősorban furcsának hangzik, de ennek értelmezésénél figyelembe kell vennünk, hogy 1940-es években készültek ezek az alkotások, abban az európai légkörben, amelyre az általános jobbratolódás volt a jellemző. Ez a kor tudománytörténeti szempontból az antropológia, a néprajz és a fajkutatás virágkora. Érdeemes belelapozni a korabeli esztétikai szakirodalomba, hogy átérezhessük a kor narratíváját. Erre talán a legjobb példa Rózsa Miklós 1943-ban kiadott könyve, amely a *Művészet és szépség* címet viseli. Ebben többek között így ír a faji és nemzeti szépségről: „Embertanilag a magyar nő középmagas, puha, hajlékony formákkal; a haj rendesen sűrű, az arcszín általában sötét, a szemöldök keskeny, a szem is sötét ugyan, de világos tekintetű. A homlok ívelt, az orr egyenes, a száj rajza szabályszerűen szép.”¹⁰ Ezután a világ számos nációjáról ír tárgyilagos, általánosító megállapításokat.

4. ábra. Szlovák 50 koronás bankjegy 1940-ből

5. ábra. Ír bankjegy

Ha megvizsgáljuk a kor bankjegygrafikáit, meglepő hasonlóságokra lelhetünk. A teljesség igénye nélkül mutatok meg néhány jellegzetes példát, amely bizonyítja, hogy ez a fajta ábrázolásmód, motívumrendszer a korabeli Európában kedvelt trend volt. Ha a szlovák bankjegyeket megtekintjük, egy az egyben visszaköszön a Horváth Endre-féle bankjegysorozat. A népviseletbe öltöztetett fiatal lányok ábrázolásának jellegzetes példája a szlovák 50 koronás 1940-ből. De nagyon hasonló ábrázolásokkal találkozunk a jugoszláv és a román bankjegyek esetében is. Érdeemes egy pillantást vetni a román 2000 lejes bankjegyre: mint a magyar 2 pengős esetében, itt is megjelenik a vidéki anya a gyermekével. Ami érdekes, hogy ez egyáltalán nem közép-kelet-európai jelenség, hanem egész Európára jellemző stílusirányzat volt. A 1940-es évekbeli francia bankjegynyomtatás ugyanazt a mintát követi majdnem mindegyik címletén. Tehát a bankjegykalkitók elsődleges feladata, amint láttuk ezt a magyar példák esetében is, az volt, hogy reprezentálják azt az elsősorban női alakot, amely leginkább reprezentálja az adott ország identitását, és az adott „faj” jellegzetes mintapéldánya lehet. Ebbe a sorba illik az Ír Szabad Állam bankjegykészítése is. Az angol-ír szerződést követően az Ír Szabad Állam kormánya felkérte John Laveryt, aki korának elismert festője volt,

9 RÁDÓCZY – TASNÁDI 1992: 312.

10 RÓZSA 1943: 196.

hogy készítsen a leendő ír bankjegyekhez egy olyan portrét, amely leginkább visszaadja az ír identitást és az ír nép jelképe lehet. Laverynek felesége, Hazel Lavery állt modell, aki szintén festőművész volt. 1928-ban jelentek meg az első, Lady Laveryvel díszített bankjegyek, amelyeken Hazel tradicionális női öltözetben mereng egy hárfán könyökölve. Az 1970-es évekig voltak forgalomban az ilyen típusú bankjegyek, de a későbbi szériák is megőrizték Lady Lavery örökségét, mivel a bankjegyek vízjelébe szintén az ő portréja került. 2002-ben Írország is azon országok között volt, amelyek elsőként vezették be az eurót. Az egységes euróbankjegy-kép bevezetésével pedig végleg eltűnt a forgalomból a tradicionális ír női motívum.

Magyar hagyományok

Ha a magyar bankjegyek 20. századi történetét vizsgáljuk, a nőábrázolások tükrében különleges periodicitásra lehetünk figyelmesek. 1892-ben megjelenik az Osztrák–Magyar Monarchia új fizetőeszköze, az aranyalapú korona; ha megtekintjük a koronabankjegyek grafikai hátterét, akkor láthatjuk, hogy néhány kivételtől eltekintve csak női alakok díszítik ezeket a bankjegyeket. Az ábrázolt női modellekről keveset tudunk, többségüknek kilétét a feledés homálya fedi jelenleg. Viszont az ír példához hasonló „szerelmi szálból eredő modellálás” a Monarchia esetében is előfordult, mégpedig az 1902-es keltezésű 1000 koronás bankó esetében. A pénzen látható női arcképet Heinrich Leffer grafikusművész későbbi feleségéről, Mina Wiesmüller operaénekesről mintázta. Wiesmüller asszony még egyszer szerepelt: a 10 ezer koronás bankjegy, melyet a Monarchia felbomlását követően használtak néhány hónapig.¹¹ Egyébiránt a Monarchia fennállása alatt összesen 60 féle Wiesmüller tervezte bankjegy került forgalomba. Ebbe természetesen nincsenek beleszámolva az egyéb pénztári utalványok vagy éppen a birodalmi kincstárjegyek. A bankjegyek tervezőit és rajzolóit (akkori szokásnak megfelelően) néhány tisztviselőn kívül senki sem ismerhette, ezáltal elvált a bankjegy az alkotójától, és csak évtizedekkel később derült ki egy-egy alkotó kiléte. Ebből is adódhatott, hogy az akkori birodalom legmegbízhatóbb nemzetéből, az osztrákból kerültek ki a bankjegyek rajzolói, kivitelezői. Kettő eset ismert, amikor más nációjú volt a művész. Egyetlen magyarként Hegedüs László volt az, aki tervezett forgalomba kerülő bankjegyet a Monarchia számára. Ez az 1902. január 2-i keltezésű 100 koronás volt, aminek egyik oldala német, míg másik oldala magyar feliratú volt.¹² A magyar oldalon a mezőgazdaság allegorikus megnyilvánulása, míg a német/osztrák oldalon az ipar stilizált ábrázolása látható, férfialakok formájában. Ennek magyarázata a Monarchia gazdasági szerkezetében keresendő.

Az első világháború okozta gazdasági nehézségek, majd a háborúból vesztesként való kikerülés súlyos problémákat okoztak a gazdaságnak, amely természetesen kihatott a bankjegyforgalomra is. Egyrészt megnőtt a forgalomban lévő bankjegyek aránya, mivel a nemesfém és színesfém érmék jórészt kikerültek a forgalomból, állandó volt az aprópénzhiány; ennek egyik kiváltó oka az volt, hogy a lakosság teaurálta, mivel általános volt a bizalmatlanság a bankjegyek iránt, így igyekeztek az értéket fémpenzekben felhalmozni.¹³ Másrészt a megnövekedett bankjegyszámmal együtt járt

11 Női modellek a magyar bankjegyeken. <http://www.szon.hu/noi-modellek-a-magyar-bankjegyeken/3170449> (letöltés ideje: 2018. október 25.).

12 KUPA 1965: 61–64.

13 MOLNÁR 2011: 138.

az egyre olcsóbb és egyszerűbb kivitelezés, tehát a bankjegyek egyre silányabb minőségűek lettek. Az 1918–1919-es zűrzavaros időszak tovább rontotta a bankjegyek kivitelezését. A Monarchia utolsó bankjegyeit Budapesten nyomtatták, ezek voltak az ún. fehér pénzek. A fehér pénz elnevezés a 25 és 200 koronás papírpénzek korabeli köznapi nevére utal – így is szembeállítva ezeket az ún. kék pénzekkel, az Osztrák–Magyar Bank háború előtt bevezetett bankjegyeivel. Ezeknek a papírpénzeknek csak az egyik oldalukon volt képnyomat, a másikat üresen („fehéren”) hagyták vagy hullámvonallal díszítették. A jobboldali propagandagépezet előszeretettel látta el ezeket a bankókat különböző felülbélyegzésekkel, amelyek demoralizálni szándékozták az ezt használó közönséget. Az alábbi felülbélyegzések terjedtek el: „Ilyen papírért harcoltok ti”; „Te csaltál meg, nem én téged”; „Ezt nevezik a pestiek pénznek!”; „Vakulj, magyar”! A fehérpénzek baloldalán látható női portrét pedig több esetben maszkírozták át zsidót szimbolizáló alakká.¹⁴

1920-ban viszont elindul a Horthy-féle konszolidációs időszak, amelynek célja a 1918–1919-es időszak zűrzavaros forradalmainak a lezárása, felszámolása, a tulajdonviszonyok és a régi rend helyreállítása, a gazdaság beindítása és az antanthatalmak által is elismert legitim magyar kormány felállítása volt. Ennek eleme volt, többek között, a királyság visszaállítása és Horthy Miklós kormányzóvá választása. Az új hatalom megszilárdítása természetesen új bankjegyek megjelenését eredményezte. Itt ki kell arra térni, hogy a bankjegy szó használata nem pontos, sőt hibás, mivel a Magyar Nemzeti Bank vagy az Osztrák–Magyar Bank nem működött ebben az időszakban, így ezeket a pénzeket nem bankok adták ki. 1924. június 24-én alakul meg a Magyar Nemzeti Bank, addig a papírpénzeket államjegyeknek nevezhetjük. Az új államjegyeket az 1921. évi XIV. törvény értelmében felállított Magyar Királyi Állami Jegyintézet hozta forgalomba. A bankjegyeket kezdetben a zürichi Orell Füssli gyártotta (leszámítva a csekély értékű 20 és 50 filléres, 1, 2, 10 és 20 koronás címleteket, melyek itthon készültek egyszerű nyomdatechnikával), majd az újonnan felállított Pénzjegynyomda megvásárolta a kliséket és a technikát, és innentől fogva Magyarországon készültek a bankjegyek. Tárgyalások folytak az Amerikai Egyesült Államok pénzjegynyomdájával is, de Svájc mint semleges ország előnyösebb választásnak bizonyult, továbbá a szállítási határidő kedvezőbb volt a svájci cég esetében.¹⁵ A növekvő címletű pénzjegyek mérete is egyre nagyobb lett, így végül újraméretezték a papírpénzeket: 1923-tól azonos megjelenéssel, de jelentősen kisebb méretben kerültek forgalomba. Az államjegyek tervezője Helbing Ferenc volt, aki 1910-ben megalapította az Iparművészeti Főiskola grafikai szakosztályát. A fent már említett Horváth Endre, illetve a későbbi forintbankjegyek egyik tervezője, Nagy Zoltán is a tanítványa volt. A modern alkalmazott grafika kialakításában kiemelkedő érdemeket szerzett. 1919 és 1923 közötti keltezéssel összesen 23 címletű korona kialakítása fűződik a nevéhez. Összességében ő a legtöbb magyar papírpénzcímletet (közel 45 típust) tervező művész.¹⁶

A még az Osztrák–Magyar Banktól örökölt, rossz emlékeztető bankjegyeket új bankjegyek váltották fel. A könnyű, „nőies” grafikai alkotásokat felváltották a magyar államiság legkiemelkedőbb személyiségei, akikhez a nemzeti nagyság képzete volt köthető. Az 50 koronást II. Rákóczi Ferenc portréja, a 100 koronást Mátyás király, az 500 koronást Árpád fejedelem, az 1000 koronást Szent István, az 5000 koronást „Hungária” mellképe, a 10 000 és 25 000 koronást pedig *Patrona Hunga*-

¹⁴ ADAMOVSZKY 2009: 109.

¹⁵ MOLNÁR 2011: 151–152.

¹⁶ ADAMOVSZKY 2006: 247.

riae díszítette. Jól értelmezhető az egyértelmű üzenet: az új magyar kormány a hétköznapiak elengedhetetlen kellékével, a pénzzel (ez esetben a papírpénzekkel, mivel ebben az időszakban a készpénzforgalom jelentős részét a bankók tették ki) üzenete, hogy a kaotikus forradalmi évek után ismét egy erős, dicső magyar királyságot szeretne kialakítani. 1923 második felére az infláció ismét nagy méreteket öltött, a megjelenő új, nagycímletű bankjegyek kivitelezésükben lényegesen egyszerűbb, motívumrendszerükben pedig közönségesebb külsőt kaptak. Az 50 000 és 100 000-es címleteket egy egyszerű női mellkép (gróf Nemes Margit) díszítette, az 50 0000 és 1 000 000-os címletek elkészítéséhez egy Bécsből hozott kliséet használtak, ami szintén egy „anonim” női portré volt.¹⁷

1924-ben megalakul a Magyar Nemzeti Bank, 1927. január elsejétől pedig kötelezővé vált az új fizetőeszköz, a pengő, amely már európai viszonylatban is értékes valutának számított. Ezzel a lépéssel vége lett a koronarendszernek Magyarországon, ami egyet jelentett az infláció megállításaival. Az államjegyeket ismét bankjegyek váltották fel. 1927-ben 1 pengő 12 500 koronát ért. Az új bankjegyeket ismét neves államférfiak uralták, az 1926-os keltezésű pengősor mellőzi a női portrékat. Az 5 pengőst Széchenyi István, a 10 pengőst Deák Ferenc, a 20 pengőst Kossuth Lajos, az 50 pengőst II. Rákóczi Ferenc, a 100 pengőst pedig Mátyás király díszíti. 1927-ben jelenik meg az 1000 pengős, amely előlapján az aradi emlékmű Hungária feje, a hátoldalán pedig Benczúr Gyula „Vajk megkeresztelése” című képe látható.¹⁸ Tehát ismét egy hasonló váltás figyelhető meg, mint az 1920-as évek elején a magyar korona esetében. A pengő közel negyedévszázados időszakának végkifejlete közismert: a második világháború végén a különféle okok (a háborús készülődés kiadásai miatt meglazult költségvetési fegyelem, a közvetlen háborús kiadások, a hatalmas pusztítás, a szovjet Vörös Hadsereg fedezet nélküli hadipénz-kibocsátása, majd a háború utáni, egyesek szerint mesterségesen gerjesztett áruhiány) miatt meginduló hiperinfláció során teljesen elvesztette az értékét. A pengő 10¹⁶%-os havi inflációs rátája ma is tartja a rekordot, 2008-ban a zimbabwei dollár 10¹⁰%-kal megközelítette, de nem érte el a magyar hiperinfláció mértékét. A világon valaha kiadott legnagyobb címletű bankjegy továbbra is a magyar százmillió bilpengős bankjegy, amely száztrillió (10²¹) pengőnek felelt meg, viszont forgalomba már nem került.¹⁹ A gazdasági romlás és az infláció ismét megváltoztatta a bankjegyek küllemét. Az 1945–1946-os inflációs pengők tervezője szintén Horváth Endre volt, viszont népviseletbe öltözött, idealisztikus nőábrázolásait felváltották az egyszerűsített női ábrázolások. 1946-ra, Kossuth Lajost leszámítva, eltűntek a neves államférfiak a pengő bankjegyeiről, és egyszerű, hétköznapi női modellek kerültek ismét előtérbe. 1945-ben még az 1925 előtti, a lipcsei Giesecke und Devrient cég által készült nyomólemezeket is munkába állították 1945-ben. Ezek alapján készültek el az 500, 1000 és 10000 pengősök 1945-ben.²⁰

Szakmai körökben már 1946 legelején belátták, hogy a pénzügyi stabilizáció csak új pénznem bevezetésével valósítható meg. 1946 augusztus elsejétől Magyarország törvényes fizetőeszköze a forint lett. Egy ideig vita folyt az új valuta nevééről, a forint mellett felmerült például a tallér is. A bankjegyek megtervezésére ismét Horváth Endrét, a pénzjegynyomda grafikusát kérték fel. A tallér név komolyságát az is mutatja, hogy Horváth Endrének is készültek tallér bankjegyterveze-

17 LEÁNYFALUSI – NAGY 2006: 44–67.

18 RÁDÓCZY – TASNÁDI 1992: 258.

19 *A legnagyobb hiperinflációk a világon*. https://www.aranymagyarorszag.hu/hirek_a-legnagyobb-hiperinflaciok-a-vilagon_1548

20 RÁDÓCZY – TASNÁDI 1992: 256, 264–267. old.

tei 1946. januári és 1946. májusi keltezéssel.²¹ 1946-ban csak kettő forintcímlet került forgalomba, a 10 és a 100 forintos, amelyeket gyenge ofszetnyomtatási technikával készítettek. Az MNB Főtanácsának a levéltári anyagai is bizonyítják azt, hogy ezeket a bankjegyeket ideiglenesnek szánták, ennek magyarázata a gyenge technológia, illetve az, hogy nem készültek köztes címletek a 10 és a 100 forintos között, ami nehezítette a mindennapi készpénzforgalmat, mert nagyon hiányoztak a 20 és 50 forintos bankjegyek.²² A bankjegyek rajzolatára jellemző volt a háború után való újjáépítés allegóriája: a 10 forintoson egy kalapácsos ipari munkás, míg a 100 forintoson egy mezőgazdasági női munkás látható. A 10 forintos bankjegyre Pfeffer Mihály, a Pénzjegynyomda gépmeistere állt modellt, míg a 100 forintos női alakját Tőkés Jánosné Várszegi Gizella nyomdai berakónő, betanított munkásról mintázták. A politikai ideológiai hullám szimbólumainak, a sarlónak, a kalapácsnak, valamint a búzakalásznak a szerepeltetése már megmutatkozik a bankjegyeken. Az 1946. június 3-i keltezésű 100 forintos volt eddig az utolsó bankjegy Magyarországon, amely női portréval volt dekorálva. 1947. július 15-től bankjegyek jöttek ki. Ezeket a papírpénzeket már kifinomultabb megjelenés és igényesebb nyomdatechnika jellemezte: az árnyaltos alapnyomat finom rajzolatai képezte háttérre metsztemélynyomással készült képnyomat került. Ezeket a pénzeket is Horváth Endre tervezte, szerepét később Nagy Zoltán, majd Vagyóczky Károly vette át. A bankjegysor kisebb változtatásokkal és bővítéssel mintegy ötven évig szolgálta a magyar készpénzforgalmat. Az időközben bekövetkezett politikai változásokat a címerváltozatok tükrözik. 1947-ben csak a 10 forintos jelent meg, majd röviddel ezután (1948-ban) a 20 és 100 forintos is. Az 1951-es keltezésű 50-es 1953 júniusában került forgalomba. Az első 100 forint feletti címletet (500 forintos) 1970-ben bocsátották ki, majd 1983-ban az ezer forintos bankjegy következett.²³ Az új, hosszú távú használatra kibocsátott bankjegyek rajzolata szintén tükrözi a hatalom stabilizációs szándékát. A rossz emlékeztető, háborús pusztítások emlékét idéző bankjegyek külseje lényegesen megváltozott. A hétköznapi, többségében női modelleket ismét neves férfiak váltották fel, akiknek személye és kultusza jobban illett az adott kor politikai irányultságához. A 10 forintost Petőfi Sándor, a 20 forintost Dózsa György, az 50 forintost II. Rákóczi Ferenc, a 100 forintost pedig Kossuth Lajos díszítette. A később megjelent címletek esetében pedig az 500 forintost Ady Endre, az 1000 forintost Bartók Béla díszítette, míg az 1991-ben kiadott 5000 forintos Széchenyi Istvánt ábrázolta. Ez a bankjegysor túlélte a rendszerváltást is; az utolsó három címlet pedig 2019 nyaráig még visszaváltható az MNB pénztárában.

1997-ben jelent meg a forgalomban a napjainkban is használt 10 000 forintos. Az akkori közvélemény meglepődve és kritikával fogadta az új bankókat. Ennek egyik oka az lehetett, hogy 1947-től közel 50 évig nem sűrűn adtak ki új bankjegyeket. Az új bankjegysorozatnak a tervezése már 1992–1993-ban elkezdődött, mivel az infláció egyre nagyobb mértéket öltött, illetve a Pénzjegynyomda gépparkja és bankjegyei már elavultnak számítottak.²⁴ Továbbá a bankjegyek rajzolatai még mindig a szocialista narratíva lenyomatai voltak, annak ellenére, hogy – a legtöbb szocialista ország papírpénzeivel ellentétben – a forint bankjegyekre nem került munkásmozgalmi személyek portréja vagy a „szocializmus építését” illusztráló jelenet. A 10 000 forintost további 6 címlet követte: ezek forgalmi bankjegyek voltak, utoljára, 2001-ben, a 20 000 forintos került forgalomba.

21 ADAMOVSZKY 2009: 312–313.

22 MNB Főtanácsi ülési jegyzőkönyvek, 1946. augusztus 6.: Magyar Országos Levéltár, Z6, 7. doboz.

23 RÁDÓCZY 1984: 145–148.

24 ERDŐS – HANKOVITS: 2001: 38.

2000-ben az államalapítás 1000. évfordulója alkalmából készült egy emlékbankjegy, amely legfeljebb 500 000-es példányszámban volt elkészíthető, és amelyen az előlapon díszítőelemként a magyar Szent Korona, a hátoldalon pedig Benczúr Gyula „Vajk megkeresztelése” című képe látható.²⁵

Szerencsésnek mondhatom magam, mivel személyesen Vagyóczky Károllyal tudtam interjút készíteni a ma is használt forint bankjegyeinkkel kapcsolatban. Vagyóczky 1978-tól 2002-ig volt a Pénzjegynyomda művészeti osztályának a vezetője, ő metszette és rajzolta jelenlegi forint bankóinkat. Míg az új pénzérmék küllemének a tervezésénél nyílt pályázatot írtak ki, amelyre bárki adhatott be pályázatot, a bankjegyek esetében ez egy zárt, titkos folyamat volt. Két tematikájú bankjegysorozatról készültek a tervek, az egyikén híres költők, írók szerepeltek volna, a másikon pedig neves magyar államférfiak és uralkodók. Végül az utóbbi mellett döntött az MNB akkori elnöke. Így nyerte el a formáját a 200 forintos Károly Róberttel, az 500 forintos II. Rákóczi Ferencel, az 1000 forintos Mátyás királlyal, a 2000 forintos Bethlen Gáborral, az 5000 forintos Széchenyi Istvánnal, a 10 000 forintos Szent Istvánnal és a 20 000 forintos Deák Ferencel. A másik tematikájú bankjegysorból két típus készült el valójában mint mintabankjegy, 100 és 1000 forintos címletben. Mindkettő esetében Arany János portréja díszíti a bankjegyeket.²⁶ A 100 forintos bankjegy kibocsájtása is felmerült, de csekély értéke miatt nem valósult meg. Az új bankjegydizájnban ismét megtalálható a központi, aktuálpolitikai közvetett utalás: egyrészt a szocialista múlttal végleges szakítás, másrészt az új kormányzatnak a rendszerváltás okozta infláció megfékezésére törekedő intézkedése, amely biztonságot sugall a pénzt használók számára. A szocialista múlttal szemben a „népi vezérek” bankjegyeken való szerepe háttérbe szorult, és ismét előtérbe került a történelmi, dicsőséges magyarság nagyságát szimbolizáló uralkodók és államférfiak szerepeltetése. Ez a fajta váltás ismét nem kedvezett a női ábrázolásoknak, hiszen nincs a magyar történelemben olyan női alak, aki megtestesítené a magyar államiság egykori nagyságát, illetve a gazdasági visszaesés megállításába, egy új, hosszú távra tervező rend felállításába nem illik bele a finom női ábrázolásmód, a nőiesség. Ez az a folyamat, ami a 20. századi magyar bankjegyek ikonográfiáját meghatározza, meghatározza azt a teret is, amelyben nők is szerepelhetnek bankjegyeken. Azt viszont ismét ki kell emelni, (ami látható volt a térképeken is) hogy európai viszonylatban nem kirívó eset a nők mellőzése. Látható volt, hogy az 1940-es évekhez viszonyítva általános jellemző volt a női motívumok, portrék visszaszorulása a bankjegyek esetében. Meg kell említeni, hogy Vagyóczky állítása szerint ő volt az egyedüli „nőpárti” a kilencvenes években a különböző előkészítő bizottságokban. Ezt alátámasztja a művész vizsgamunkája is, ami egy fiatal női portré volt, amelyet egy Barabás festményről mintázott.²⁷ Egyébiránt az 500 forintoson II. Rákóczi Ferenc helyett javasolt Vagyóczky női alakot, lehetőség szerint olyat, aki korban sokkal közelebb áll a jelenhez, mint a bankjegysorozat többi elemének szereplője, így került fel Lórántffy Zsuzsanna neve is.

Nők (hiánya) a legújabb bankjegyeken

Az utolsó fejezetben azt szeretném bemutatni, hogy amiről fentebb írtam, az nem magyar sajátosság, erre nemzetközi példákat és párhuzamokat is lehet találni. Ha megnézzük az 1940-es francia

25 ERDŐS – HANKOVITS: 2001: 40.

26 ADAMOVSKY 2009: 322–323.

27 ERDŐS – HANKOVITS 2007: 7, (legfelső kép).

bankjegysort, láthatjuk, hogy címlettől függetlenül a női elemek dominálnak. Ezek a bankjegyek túléltek a második világháborút: egészen az ötvenes évek elejéig forgalomban voltak. Az ország gazdasága jócskán sérült, ráadásul nagy emberveszteségeket is szenvedett. A problémák megoldása nagy nehézségekbe ütközött: 1946 és 1958 között 24 kormány váltotta egymást. Viszont 1953-tól megjelentek az új bankjegyek, amelyek az elődei voltak az 1958-tól bevezetett új franknak. Ezeknek a bankjegyeknek a rajzolata merőben eltér a megszokott női ábrázolásoktól. A női alakok helyett neves államférfiak kerültek a bankjegyekre, amelyek emlékeztették a lakosságot a francia nemzet nagyságára. Az 1 000 frankos bankjegyen Richelieu bíboros, az 5 000 frankos bankjegyen IV. Henrik, a 10 000 frankoson pedig maga Bonaparte Napoleon szerepelt. Az 500 frankos bankjegyen Victor Hugo volt látható, a legnagyobb, az 50 000-es címletre pedig Molière portréja került. Tehát a nők mellőzése is itt összefügg a gazdasági és politikai váltásokkal. Hasonló jelenséget tapasztalhatunk, ha a belga bankjegyeket vizsgáljuk meg.²⁸

A keleti blokk megszűnése nem csak hazánkban, de minden volt szocialista országban gazdasági visszaeséssel és inflációval járt. Az egyik legnagyobb infláció Lengyelországot érintette, több milliós címletek is forgalomba kerültek, mígnem 1995 januárjában megjelent az új zloty, amelyből 1 egység ért 10 000 régi zlotyt. Ha megnézzük a rajzolatukat, akkor azt látjuk, hogy kísértetiesen hasonlítanak a magyar forint bankjegyekre. Minden címleten a lengyel történelem neves uralkodói láthatók, kivétel ez alól 2006-ban kiadott 50 zlotys emlékbankszék, ami II. János Pál pápa megválasztásának állít emléket.²⁹ Hasonlóságot mutatnak még a cseh bankjegyek is, amelyek 1993-tól kerültek forgalomba. Igaz, itt a neves államférfiak mellé bekerültek női szereplők is a cseh történelemből: Bohémiai Szent Ágnes, Bozena és Ema Destininnová. Utóbbi lényegesen közelebb állt a bankjegyek kibocsátásának dátumához, mint a többi személy.³⁰

Fontosnak tartottam, hogy ezt a témát, azaz a nők megjelenését a papírpénzekben, ne csak a magyar pénzekkel kapcsolatban vizsgáljuk, hanem igyekeztem egy vázlatos nemzetközi kitekintést is adni. Azt hiszem, ezzel sikerült bizonyítanom, hogy a nőalakok eltűnése a bankjegyekről nem kifejezetten magyar sajátosság, hanem egy európai szinten meglévő trend volt.

Bibliográfia

Hazai szakirodalom

ÁCS Zsuzsanna – VAS Ágnes (2016): *In memoriam Horváth Endre*. Runner Média Kft, Balasgyarmat.

ADAMOVSZKY István (2009): *Magyar Bankjegykatalógus, Speciál, 1846–2009*. Adamo-Ker Bt., Budapest.

ADAMOVSZKY István (szerk.) (2006): *Magyarország bankjegyei: A koronarendszer 1892–1925*. Adamovszky Istvánné Reflex Kft, Máyer Nyomda, Budapest.

ERDŐS Márton – HANKOVITS István (2002): *Vagóczky Károly DEL. ET SC.* (A könyv házi kiadás, kereskedelmi forgalomba nem került.) Pénzjegynyomda Rt., Budapest.

28 BRUCE II –SHREF 2000: 476–477.

29 Monetary Research Institute, Houston 2009: 183.

30 Monetary Research Institute, Houston 2009: 67.

- GARAMI Erika (2007): *Pénztörténet*. Tas Kft, Budapest.
- KÁPLÁR László (1984): *Ismerjük meg a numizmatikát*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- KUPA Mihály (1960): *Kétszázéves a hazai papírpénz (1760–1960)*. Dorogi József Attila Bányász Művelődésház, Budapest.
- KUPA Mihály (1965–1966): Magyar és osztrák bankjegypervezők (1816–1918). *Numizmatikai Közöny* (64–65). s. p.
- LEÁNYFALUSI Károly – NAGY ÁDÁM (2006): *A korona-fillér pénzrendszer*. MÉE, Budapest.
- LEÁNYFALUSI Károly (1987): Bőle Mária arcképe a 10 pengős bankjegyen. *Az Érem* 2. s. n.
- MOLNÁR Péter (2011): *A korona pénzrendszer bevezetése, megszilárdulása és bukása különös tekintettel Magyarországra (1892–1925)*. Svájci Egyesület Kft., Budapest.
- RÁDÓCZY Gyula (1984): *Legújabb kori magyar pénzek (1892–1981)*. Corvina Kiadó, Budapest.
- RÁDÓCZY Gyula – TASNÁDI Géza (1992): *Magyar Papírpénzek 1848–1992*. Danubius Kódex Kiadó Kft., Budapest.
- RÓZSA Miklós (1943): *Művészet és szépség*. Anonymus Kiadó, Budapest.

Külföldi szakirodalom jegyzéke

- BRUCE II, Colin R. – SHREF, Neil (2000): *1998 standard catalog of world paper money, general issues 1368–1960*. Krause Publications, Iola.
- BRUCE II, Colin R. – SHREF, Neil (2000): *1998 standard catalog of world paper money, modern issues 1961–1998*. Krause Publications, Iola.
- STANDISH, David (2000): *The History and Design of Paper Currency from around the World*. Chronicle Books, San Francisco.
- DE HEIJ, Hans (2012): *Designing Banknote Identity*. De Nederlandsche Bank, Amsterdam.
- HEWITT, Virginia (1995): *Beauty and the Banknote: Images of Women on Paper Money*. British Museum Press, London.
- Monetary Research Institute (2009): *MRI Bankers' Guide to Foreign Currency*. 67–69th Edition. Houston, USA.
- MONESTIER, Martin (1983): *The Art of Paper Currency*. Quartet Books, London.
- PICK, Albert (1994): *Standard catalog of world paper money, general issues*. Krause Publications, Iola.

A KONFERENCIÁRÓL

A konferencia helyszíne:

ELTE BTK TÖRTÉNETI INTÉZET SZEKFŰ GYULA KÖNYVTÁRA
(Budapest, VIII. kerület, Múzeum körút 6–8.; I. em. 115–117.)

A konferencia időpontja:

2018. OKTÓBER 11. (CSÜTÖRTÖK) 9–19 ÓRA

A szervezésért felelős:

DR. KÁLNOKI-GYÖNGYÖSSY MÁRTON

Munkatársak:

NAGY BALÁZS | NAGY ZSOLT | TÖREKI MILÁN

fiatal NUMIZMATÁK KONFERENCIÁJA

A KONFERENCIA PROGRAMJA

9.00–9.20 | Köszöntő, megnyitó
Köszöntőt mond **Dr. SONKOLY Gábor** dékán (ELTE BTK)
A konferenciát megnyitja **Dr. LATORCAI Csaba** közigazgató államtitkár (Emberi Erőforrások Minisztériuma)

■ ŐKOR | Szekcióelnök: **Dr. TORBÁGYI Melinda**

9.20–9.40

Julia Sophia HANELT: Hadrian goes online – Die Sammlung der römischen Münzen Kaiser Hadrians im Kunsthistorischen Museum Wien und ihre Digitalisierung

9.40–10.00

NÉMETH Roland: Ménfőcsanak római érmei. Győr-Ménfőcsanak Székesföldek/Eperföldek éremanyagának vizsgálata

10.00–10.20

Marijanko PILEKIĆ: Solidi imitations of Roman coins – Some thoughts about origin and function(s)

10.20–10.40

Emmerich SZABÓ: Römische Münzen in antiken Gräbern des Burgenlandes

10.40–11.00

Barbara ZAJAC: Small change in the Roman provincial world. Bronze denominations in Pergamum conventus between 96 and 138 AD

11.00–11.20 | Vita, hozzászólások

11.20–11.30 | Szünet

■ KÖZÉPKOR | Szekcióelnök: **Dr. KÁLNOKI-GYÖNGYÖSSY Márton**

11.30–11.50

Monica DEJAN: The Hungarian gold coin in the medieval Moldavia

11.50–12.10

GÁLVÖLGYI Orsolya: „Bűcsűjárás, pénzparázs” – a pápai piac tér pénzforgalma az éremleletek tükrében

12.10–12.30

Nevyan MITEV: Circulation of European coins in the Bulgarian lands (13th–14th century)

12.30–12.40 | Vita, hozzászólások

12.40–14.00 | Ebédszünet

14.00–14.30 | Kiállításnyitó

Numizmatika a régészet jelenéből. Műszeres leletfeldertéssel a tudomány szolgálatában

A kamarakiállítást megnyitja: **Dr. DEME Péter** elnök (Nemzeti Kulturális Alap Örökségvédelmi Kollégiuma)

■ KORA ÚJKOR | Szekcióelnök: **Dr. ULRICH Attila**

14.30–14.50

ÉLŐ Katalin: A fohreggi denárlelet – Megfigyelések Szapolyai János dénárjairól

14.50–15.10

NAGY Balázs: Az érem- és kincsleletek horizontja a mohácsi vésztől a törökök kivonulásáig

15.10–15.30

NAGY Zsolt: Adatok a magyar–lengyel pénzforgalmi kapcsolatokhoz a 16. században

15.30–15.50

Dr. SZÉKELY Gábor: Kora újkori numizmatikai források egy alföldi mezővárosi gyűjkezetből

15.50–16.10

VARGA Máté: A tallérforgalom Somogy megyében

16.10–16.20 | Vita, hozzászólások

16.20–16.30 | Szünet

■ ÚJKOR | Szekcióelnök: **Dr. GARAMI Erika**

16.30–16.50

DÁVID Benjámin: A Forinttól a Koronáig – Ferenc József a magyar feliratú pénzek

16.50–17.10

Justus DÜREN: Propaganda poured in metal – Work of Austrian and Hungarian medalists in the First World War

17.10–17.30

PALLAG Márta: Delhaes István éremgyűjteménye

17.30–17.40 | Szünet

17.40–18.00

PÓRSZÁSZ Anna: Elfeledett kincsek a Szegedi Régészeti Társaságról: egy éremgyűjtemény revíziója

18.00–18.20

TÖREKI Máté: Bankjegygrafikák a történelem tükrében: nőábrázolások a bankjegyeken

18.20–18.40 | Vita, hozzászólások

18.40–18.50 | A konferencia zárása

Zárszó mond **Dr. KÁLNOKI-GYÖNGYÖSSY Márton**

A programváltoztatás jogát fenntartjuk!

2018.
OKTÓBER 11.
(csütörtök)

ELTE BTK Történeti Intézet
Szekfű Gyula Könyvtára

Budapest, VIII. kerület,
Múzeum körút 6–8., I. em. 115–117.

Mivel a konferencián való részvétel regisztrációhoz kötött, kérjük, hogy részvételi szándékát e-mailben jelezze az alábbi címen: fiatlnumizmatikusok@gmail.com

fiatal
NUMIZMATÁK
KONFERENCIÁJA

2018 • OKTÓBER 11.

BEKÖSZÖNTŐ A FIATAL NUMIZMATÁK KONFERENCIÁJÁHOZ

Öröndetes esemény, hogy a különböző korszakokkal foglalkozó fiatal régészek konferenciái nyomán a fiatal numizmaták számára is lehetőség nyílik szereplésre kortársaik körében. Hasznos lehet a rendezvény – különösen kezdő előadók számára – az előadás-technika, a nyilvános szereplés gyakorlására is. Ami azonban talán a legfontosabb: a lehetőség egymás személyes megismerésére. Még a különböző korszakokkal és témákkal foglalkozó előadások is hasznosak lehetnek, ötleteket, látásmódot, kitekintést adhatnak, ami feltétlenül jó arra, hogy ne szűk, speciális területekkel foglalkozó szakbarbárokra váljon az ifjú tudós nemzedék. Különösen öröndetes, hogy nemcsak hazai, hanem külföldi résztvevői is vannak a rendezvénynek, és így a magyar numizmatika szervezésében tud kapcsolódni a nemzetközi kutatáshoz. Világháló ide vagy oda, azért a személyes kapcsolatok máig fontosak a tudomány területén is.

Sok sikert kívánok az előadóknak, és remélhetőleg mindenki sok új, hasznos ismerettel és barátsággal gyarapodva zárja majd ezt a napot.

DR. TORBÁGYI MELINDA

a Magyar Numizmatikai Társulat elnöke

A Magyar Éremgyűjtők Egyesülete nevében szeretettel köszöntöm a Fialatal Numizmaták Konferenciájának szervezőit, előadóit és résztvevőit. Nagyszerű dolog, hogy fiatal – esetleg pályájuk elején járó – kutatók egy ilyen rangos rendezvényen számolhatnak be kutatásaik eredményeiről. Biztos vagyok benne, hogy számos gyűjtő is érdeklődéssel várja előadásait.

Mind a szervezőknek, mind az előadóknak további sikereket kívánok.

DR. TÖRÖK PÁL*

a Magyar Éremgyűjtők Egyesületének elnöke

* Itt szeretnénk tisztelegni Dr. Török Pál emléke előtt, aki 2018 szeptemberében, 77 éves korában elhunyt.
(A szerk.)

SZEKCIÓELNÖKÖK

ÓKOR szekció

DR. TORBÁGYI MELINDA PhD

numizmata, címzetes egyetemi docens, tárigazgató
(*Magyar Nemzeti Múzeum Éremtár*)

KÖZÉPKOR szekció

DR. KÁLNOKI-GYÖNGYÖSSY MÁRTON DSc

régész–numizmata, habilitált egyetemi docens
(*ELTE BTK Történelem Segédtudományai Tanszék*)

KORA ÚJKOR szekció

DR. ULRICH ATTILA PhD

történész, alpolgármester
(*Nyíregyháza Megyei Jogú Város*)

ÚJKOR szekció

DR. GARAMI ERIKA

numizmata, főlevéltáros
(*Budapest Főváros Levéltára*)

ELŐADÓK

DÁVID BENJÁMIN

történész (BA), *Szegedi Tudományegyetem*

MONICA DEJAN

régész (MA), régészeti osztályvezető, *Muzeul Bucovinei, Suceava, Románia*

ÉLŐ KATALIN

numizmata (MA), *Institut für Numismatik und Geldgeschichte, Universität Wien, Ausztria*

GÁLVÖLGYI ORSOLYA

régészet szakos egyetemi hallgató (MA), *ELTE BTK Régészettudományi Intézet*

JULIA SOPHIA HANELT

numizmata (MA), *Münzkabinett, Kunsthistorisches Museum Wien, Ausztria*

NEVYAN MITEV

régész, PhD-hallgató, *Беликотърновски университет (University of Veliko Tarnovo), Bulgária*

NAGY BALÁZS

régész–numizmata, PhD-hallgató, *Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre / ELTE BTK Történeti Doktori Iskola*

NAGY ZSOLT

régész–numizmata, PhD-hallgató, *Damjanich János Múzeum, Szolnok / Szegedi Tudományegyetem*

NÉMETH ROLAND

régészet szakos egyetemi hallgató (MA), *Pécsi Tudományegyetem*

PALLAG MÁRTA

művészettörténész (MA), *Magyar Numizmatikai Társulat*

MARJANKO PILEKIĆ

numizmata, PhD-hallgató, *Römisch-Germanische Kommission (RGK) des Deutschen Archäologischen Instituts (DAI) / Wolfgang-Goethe-Universität, Frankfurt am Main, Németország*

PÓRSZÁSZ ANNA

régészet szakos egyetemi hallgató (MA), *Szegedi Tudományegyetem*

EMMERICH SZABO

numizmatika szakos egyetemi hallgató (MA), *Institut für Numismatik und Geldgeschichte, Universität Wien / Landesmuseum Eisenstadt, Ausztria*

DR. SZÉKELY GÁBOR PhD

történész, *ELTE BTK Történeti Doktori Iskola*

TÖREKI MILÁN

történelem szakos egyetemi hallgató (osztatlan tanárképzés), *ELTE BTK Történeti Intézet*

VARGA MÁTÉ

régész (MA), *Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár*

BARBARA ZAJAC

régész, PhD-hallgató, *Unwersytet Jagielloński w Krakowie, Lengyelország*

A KONFERENCIA PROGRAMJA

Köszöntő, megnyitó

Köszöntőt mond *Dr. Sonkoly Gábor* dékán (ELTE BTK)

A konferenciát megnyitja *Dr. Latorcai Csaba* közigazgatási államtitkár (Emberi Erőforrások Minisztériuma)

ÓKOR | Szekcióelnök: *Dr. Torbágyi Melinda*

Julia Sophia Hanelt: Hadrian goes online – Die Sammlung der römischen Münzen Kaiser Hadrians im Kunsthistorischen Museum Wien und ihre Digitalisierung

Németh Roland: Ménfőcsanak római érmei. Győr-Ménfőcsanak Szélesföldek/Eperföldek éremanyagának vizsgálata

Marjanko Pilekić: Solidi imitations of Roman coins – Some thoughts about origin and function(s)

Emmerich Szabo: Römische Münzen in antiken Gräbern des Burgenlandes

Barbara Zajac: Small change in the Roman provincial world. Bronze denominations in Pergamum conventus between 96 and 138 AD

Vita, hozzászólások

Szünet

KÖZÉPKOR | Szekcióelnök: *Dr. Kálnoki-Gyöngyössy Márton*

Monica Dejan: The Hungarian gold coin in the medieval Moldavia

Gálvölgyi Orsolya: „Búcsújárás, pénzpazarlás” – a pápai piactér pénzforgalma az éremleletek tükrében

Nevyan Mitev: Circulation of European coins in the Bulgarian lands (13th–14th century)

Vita, hozzászólások

Ebédpszünet

Kiállításmegnyitó

Numizmatika a régészet jelenéből. Műszeres leletfelderítéssel a tudomány szolgálatában
A kamarakiállítást megnyitja: *Dr. Deme Péter* elnök (Nemzeti Kulturális Alap
Örökségvédelmi Kollégiuma)

KORA ÚJKOR | Szekcióelnök: *Dr. Ulrich Attila*

Élő Katalin: A fohreggi dénárlelet – Megfigyelések Szapolyai János dénárjairól

Nagy Balázs: Az érem- és kinscletek horizontja a mohácsi vésztől a törökök kivonulásáig

Nagy Zsolt: Adatok a magyar–lengyel pénzforgalmi kapcsolatokhoz a 16. században

Dr. Székely Gábor: Kora újkori numizmatikai források egy alföldi mezővárosi gyűlekezetből

Varga Máté: A tallérforgalom Somogy megyében

Vita, hozzászólások

Szünet

ÚJKOR | Szekcióelnök: *Dr. Garami Erika*

Dávid Benjámin: A Forinttól a Koronáig – Ferenc József a magyar feliratú pénzek

Pallag Márta: Delhaes István éremgyűjteménye

Szünet

Pórszász Anna: Elfeledett kincsek a Szegedi Régészeti Tanszékről: egy éremgyűjtemény revíziója

Tőreki Milán: Bankjegygrafikák a történelem tükrében: nőábrázolások a bankjegyeken

Vita, hozzászólások

A konferencia zárása. Zársót mond *Dr. Kálnoki-Gyöngyössy Márton*

válogatás

A KONFERENCIA
KÉPANYAGÁBÓL

Illusztráció Gálvölgyi Orsolya előadásából
A szerző saját fotója

Illusztráció Nagy Zsolt előadásából
A kunmadarasi ezüstkincs • Fotó: Simon Ferenc – DJM

Illusztrációk Barbara Zajac előadásából
 A) RIC 509 [Titus], Sear 2682; B) RPC III 1098, Asta Finarte 995

Illusztráció Varga Máté előadásából
 A szerző saját fotója

Illusztráció Pallag Márta előadásából
Anton Scharff: Delhaes István portréérme
MNM éremtár

Illusztráció Dávid Benjámín előadásából
A szerző saját fotója

Főtámogatók

MINISZTERELNÖKSÉG

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

Nemzeti Kulturális Alap

Támogatók

A Fiatal Numizmaták Konferenciája (a továbbiakban: FNK) a rokontudományok hasonló rendezvényeinek mintájára a fiatal kutatók számára kíván évről évre lehetőséget biztosítani kutatási eredményeik bemutatására. A konferencia szervezésével hagyományt kívántunk teremteni: szeretnénk elérni, hogy az elkövetkező években – újabb és újabb helyszíneken megrendezve – a magyar numizmatika kiemelkedő jelentőségű fórumává váljon.

Az FNK első, egynapos konferenciájának 2018. október 11-én az ELTE Bölcsészettudományi Kara adott otthont, a Történelem Segédtudományai Tanszék szervezésében. A helyszínválasztás azért volt különösen indokolt és szimbolikus, mert 1777-ben ezen a karon jött létre a honi numizmatika első tudományos műhelye.

Hagyományt kívánunk teremteni azzal is, hogy az FNK előadásainak szerkesztett változatát nyomtatott kötet formájában jelentetjük meg. Ennek a könyvsorozatnak az első darabját, az első FNK konferenciakötetét tartja most kezében az Olvasó.

Kötetünk szerzői tágabban vett kelet-közép-európai régióink fiatal numizmata generációját képviselik. A széles történelmi és tematikus merítésnek köszönhetően a kötet izgalmas utazásra kalauzolja az olvasót Magyarország, illetve szűkebb-tágabb földrajzi környezete változatos korszakaiba és vidékeire, méltán tartva számot nemcsak a történelem szakma, hanem az érdeklődő nagyközönség figyelmére is.

ISBN 978-963-489-071-3

